

Universell utforming i kommunal planlegging

– utfordringer, prinsipper og tiltak

Universell Utforming AS

2023

Prosjekt: «Utredning om universell utforming i kommunal planlegging» for Viken fylkeskommune

Oppdragsgiver: Viken fylkeskommune v/ samfunnsplanavdelingen/ plan, klima og miljø
Kontaktperson:
Rakel Marie Hansen, e-post: rakelmarih@viken.no

Oppdragstaker: Universell Utforming AS
Sehesteds gate 6
0164 Oslo
www.universellutforming.no
Kontaktpersoner:
Karen-Anne Noer (prosjektleder), e-post: karen.anne@universellutforming.no

Dato rapport: 13.9.2023

Foto er tatt av Universell Utforming AS der annet ikke er oppgitt.

Forord

Universell Utforming AS har på oppdrag fra Viken fylkeskommune utarbeidet denne rapporten om universell utforming i planlegging. Oppdraget er et resultat av tilskuddsmidler fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet gjennom tilskuddsordningen «Tilskudd til universell utforming i kommunesektoren».

Det er ikke mulig å gi en komplett oversikt over hvilke muligheter som finnes for å ivareta universell utforming i planlegging. Dette arbeidet må videreføres i fylkeskommunen og i kommunene i det daglige arbeidet. Vi håper imidlertid rapporten bidrar til økt bevisstgjøring om universell utforming i planlegging, økt kunnskap om hvordan universell utforming kan ivaretas i planhierarkiet og at rapporten kan være til inspirasjon slik at potensialet som ligger i å bruke plansystemet i arbeidet for et inkluderende utnyttes bedre enn i dag. Med god basiskunnskap om universell utforming, god plankompetanse og vilje til å bruke plansystemet bevisst for å skape et inkluderende samfunn, kan planlegging bidra til at universell utforming blir integrert som en samfunns kvalitet.

Vi vil takke Rakel Marie Hansen og Christine Stene i Viken fylkeskommune for god dialog og konstruktive tilbakemeldinger i prosessen.

Vi vil også takke sivilingeniør Olav Rand Bringa som har bidratt med gode innspill og nyttige betraktninger.

Prosjektleder har vært Karen-Anne Noer i Universell Utforming AS. Trine Presterud, faglig ansvarlig i Universell Utforming AS, har deltatt i prosjektet.

Oslo, september 2023

Universell Utforming AS

Sammendrag

Innledning

Universell Utforming AS har på oppdrag fra Viken fylkeskommune utarbeidet en rapport om universell utforming i kommunal planlegging. Oppdraget er et resultat av tilskuddsmidler fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet gjennom tilskuddsordningen «Tilskudd til universell utforming i kommunesektoren».

Hensikten med oppdraget er blant annet å belyse hvordan arbeidet med universell utforming i kommunal planlegging kan forbedres og videreutvikles både internt i fylkeskommunen og i kommunene, konkretisere hva universell utforming i planlegging betyr i praksis, konkretisere hvilke krav som finnes og hva man kan få til ved å legge ytterligere krav utover teknisk forskrift. Rapporten skal være et supplement til Kommunal- og moderniseringsdepartementets veileder Universell utforming i planlegging (2021).

I rapporten er det med utdrag fra byggt teknisk forskrift (TEK17) fordi denne kompetansen er nødvendig for å kunne vurdere hva det er behov for å lage planbestemmelser om og hva som kan være gyldige bestemmelser. Rapporten gir en forenklet framstilling av relevant innhold i TEK17, gjengir kun utdrag av innhold pr. 01.03.2023 og bør derfor ikke brukes direkte.

Universell utforming i planlegging er et komplekst felt, omfatter mange fagområder og forutsetter tverrfaglig samarbeid. Det foreligger en rekke veiledere som er relevant når det gjelder planlegging etter plan- og bygningsloven. Innholdet i denne rapporten erstatter ingen andre dokumenter og er ikke uttømmende.

Del 1 Introduksjon og sentrale føringer (kapittel 2-5)

Universell utforming av de fysiske omgivelsene innebærer å legge til rette for at alle skal ha mulighet til å delta i samfunnet på en likestilt måte. Omgivelser som sikrer god fremkommelighet, er enkle å orientere seg i og trygge å ferdes i, stimulerer til økt aktivitet, gode opplevelser og bedre fysisk og psykisk helse. Planlegging som legger til rette for universelt utformede omgivelser bidrar til inkludering og deltakelse, likeverd og like muligheter, mangfold og bedre helse og trivsel. Planlegging som ivaretar universell utforming legger til rette for et aldersvennlig samfunn og er en forutsetning for at vi skal nå flere av FN sine bærekraftsmål.

Universell utforming er godt forankret i lovverket, i politiske føringer og i internasjonale forpliktelser. Det ligger et stort potensial i å ivareta universell utforming på en god og systematisk måte i planhierarkiet.

Det er utført flere samfunnsøkonomiske analyser av universell utforming på enkeltområder (grunnskoler, boliger, jernbanestasjoner) i tillegg til at den samfunnsøkonomiske nytten av enkeltelementer i universell utforming er analysert (heis, elementer i reisekjeden).

Hovedtendensen i undersøkelsene som er utført, er at universell utforming og enkeltelementene i dette har positiv samfunnsnytte.

Fylkeskommunen har ansvar for universell utforming både som tjenesteleverandør og som samfunnsutvikler. Universell utforming skal ivaretas i fylkeskommunens egen planlegging, mens fylkeskommunen skal veilede kommunene i sin planlegging og utføre kvalitetskontroll av kommunale planer.

Del 2 Planarbeid (kapittel 6-10)

I bygg og uteområder innebærer universell utforming blant annet god fremkommelighet, at det er enkelt å orientere seg og at de bygde løsningene er sikre slik at uhell unngås. Eksempler på

gode prinsipper i plan er hensiktsmessig plassering av funksjoner som bidrar til korte avstander, gode atkomstforhold, god orienterbarhet, enkel tilgang og kort vei til grønne byrom og friluftsområder, sammenhengende grønnstruktur, nærhet til kollektivtransport, sammenhengende hovednett for gange og sykkel som knytter sammen viktige målpunkter, parkeringsmuligheter og tilstrekkelig med tilgjengelige boenheter. Tetthet mellom hvilebenker i utemiljøet er også et enkelt, men godt prinsipp.

I dagens byer, tettsteder, boligområder og friluftsområder er det imidlertid mange barrierer i det fysiske miljøet som hindrer mennesker i å leve selvstendige liv. Dette kan være utfordringer knyttet til hvor funksjoner er plassert, krevende gangforbindelser og gangatkomster, store avstander, nivåforskjeller, kanter, trinn og trapper inn i bygg, manglende parkeringsmuligheter, feil og mangler inne i arbeids- og publikumsbygg, sentrumsområder som ikke er universelt utformet, for få boliger som fungerer for mennesker med funksjonsnedsettelse, få friluftsområder med universell utforming eller manglende oversikt og informasjon om hvilke turmuligheter som finnes mv. Erfaringsvis er det også feil og mangler i nye prosjekter.

I planarbeid er det nødvendig med kompetanse om hvilke minimumskrav som stilles i byggt teknisk forskrift (TEK17). Det kan ikke gis bestemmelser som er i strid TEK17 eller annet nasjonalt regelverk, og krav i TEK17 gjelder uavhengig av planbestemmelser. I praksis betyr dette at planer må utformes slik at kravene i TEK17 kan oppfylles. I plan kan det også stilles krav til uteområder utover TEK. Gjennom krav til utforming kan det kreves flere og mer tilgjengelige boenheter enn det som er minimumskrav i TEK.

Det er sentralt å ha kjennskap til at det er ulike krav til nye og eksisterende bygg og anlegg.

- Nye bygg og anlegg skal minst oppfylle minimumskravene i TEK17. Arbeids- og publikumsbygg med tilhørende uteområder skal være universelt utformet. For boliger ivaretas prinsippet om universell utforming gjennom krav til tilgjengelighet. TEK gjelder for nye bygg og anlegg samt for arbeider i eksisterende bygg og anlegg som er omfattet av byggesaksbestemmelsene.
- I eksisterende bygg og anlegg gjelder ikke alle krav til universell utforming i TEK automatisk. Virksomheter rettet mot allmennheten har likevel en plikt til å jobbe aktivt og målrettet for å fremme universell utforming innen sin virksomhet gjennom likestillings- og diskrimineringsloven.

Plansystemet kan benyttes systematisk for å utbedre mangler i det fysiske miljøet. Planlegging som ivaretar universell utforming av de bygde omgivelsene bidrar til måloppnåelse på en rekke bærekraftsområder.

Allerede i planstrategien bør det avklares og konkretiseres hvilke utfordringer knyttet til universell utforming som foreligger slik at fylkeskommune og kommuner kan arbeide målrettet for å løse utfordringene gjennom god og systematisk planlegging.

Mange arbeids- og publikumsbygg har store mangler når det gjelder universell utforming. Gjennom langsiktig planlegging bør det være et mål å få kartlagt barrierer og deretter oppgradert eksisterende bygg og anlegg, sentrumsområder og viktige rekreasjonsområder slik at de i større grad enn i dag kan benyttes av ulike mennesker på en likestilt måte. Ved kartlegging av universell utforming – også kalt tilstandskartlegging - i eksisterende bygg og anlegg registreres og prioriteres de utbedringstiltak som må til for å hindre diskriminering og som legger til rette for at ulike mennesker kan delta.

Kompetanse om hva universell utforming er og om hva universell utforming innebærer i planlegging er nødvendig for at plansystemet skal bli et nyttig verktøy i arbeidet for et

universelt utformet samfunn. Politikere, administrasjon og alle som er involvert i planarbeid må forstå hvorfor det er viktig å legge til rette for universelt utformede omgivelser for at de skal prioritere det.

I planlegging bør det benyttes terminologi og definisjoner som er i tråd med byggt teknisk forskrift (TEK). Planbestemmelsene vil bli mer entydige når begreper som er definert i TEK benyttes. Det blir enklere for utbygger og prosjekterende å forstå hvilke krav de skal oppfylle og det vil forenkle arbeidet med byggesaken. Andre begreper enn de som er definert i TEK er ikke juridisk definert og det kan være uklart hva som ligger i begrepet. Begreper som for eksempel tilgjengelighet for alle og likeverdig tilgjengelighet bør derfor ikke benyttes i plan.

Del 3 Tiltak (kapittel 11-15)

Det finnes ulike ambisjonsnivå når det gjelder universell utforming. Høye ambisjoner for universell utforming i planlegging kan innebære å styrke kompetansen om universell utforming i organisasjonen, styrke kvaliteten på løsninger utover minimumskravene i lover og regelverk der dette er aktuelt, angi tidsrammer for gjennomføring av tiltak, rapportere på hva som faktisk er utført og vurdere planenes måloppnåelse med hensyn til universell utforming. Videre er det nødvendig med politisk forståelse samt vedtak og akseptable økonomiske rammer for det ambisjonsnivået som vedtas. Evaluering av prosess og resultat kan gi nyttig kompetanseheving for alle involverte og andre.

Målrettede tiltak internt i fylkeskommunen kan være å:

- videreføre de gode intensjonene i plangrunnlaget for de tre regionale planene «Økt livskvalitet, deltakelse og likeverd», «Kompetanse og verdiskaping» og «Areal og mobilitet». Videreutvikle innholdet for tydeligere å vise at de planlegger for et aldersvennlig samfunn.
- gjennomføre kompetansehevende kurs innen de ulike ansvarsområdene om universell utforming. Øke samarbeid på tvers av avdelinger for å heve kvaliteten om universell utforming i planlegging. Vektlegge å øke kompetansen om universell utforming i planlegging. Systematisere og samle gode eksempler. Legge opp til dialog om innhold i kommuneplanbestemmelser og reguleringsplanbestemmelser.
- bidra til kompetanseheving om kartlegging av universell utforming i eksisterende bygg med tilhørende uteområder, tettsteder og friluftsområder. Kartlegge universell utforming innen fylkeskommunens egne ansvarsområder, se nærmere omtale i kapittel 14.
- utarbeide rutiner for å rapportere på status og arbeid med universell utforming i fylkeskommunen og i kommunene
- etablere tilskuddsordninger som kan motivere kommunene til å prioritere universell utforming innen deres ansvarsområder.

Målrettede tiltak utad mot kommunene kan være å:

- aktivt informere om hvordan de tre regionale plangrunnlagene har vektlagt hensynet til universell utforming og hvordan dette kan videreføres i kommunene
- være pådriver for, gi støtte til, legge til rette for varierte kompetansetiltak for ledere, politikere, ulike sektorområder, kommunale råd, næringsliv og gårdeiere om universell utforming.
- gi planfaglig veiledning. Øke kompetanse i kommunene om hvilket handlingsrom de har i kommunal planlegging for å legge til rette for universelt utformede omgivelser. Legge opp til dialog og gi bistand om konkret innhold i planbestemmelser med mål om entydige og

gyldige bestemmelser. Gi konkrete eksempler på hva universell utforming i planlegging kan innebære. Dette kan for eksempel være

- at det legges til grunn prinsipper i planlegging som varetar hensynet til universell utforming når det gjelder plassering av funksjoner, avstander og universelt utformede gangforbindelser
 - at tilgrensende arealer innlemmes i nye prosjekter med mål om oppgradering til universell utforming
 - å stille strengere krav til nye bygg og anlegg enn minimumskravene i TEK – innenfor rammen av hva som er tillatt, for eksempel ved å øke andelen tilgjengelige boenheter/livsløpsboliger utover krav i TEK dersom kommunen på lengre sikt vil få behov for dette, utforme planbestemmelser som sikrer at unntaksbestemmelser i TEK ikke benyttes unødvendig (eks. stigningsforhold), stille krav til HC-parkering
 - å stille krav om at reguleringsplaner har et detaljeringsnivå som gjør at det er mulig å avdekke om krav i TEK kan oppfylles (eks. stigningsforhold i gangatkomster, trinnfrie inngangsparti, plassering av felles avfallsløsning, uteoppholdsareal mv), stille krav om rekkefølgebestemmelser, bindende illustrasjonsplaner og redegjørelse om universell utforming i reguleringsplaner og byggesaker
 - sikre at nye bygg og anlegg tilfredsstillir minstekravene i TEK ved overtagelse ved å gi overordnede føringer om tilsyn av universell utforming, prosjektering og utførelse (SAK10 § 15-1) og/eller uavhengig kontroll av universell utforming, prosjektering og utførelse (SAK10 § 14-3).
 - stimulere til at utbyggingsavtaler benyttes bevisst slik at graden av universell utforming og kvaliteten i eksisterende anlegg gradvis heves
 - stimulere til at det gjennomføres kartlegging av universell utforming i bygg med tilhørende uteområder for å avklare status med hensyn til universell utforming.
 - stimulere til at tettsteder og friluftsområder kartlegges etter Kartverkets metode.
- stimulere til at universell utforming legges inn som premiss i tettsteds- og sentrumsutvikling (trinnfrihet i gater, trinnfri atkomst til publikumsbygg, HC-parkering, systematisk nedbygging av barrierer ved oppgradering og i nye prosjekter mv.)
 - stimulere til at kommunene samarbeider på tvers av avdelinger og fagfelt og inspirere til samarbeid mellom aktører for å få innspill og finne gode løsninger. Dette kan for eksempel være samarbeid med råd for mennesker med nedsatt funksjonsevne eller samarbeid med gårdeiere for å få trinnfrie inngangspartier til bygg med publikumsfunksjoner.
 - stimulere til at kommunene utarbeider rutiner slik at de kan rapportere på status og arbeid med universell utforming.
 - anbefale at kommunene utformer konkrete tiltak i handlingsplan/tiltaksplaner

Rapporten inneholder ikke en komplett oversikt over hvilke muligheter som finnes for å ivareta universell utforming i planlegging. Det arbeidet må videreføres i regi av fylkeskommunen og i kommunene. Universell Utforming AS håper imidlertid rapporten bidrar til økt bevisstgjøring om universell utforming i planlegging, økt kunnskap om hvordan universell utforming kan ivaretas i planhierarkiet og at rapporten kan være til inspirasjon slik at potensialet som ligger i å bruke plansystemet i arbeidet for et inkluderende samfunn utnyttes bedre enn i dag.

Innhold

Sammendrag

1 Innledning	11
1.1 Bakgrunn.....	11
1.2 Om oppdraget	11
1.3 Supplement til veilederen «Universell utforming i planlegging»	11
1.4 Målgruppe	12
1.5 Avgrensning av oppdraget.....	12
1.6 Framgangsmåte og gjennomføring	12
1.7 Leseveiledning	13
Del 1 Introduksjon og sentrale føringer	
2 Universell utforming i planlegging – introduksjon	14
2.1 Universell utforming i fysisk planlegging.....	14
2.2 Hvorfor universell utforming i planlegging?.....	15
2.3 Medvirkning	16
2.4 Kompetansebehov.....	16
2.5 Undersøkelse om kommunenes kompetansenivå	17
3 Sentrale føringer	18
3.1 Plan- og bygningsloven, byggteknisk forskrift og norske standarder.....	18
3.2 Likestillings- og diskrimineringsloven	19
3.3 Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023–2027	20
3.4 Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging.....	21
3.5 Politiske føringer.....	21
3.5.1 Stortingsmeldinger.....	21
3.5.2 Regjeringens handlingsplan for universell utforming 2021-2025.....	24
3.6 Oppfølging av internasjonale forpliktelser i norsk politikk	25
3.6.1 FNs 2030-agenda med bærekraftsmålene	25
3.6.2 FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD)	26
3.7 NOU.....	27
4 Samfunnsøkonomiske analyser av universell utforming	28
5 Fylkeskommunenes ansvar, roller og virkemidler	30

Del 2 Planarbeid

6 Relevant bakgrunnskunnskap.....	31
6.1 Utfordringer i det fysiske miljøet knyttet til universell utforming.....	31
6.2 Gode planleggingsprinsipper i plan med hensyn til universell utforming	35
6.3 Gode planleggingsprinsipper på prosjektnivå med hensyn til universell utforming	36
6.4 Overordnet planlegging av uteområder – ulik grad av universell utforming.....	37
6.5 Om korte gangavstander i planlegging	40
6.6 Om begrepene universell utforming, tilgjengelighet og tilrettelegging.....	45
6.7 Ikke bruk begreper som tilgjengelighet for alle, likeverdig tilgjengelighet mv.	46
6.8 Riktig bruk av begreper i plan	47
6.9 Planbestemmelser og byggteknisk forskrift.....	49
6.10 Innhold i byggteknisk forskrift (TEK) relevant for planleggere - eksempler	50
6.10.1 Gangatkomster.....	51
6.10.2 Tilgjengelige boenheter (TEK17 § 12-2)	54
6.10.3 Heis i bygg med boenhet	56
6.10.4 Inngangsparti	57
6.10.5 Opparbeidete utearealer	58
6.10.6 Parkeringsplass, annet oppstillingsareal og kjøreatkomst.....	60
6.10.7 Avfallssystem (TEK17 § 12-12)	62
6.10.8 Fritidsbolig med en boenhet	62
6.10.9 Plassering av byggverk.....	63
6.11 Ulike krav til universell utforming i nye og eksisterende bygg og anlegg.....	63
6.12 Nye boliger.....	63
6.12.1 Utfordringer med tilgjengelige boenheter i hellende og bratt terreng.....	63
6.12.2 Flere tilgjengelige boliger gjennom tettere oppfølging og planbestemmelser.....	67
6.13 I hvilke uteområder gjelder byggteknisk forskrift?	68
7 Regionale planer	69
7.1 Regional planstrategi – aktuelle vurderinger.....	69
7.2 Om Vikens planstrategi og plangrunnlag for regionale planer	69
7.3 Noen betraktninger knyttet til det regionale plangrunnlaget i Viken.....	75
8 Kommuneplan	76
8.1 Kommunal planstrategi – aktuelle vurderinger	76
8.2 Kommuneplanens samfunnsdel – aktuelle vurderinger.....	78
8.3 Kommuneplanens arealdel	78

8.3.1	Aktuelle vurderinger i kommuneplanens arealdel	79
8.3.2	Kommuneplanbestemmelser – relevante tema.....	80
8.3.3	Kommuneplanbestemmelser – eksempel	82
9	Reguleringsplaner	83
9.1	Aktuelle vurderingstema i reguleringsplaner – oppstart og planforslag	83
9.2	Reguleringsbestemmelser – relevante tema.....	87
9.3	Reguleringsplanbestemmelser - eksempler	90
10	Eksempler.....	92
10.1	Utvikling av sentrumsområder – universell utforming som tema i tidlig fase.....	92
10.2	Samarbeid mellom kommune, gårdeiere og leietakere.....	93
10.3	God planlegging i krevende terreng – Åsveien skole	94
Del 3 Tiltak		
11	Utbyggingsavtaler.....	97
12	Tilsyn av universell utforming.....	97
13	Uavhengig kontroll av universell utforming.....	98
14	Kartlegge universell utforming i eksisterende bygg og anlegg	100
15	Tiltak	102
15.1	Ambisjonsnivå	102
15.2	Tiltak internt i de nye fylkeskommunene Akershus, Buskerud og Østfold.....	103
15.3	Tiltak utad mot kommunene.....	104
16	Vedlegg	107
16.1	Tilgjengelige boenheter – krav i byggteknisk forskrift (TEK)	107
16.2	TEK 17 § 8-10. Plassering av byggverk (opphevet).....	107

1 Innledning

1.1 Bakgrunn

Fylkeskommuner og kommuner har en viktig rolle i samfunnsplanleggingen. Regjeringens handlingsplan «Bærekraft og like muligheter – et universelt utformet Norge» viser til at kommunene har behov for mer kunnskap og kompetanse om universell utforming i planlegging.

Viken fylkeskommunes rapport «Kunnskap om universell utforming i Viken – status og muligheter for Viken»¹, viser til at også Viken fylkeskommune har et behov for mer kunnskap og kompetanse om universell utforming innen mange områder, inkludert planlegging. I rapporten gis det anbefalinger om hvordan fylkeskommunen kan styrke arbeidet med universell utforming fremover. Det går fram at Viken fylkeskommune bør få bedre oversikt over tilstanden på universell utforming på samtlige samfunnsområder som de har ansvar for.

Universell Utforming AS (UUAS) har på oppdrag for Viken fylkeskommune utarbeidet denne rapporten om universell utforming i kommunal planlegging.

1.2 Om oppdraget

Viken fylkeskommune skriver i oppdragets tilbudsinvitasjon at de har høye ambisjoner for universell utforming. Gjennom oppdraget ønsker de blant annet å bli bedre kjent med sitt ansvar og kommunenes behov, og hvordan de kan forbedre og videreutvikle arbeidet med universell utforming i kommunal planlegging. De ønsker en rapport som beskriver tematikken i sin helhet, og gir en anbefaling om målrettede tiltak for fylkeskommunenes videre arbeid med universell utforming internt i egen organisasjon og utad mot kommunene. Rapporten skal bidra til å belyse hvordan fylkeskommunen gjennom sine virkemidler kan bidra til at samfunnet blir mer universelt utformet og at kommunene styrkes i sitt arbeid med universell utforming. Hensikten er videre å konkretisere hvilke krav som finnes, hva universell utforming betyr i praksis og hva man kan få til ved å legge til ytterligere krav utover teknisk forskrift.

1.3 Supplement til veilederen «Universell utforming i planlegging»

Kommunal- og moderniseringsdepartementet (KMD) ga i 2021 ut veilederen «Universell utforming i planlegging». Med publikasjonen ønsket de å rette oppmerksomheten mot og øke bevisstheten om hvordan planlegging kan bidra til et universelt utformet samfunn. I veilederen er det samlet grunnleggende og nyttig kunnskap om plansystemet og om planprosesser. Det stilles refleksjonsspørsmål og det gis eksempler på planbestemmelser.

Denne rapporten skal være et supplement til KMDs veileder. Med noen unntak gjentas ikke innhold fra veilederen. I denne rapporten forsøker vi å konkretisere hva universell utforming innebærer i planlegging. Hensikten med denne rapporten er den samme som i KMDs veileder;

¹ «Kunnskap om universell utforming i Viken – status og muligheter for Viken», Proba analyse (2022)

bidra til økt bevisstgjøring, gi økt kunnskap og være til inspirasjon om hvordan man gjennom planlegging kan bidra til et samfunn hvor alle kan delta.

1.4 Målgruppe

Målgruppen er alle som er involvert i planprosesser og planarbeid både i fylkeskommuner og kommuner.

Innholdet i rapporten er i utgangspunktet rettet fylkeskommunen, men er også relevant i planprosesser og planarbeid i kommunene. Innhold om planarbeid i kommunene er relevant fordi fylkeskommunen har et veiledningsansvar ovenfor kommunene når det gjelder planlegging og de gir uttalelser til kommunale planer.

1.5 Avgrensning av oppdraget

Viken fylkeskommune har ansvar for universell utforming både som tjenesteleverandør og som samfunnsutvikler og har behov for kompetanse om universell utforming innen alle sine ansvarsområder. De har også et veiledningsansvar ovenfor kommunene innen en rekke områder.

Dette oppdraget omhandler universell utforming i planlegging og dekker derfor ikke alle fylkeskommunens og kommunenes ansvarsområder når det gjelder universell utforming. Kommunal planlegging er rapportens hovedtema.

Forskrift om universell utforming av IKT som trådte i kraft 1.1.2021, har detaljerte krav til universell utforming av nettsider og digitale løsninger. Digitale løsninger er ikke en del av denne utredningen.

1.6 Framgangsmåte og gjennomføring

Rapportens innhold er basert på materiale som foreligger om universell utforming og planlegging, Universell Utforming AS egne erfaringer og god dialog med oppdragsgiver underveis i prosessen.

Det er utarbeidet en rekke publikasjoner med relevant bakgrunnsstoff når det gjelder universell utforming i planlegging. Vi har gjennomgått et utvalg av dette materialet. Vår vurdering er at det ikke foreligger tilstrekkelig veiledningsmateriell som konkretiserer hva universell utforming i planlegging innebærer. For å belyse temaet har vi derfor supplert med egen kompetanse og praktiske erfaring fra arbeid med universell utforming både i plansammenheng og på detaljnivå.

Vi har hatt møter med oppdragsgiver underveis i prosessen, og vi har hatt et digitalt møte med ansatte i Viken fylkeskommune som arbeider med kommunale planer.

I 2022 intervjuet UUAS planleggere om temaet universell utforming og planlegging. Dette ga oss verdifull informasjon om planleggeres behov for kompetanse om universell utforming. Intervjuobjektene hadde mange innspill om hva de syntes var utfordrende og hva de ønsket å vite mer om. Denne informasjonen har vi tatt med oss inn i arbeidet med denne rapporten. Se nærmere omtale i kapittel 2.5 *Undersøkelse om kommunenes kompetansenivå*.

1.7 Leseveiledning

Universell utforming i planlegging er et komplekst felt, omfatter mange fagområder og forutsetter kompetanse om både helhet og detaljer innen planlegging. Det foreligger en rekke veiledere som er relevant når det gjelder planlegging etter plan- og bygningsloven. Innholdet i denne rapporten er ikke uttømmende og erstatter ingen andre dokumenter.

Fylkeskommunen skal veilede kommunene i deres planlegging, og det er derfor tatt med forholdsvis detaljert bakgrunnskunnskap selv om veiledning på dette nivået ikke nødvendigvis er praksis i dag.

Rapporten er delt i tre deler: Del 1 *Introduksjon og sentrale føringer*, Del 2 *Planarbeid* og Del 3 *Tiltak*

Del 1 *Introduksjon og sentrale føringer* gir en introduksjon til tematikken. Kapittel 2 *Universell utforming planlegging – introduksjon*, kapittel 3 *Sentrale føringer*, kapittel 4 *Samfunnsøkonomiske analyser av universell utforming* og kapittel 5 *Fylkeskommunens ansvar, roller og virkemidler* viser blant annet hvorfor universell utforming må prioriteres og hvor godt det er forankret i lovverket og andre førende publikasjoner.

I Del 2 *Planarbeid* er det samlet bakgrunnskunnskap som er relevant å ha kjennskap til på alle plannivå. I kapittel 6 *Relevant bakgrunnskunnskap* omtales utfordringsbildet i det fysiske miljøet, det gis eksempler på gode prinsipper, begreper knyttet til universell utforming omtales, det gis relevante utdrag fra byggeteknisk forskrift (TEK17) og de ulike kravene til universell utforming i nye og eksisterende bygg og anlegg forklares.

Innholdet om TEK er tatt med fordi denne kompetansen er nødvendig for å kunne vurdere hva det er behov for å lage bestemmelser om og hva som kan være gyldige bestemmelser. Kapittelet inneholder mange detaljer og kan benyttes som et oppslagsverk. Rapporten gir en forenklet framstilling av relevant innhold i TEK og gjengir kun utdrag av innhold pr. 01.03.2023. Fullstendig og oppdatert innhold i TEK med veiledning, finnes på www.dibk.no.

Kapittel 7 *Regionale planer*, kapittel 8 *Kommuneplan* og kapittel 9 *Reguleringsplaner* bør sees i sammenheng ettersom de samme temaene er sentrale, om enn på ulikt nivå. For å kunne utarbeide gode kommuneplaner, er det for eksempel nødvendig med kompetanse om hva det er anledning til å stille krav om i reguleringsplan. Regionale planer skal igjen være retningsgivende for kommuneplanene.

I Del 3 *Tiltak* omtales først utbyggingsavtaler i kapittel 11 fordi det der kan inngås avtale om oppgradering som bidrar til å bygge ned barrierer i det fysiske miljøet. Tilsyn i kapittel 12 og Uavhengig kontroll av universell utforming i kapittel 13 er tatt med fordi denne type kontroller kan ha god effekt på etterlevelse av krav og kvalitet i byggeprosjekter.

I kapittel 14 omtales kartlegging av universell utforming i eksisterende bygg og uteområder ettersom systematisk kartlegging avdekker barrierer i det fysiske miljøet og bidrar til at eiendomsforvalter kan prioritere hva som bør utbedres for å oppnå målet om likestilt deltakelse.

I kapittel 15 redegjøres det for ambisjonsnivå knyttet til universell utforming samt relevante tiltak internt i fylkeskommunen og tiltak utad mot kommunene.

Det er lagt inn noen henvisninger for å redusere omfang og gjentakelser, men det vil likevel være gjentakelser dersom veilederen leses kapittel for kapittel.

2 Universell utforming i planlegging – introduksjon

2.1 Universell utforming i fysisk planlegging

I kommunal og regional planlegging er universell utforming et grunnleggende prinsipp som skal ivaretas for å sikre viktige verdier og oppnå målsettinger innen likestilling, like muligheter, sosial bærekraft og trygge, funksjonelle omgivelser.

Universell utforming som strategi er godt forankret i lovverket, i politiske føringer og i internasjonale forpliktelser. Se nærmere omtale i kapittel 3. I plan- og bygningslovens formålsparagraf heter det at universell utforming skal ivaretas i planleggingen og kravene til det enkelte byggetiltak.

Universell utforming er sentralt både på overordnet nivå og på detaljnivå. På et overordnet nivå er det enkelt å være enige om at prinsippet om universell utforming skal ivaretas. Men hva innebærer dette i praksis i planlegging og på prosjektnivå? For å forstå hva ivaretagelse av universell utforming i planlegging faktisk innebærer i praksis, kreves konkretisering med eksempler. Helhet og detaljer er like avgjørende for inkluderende omgivelser. Planhierarkiet må henge sammen.

Fylkeskommunen og kommunene må sikre at universell utforming blir ivaretatt innen sine respektive ansvarsområder. Fylkeskommunene må sikre at universell utforming blir ivaretatt i regionale planer og strategier, de skal gi innspill til kommunale planer og de har et veiledningsansvar ovenfor kommunene innen en rekke områder. Se nærmere omtale om fylkeskommunens ansvar, roller og virkemidler i kapittel 5. Kommunene må sikre at universell utforming blir prioritert og ivaretatt i kommunal planstrategi, i kommuneplanens samfunnsdel, i kommuneplanens arealdel, i reguleringsplaner, byggesaker, tilsyn, utførelse, drift og vedlikehold.

Politisk forankring, helhetlig planlegging, tverrfaglig samarbeid internt i organisasjonen og med samarbeidspartnere, brukermedvirkning samt kompetanse og engasjement er nødvendig og viktig for å få gode resultater. Politikere må forstå hvorfor det er viktig og lønnsomt å vektlegge universell utforming i planleggingen og de må vise at de prioriterer det gjennom politiske vedtak. Administrasjonen må følge opp. Det er nødvendig med kompetanse og bevissthet om universell utforming i alle ledd fra politisk ledelse til utførelse, drift og vedlikehold. Universell utforming må ivaretas i anskaffelser, planer og prosjekter. Bestillerkompetanse er sentralt.

Det er ikke tilstrekkelig at en ansatt i fylke og kommuner har ansvar for universell utforming. Alle ansatte må implementere universell utforming som en naturlig del av sitt arbeid. Holdninger og forståelse er vesentlig.

I denne rapporten vil vi blant annet gå nærmere inn på hva universell utforming i planlegging kan innebære i praksis og hva det er anledning til å stille krav om i kommunale planer. Ved å bidra med konkret innhold vil vi bevisstgjøre og inspirere planleggere og andre som er involvert i planprosesser til å legge til rette for gode, universelt utformede løsninger. Med god kompetanse om universell utforming blir det lettere å forstå hvorfor hensynet til universell utforming må ivaretas i alle ledd i planprosessen. Refleksjonsspørsmål og eksempler viser hvordan universell utforming kan implementeres i praktisk planarbeid, og bidrar til å gi begrepet universell utforming et konkret innhold.

Byggteknisk forskrift inneholder mange krav som skal oppfylles i nye bygg og anlegg, men i planlegging er det behov for en helhetlig tilnærming og konkretisering som går utover kravene i TEK. Gangforbindelser i sentrumsområder og utforming av turveier er eksempler på infrastruktur som i mange tilfeller ikke styres av TEK, og som bør ivaretas i planlegging. Omfang av tilgjengelige boliger styres til en viss grad av TEK, men i planer kan kommunene sikre at det bygges en større andel tilgjengelige boliger enn det som er minimumskrav i TEK. Det ligger et stort potensial i å ivareta universell utforming på en god måte i planhierarkiet.

2.2 Hvorfor universell utforming i planlegging?

Viken fylkeskommune beskriver i tilbudsinnbydelsen til dette oppdraget hvorfor universell utforming er viktig:

Det er viktig å legge til rette for at flere kan delta i arbeids- og samfunnsliv i så stor utstrekning som mulig, og så lenge som mulig, uten behov for tilpassing og en spesiell utforming. Universell utforming er en samfunnskvalitet, som er bra for alle og med særlig betydning for personer med funksjonsnedsettelse, og et viktig virkemiddel for å forhindre utestenging og oppnå økt deltakelse i arbeids- og samfunnsliv. Samfunnsplanlegging er et viktig verktøy for å oppnå disse målsetningene, både lokalt, regionalt og nasjonalt.

Universell utforming av de fysiske omgivelsene innebærer å legge til rette for at alle mennesker skal ha mulighet til å delta i samfunnet på en likestilt måte. Det er viktig å komme seg til og inn i offentlige bygg og arbeidsplasser, kunne gå på nærskolen, følge barna i barnehagen, delta på foreldremøter, komme seg til og inn i butikker, delta på konserter, bruke kollektivtransport, komme seg ut i naturen og mye mer. Omgivelser som sikrer god fremkommelighet, er enkle å orientere seg i og trygge å ferdes, stimulerer til økt aktivitet, gode opplevelser og bedre fysisk og psykisk helse.

Universell utforming handler om å ivareta mangfoldet i befolkningen. Mange har nedsatt gangfunksjon og nedsatt balanse, nedsatt syn og hørsel. Noen benytter rullestol og noen er blinde. Mange har nytte av universelt utformede omgivelser fordi de i en periode går på krykker eller de triller barnevogn. Alle har nytte av universelt utformede omgivelser i deler av livet.

Andelen mennesker med nedsatt funksjonsevne vil øke i takt med at det blir stadig flere eldre. Å planlegge for et aldersvennlig samfunn der eldre mennesker kan bo lenger hjemme og hvor de har universelt utformede uteområder som gjør at de kan holde seg fysisk aktive, vil bli viktig både for den enkelte og for samfunnet. For samfunnet er det god samfunnsøkonomi i at befolkningen har god fysisk og psykisk helse, at flest mulig kan leve selvstendige liv og at flere kan bo hjemme også når de blir eldre og får funksjonsnedsettelser. Se mer om samfunnsøkonomiske analyser av universell utforming i kapittel 4.

For at eldre med funksjonsnedsettelser skal kunne bo hjemme må boligene ha en utforming som gjør dem brukbare også for mennesker med nedsatt funksjon. Slike boliger kan ha ulike krav til utforming. I TEK beskrives krav til såkalte tilgjengelige boenheter.

For å ivareta kommunens behov framover – enten det gjelder prosjektering i nær framtid eller det gjelder mer langsiktig planlegging, kan det være nødvendig med planbestemmelser som

sikrer universelt utformede omgivelser og flere boliger med en utforming som gjør at eldre kan bo hjemme lenger.

Det er planleggingen som må ta det langsiktige ansvaret for å legge til rette for aldersvennlige samfunn, og dette må følges opp på alle plannivå. At det en gang var tillatt å bygge blokker i fire etasjer uten heis, er i dag en utfordring for både enkeltpersoner og kommuner.

Gjennom planbestemmelser har kommunene blant annet mulighet til å unngå at unntaksregler for tilgjengelige boenheter og stigningsforhold i gangatkomster benyttes. I mange tilfeller vil universelt utformede løsninger ikke innebære økte kostnader dersom premissene om universell utforming legges til grunn allerede ved plassering av funksjoner og som forutsetninger for prosjektering. I andre tilfeller kan premissene føre til økte kostnader for utbygger, men gi samfunnsmessige gevinster.

Bygningsmassen i Norge fornyes med ca. 1 % i året². Dette innebærer at fornyelsen av bygningsmassen går sakte, og at vi i hovedsak i tiden framover benytter bygg som allerede er bygget. Det som bygges nytt bør derfor tilpasses de nye demografiske utfordringene med flere eldre.

Planlegging som legger til rette for universelt utformede omgivelser

- bidrar til inkludering og deltakelse, likeverd og like muligheter, mangfold, bedre helse, trivsel og et aldersvennlig samfunn.
- er en forutsetning for at vi skal nå flere av FN sine bærekraftsmål.

2.3 Medvirkning

Medvirkning er viktig i planprosesser, og er inngående omtalt i flere veiledere. Vi ønsker å presisere at det er fagpersoner i kommuner og fylkeskommuner som må sikre at minimumskrav i lover og forskrifter oppfylles ved utarbeidelse av planer og i byggeprosjekter. Dette er ikke et ansvar som kan overlates til deltakere i medvirkningsprosesser.

Digitale løsninger kan by på utfordringer i medvirkningsprosesser, og det må derfor legges opp til alternativ dialog.

Møtesteder i medvirkningsprosesser må være universelt utformet. Bygg, gangatkomster og parkering må være universelt utformet og mulig å bruke både sommer og vinter.

2.4 Kompetansebehov

Planlegging er komplekst og innen planlegging er det nødvendig med kompetanse om mange fagområder. For å implementere universell utforming i planlegging, er det nødvendig med kompetanse om hva universelt utformede omgivelser innebærer, forståelse av ulike menneskers behov, kunnskap om hvilke krav til universell utforming som ligger i lover og forskrifter,

² Universell utforming av byggverk, Standard Norge (2023), <https://standard.no/fagomrader/universell-utforming/universell-utforming-av-byggverk/>

kunnskap om hvilket handlingsrom som finnes i planlegging og hva som kan være gode løsninger. Gode løsninger oppnås ikke kun ved å tilfredsstille krav i tekniske forskrifter. Det må tas hensyn til brukerbehov, naturgitte forhold, estetikk og formgivning, løsningene må være en integrert del av arkitekturen, og faglig skjønn må baseres på god kompetanse innen flere fagområder – inkludert universell utforming.

For å kunne gjøre gode vurdering knyttet til universell utforming i planlegging, er det nødvendig med kompetanse om hva universell utforming innebærer både på et overordnet plannivå og på detaljnivå. De som arbeider på et overordnet plannivå må kjenne til hvilke minimumskrav som gjelder og hva som gir gode løsninger.

2.5 Undersøkelse om kommunenes kompetansenivå

Med tilskudd fra Kommunal- og moderniseringsdepartementet gjennomførte Universell Utforming AS i 2022 en enkel undersøkelse om kommunenes kompetansenivå og kompetansebehov når det gjelder universell utforming i planlegging. Undersøkelsen var liten i omfang, men erfaringene og synspunkter fra informantene kan likevel ha nytteverdi. To av informantene arbeidet i kommuner i Viken fylkeskommune. Eksempler på hva planleggerne ønsket å vite mer om var: Hvordan kan universell utforming ivaretas i kommuneplan og reguleringsplan? Hva har vi lov til å stille krav om? Hva er ikke tillatt? Hva er byggteknisk forskrift (TEK17) god på? Hva er TEK17 svak på? Hva mangler i TEK17? Hvilke muligheter finnes? En av informantene uttalte følgende:

«Det er et stort hopp fra ulen tekst om at universell utforming er viktig på et overordnet nivå til det helt håndfaste som stigning».

3 Sentrale føringer

Universell utforming er godt forankret i lovverket. Krav om universell utforming er inkludert i 12 nasjonale lover, mer enn 70 forskrifter og over 70 norske standarder³. Vi har politiske føringer om at universell utforming skal prioriteres, Norge har nasjonale forpliktelser knyttet til temaet og det finnes mange relevante utredninger.

Den største utfordringen i dag er trolig etterlevelse og oppfølging av kravene som stilles. Her omtales sentrale lovverk og publikasjoner.

3.1 Plan- og bygningsloven, byggt teknisk forskrift og norske standarder

Plan- og bygningsloven er det viktigste verktøyet for å oppnå universell utforming i de fysiske omgivelsene. I Plan- og bygningslovens § 1-1. *Lovens formål* står det blant annet følgende:

«Prinsippet om universell utforming skal ivaretas i planleggingen og kravene til det enkelte byggetiltak.»

Forskrift om tekniske krav til byggverk (byggt teknisk forskrift, TEK17) trekker opp grensen for det minimum av egenskaper et byggverk må ha for å kunne oppføres lovlig i Norge. Forskriften skal sikre at tiltak planlegges, prosjekteres og utføres ut i fra hensyn til god visuell kvalitet, universell utforming og slik at tiltaket oppfyller tekniske krav til sikkerhet, miljø, helse og energi. I TEK gis detaljerte beskrivelser av hvilke krav som stilles til bygg og opparbeidete uteområder. Alt uteareal omfattes ikke av forskriften. Se nærmere omtale i kapittel 6.10.5 og 6.13.

Norske standarder spesifiserer detaljerte krav til utforming som går lenger og er mer utfyllende enn minimumskravene i byggt teknisk forskrift. Det er i utgangspunktet frivillig å bruke standarder med mindre det vises til dem i lov, forskrift eller kontrakt.

Dersom byggherre legger norske standarder til grunn, kan de få bygg og anlegg med bedre brukerkvaliteter enn om bare minimumskravene i byggt teknisk forskrift oppfylles. Standarder kan også benyttes til å dokumentere at krav og preaksepterte ytelser i TEK er oppfylt. Standarden *NS 8175:2012 Lydforhold i bygninger* kan for eksempel benyttes til å dokumentere at lydkravene i TEK17 er oppfylt.

Vår erfaring er at det kan være hensiktsmessig å legge til grunn et utvalg av krav fra norske standarder.

Noen relevante norske standarder når det gjelder universell utforming er:

- NS 11001-1:2018 Universell utforming av byggverk – del 1: Arbeids- og publikumsbygninger
- NS 11001-2:2018 Universell utforming av byggverk – del 2: Boliger
- NS 11005:2011 Universell utforming av opparbeidete uteområder

³ Bærekraft og muligheter – et universelt utformet Norge, Departementene (2021)

Det er imidlertid ikke tillatt å stille krav i kommuneplan eller reguleringsplan om at norske standarder skal legges til grunn. Konkret innhold i form av utvalgte krav i NS 11005:2011 Universell utforming av uteområder kan likevel benyttes til å fastsette bestemmelser i plan der dette vurderes hensiktsmessig.

3.2 Likestillings- og diskrimineringsloven

§ 17. Universell utforming (utdrag):

«Offentlige og private virksomheter rettet mot allmennheten har plikt til universell utforming av virksomhetens alminnelige funksjoner.

Plikten anses som oppfylt dersom virksomheten oppfyller krav til universell utforming i lov eller forskrift.

Plikten gjelder ikke utforming eller tilrettelegging som innebærer en uforholdsmessig byrde for virksomheten.»

Manglende universell utforming kan defineres som diskriminering i likestilling- og diskrimineringsloven. En klage over brudd på bestemmelsene om universell utforming kan bringes inn for Diskrimineringsnemnda.

Rundskrivet «Universell utforming i diskriminerings- og tilgjengelighetsloven»⁴, gjelder fortsatt selv om loven er oppdatert og har endret navn. Rundskrivet forklarer innholdet i loven og viser intensjonene bak loven.

« Plikten til universell utforming omfatter all virksomhet som er rettet mot publikum (allmennheten). Plikten omfatter offentlig virksomheter som har sitt tilbud mv. rettet mot allmennheten. Offentlige virksomheter er forvaltere av våre felles ressurser. Krav til offentlige virksomheter må derfor være å sikre at fellesskapets verdier kommer flest mulig til gode. Når offentlige virksomheter omfattes forventes det en større bevissthet enn hos andre virksomheter.»

«Fysiske forhold vil være bygninger, anlegg og andre innretninger, som for eksempel transportmidler. Bygninger til bruk for allmennheten kan eksempelvis være rådhus, hoteller, offentlige kontorer som betjener publikum, barnehager, institusjoner for behandling og pleie, skoler, universiteter, forretninger, hoteller, restauranter, bibliotek og andre kulturbygninger.»

⁴Universell utforming i diskriminerings- og tilgjengelighetsloven, Rundskriv, Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2010), <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/universellutforming/rundskrivdiskriminering.pdf>

«Det samme gjelder uteområder som torg, plasser og parkanlegg. Det vises blant annet til at gjeldende lovgivning stiller krav til utformingen av veger, fortau, gatetun og rasteplasser.»

«Transportmidler er også omfattet av fysiske forhold i plikten til universell utforming. Det gjelder transportmidler som buss, tog, trikk, bane mv.»

«Plikten til universell utforming omfatter grunnleggende brukerinformasjon som har nær sammenheng med de fysiske forholdene. Det kan være informasjon som er en nødvendig forutsetning for tilgang til lokaler eller fasiliteter der tjenester leveres (for eksempel om det er trinnfri atkomst, heis osv.). Det kan også være informasjon om tilgjengeligheten til holde- plasser og transportmiddel, og hvilke ruter og avganger tilgjengelig materiell benyttes på. Informasjon om transporttilbudet er en del av transportvirksomheten. Informasjon om kollektivtilbudet på holdeplass skal være universelt utformet.»

«Det trekkes et skille mellom menneskeskapte forhold og naturgitte forhold. Universell utforming i loven gjelder ikke naturgitte forhold, det vil si omgivelser som ikke er gjenstand for utforming fra menneskers side. En rekke uteområder bearbeides og omformes av mennesker i svært stor grad. Slike områder omfattes av plikten.»

«Universell utforming er i diskriminerings- og tilgjengelighetsloven utformet som en overordnet og fleksibel rettslig standard. Det åpnes for en videre utvikling av begrepet over tid i tråd med utviklingen av samfunnet og den teknologiske utviklingen. Det er også meningen at kravene skal kunne skjerpes over tid.

Reglene har også en proaktiv karakter, det vil si at reglene pålegger tilrettelegging, for å forhindre at det oppstår diskriminering ved manglende tilgjengelighet i fremtiden.»

«Utformingen av de fysiske forholdene utgjør ikke diskriminering når virksomheter oppfyller nærmere bestemmelser om universell utforming gitt i forskrift eller normer. Det kan for eksempel dreie seg om krav til universell utforming av bygninger i byggt teknisk forskrift, gitt med hjemmel i den nye plan- og bygningsloven. Kommunene kan utfylle forskriften, særlig for uteområder, i bestemmelser til reguleringsplaner. Nivået kan også være fastsatt i normer, for eksempel vegnormalene og i standarder.»

«Konkretisering av universell utforming krever spesiell innsikt på ulike samfunnsområder. For å skape den nødvendige klarhet og forutberegnelighet om hva et krav til universell utforming innebærer, må det komme presiseringer i form av mer konkrete krav.»

3.3 Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023–2027

Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023–2027, vedtatt ved kongelig resolusjon 20. juni 2023

Forventingene angir områder som bør gis særlig oppmerksomhet.

- **3.2 Nok og varierte boliger:** “Det er viktig at barn og unge har gode boforhold, at unge kan etablere seg på boligmarkedet, at tilflyttende arbeidstakere har et sted å bo, og at eldre og personer med nedsatt funksjonsevne har tilgang på egnede boliger med

universell utforming. Et godt og variert boligtilbud kan også forebygge at flere blir vanskeligstilte på boligmarkedet og motvirke segregering.»

- **3.5 Bedre levekår og folkehelse:** «Personer med funksjonsnedsettelse møter fortsatt barrierer som hindrer likeverdige muligheter til aktivitet og deltakelse. Universell utforming skal legge til rette for deltakelse, likestilling og likeverd.»
- **27:** «Det legges til rette for trygge skoleveier og aktivitetsvennlige nærmiljøer med varierte tilbud for lek og opphold for ulike aldersgrupper. Deltakelse i samfunnet for flest mulig sikres gjennom universell utforming av nye bygninger og uteområder.»

3.4 Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging

Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging (2014)

4.8 Planleggingen skal ta høyde for universell utforming og tilgjengelighet for alle, og ta hensyn til den delen av befolkningen som har lav mobilitet.

6.7 Planer i strid med retningslinjene kan gi grunnlag for innsigelse eller innvending.

3.5 Politiske føringer

3.5.1 Stortingsmeldinger

Samferdsel

Meld. St. 20 2020–2021 Nasjonal transportplan 2022–2033

«Universell utforming er et lovfestet prinsipp for utformingen av våre bygde omgivelser for at flest mulig skal kunne oppleve god mobilitet og tilgjengelighet, og leve selvstendige liv, jf. likestillings- og diskrimineringsloven. Krav til universell utforming er inkludert i sektorregelverket for kollektivtransport, jernbane og luftfart. Plan- og bygningsloven stiller krav om at universell utforming skal legges til grunn ved bygging av ny infrastruktur og ved større oppgraderinger.»

Folkehelse

Meld. St. 15 (2022–2023) Folkehelsemeldinga — Nasjonal strategi for utjamning av sosiale helseforskjellar

«Tilrettelegging for auka fysisk aktivitet i heile befolkninga skjer i stor grad gjennom tverrsektoriell innsats og universell tilrettelegging og med medverknad frå innbyggjarane. Dei fysiske føresetnadene blir lagde gjennom samfunns- og arealplanlegginga regionalt og lokalt. Det er derfor viktig å bringe folkehelseomsyn tidleg inn i planprosessar, som til dømes kunnskapen vi har om kva betydning tilgang til natur, grønne område og attraktive nærområde har for rekreasjon og auka fysisk aktivitet i daglegliv og fritid, og for folks fysiske og psykiske helse og livskvalitet. Dei to hovudinnsatsområda i handlingsplanen er gå- og aktivitetsvennlige nærmiljø og kunnskapsutvikling og innovasjon, og dei vil blant anna bli følgde opp gjennom eit tverrsektorielt utviklingsprogram for by- og landkommunar som skal etablerast innan 2025, der samarbeid, innovasjon, kunnskap og erfaringsdeling er sentralt. Å vere fysisk aktiv i naturen og nærmiljøet er den aktiviteten nordmenn seier dei helst vil gjere meir

av, jf. Meld. St. 18 (2015–2016) Friluftsliv – Natur som kilde til helse og livskvalitet. Eldre og menneske med nedsett funksjon er særleg avhengige av trygge og bustadnære område, møteplassar, gangveggar og stiar for fysisk og sosial aktivitet og rekreasjon, og likeins at dei kan få utført ulike tenester og daglege gjeremål i gangavstand frå bustaden. Barn, og spesielt ungdom, er opptatte av å klare reisene sine sjølv. Dette fordrar trygge omgivnader med nærleik til kvardagsaktivitetar og god tilrettelegging av lokal eigentransport og rekreasjonsmoglegheiter.»

Friluftsliv

Meld. St. 18 (2015–2016) Melding til Stortinget. Friluftsliv Natur som kilde til helse og livskvalitet

«Tilgjengelighet for alle gjennom universell utforming er et sentralt prinsipp for å nå viktige grupper, og skal tilstrebes der det er hensiktsmessig og der det ikke er negativt for naturverdier og opplevelseskvaliteter. Universell utforming av friluftslivsområder, løyper og turveier må ses i sammenheng med atkomst til områdene, slik at det skapes gode, helhetlige løsninger»

Kulturmiljø

Meld. St. 16 (2019–2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold, som ble godkjent i statsråd 17. april 2020, presenterte nye nasjonale mål for kulturmiljøpolitikken

De tre nasjonale målene for kulturmiljøpolitikken:

- Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø.
- Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging.
- Et mangfold av kulturmiljø tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.

Flere eldre (endringer i befolkningens alderssammensetning)

Meld. St. 15 (2017–2018) Leve hele livet — En kvalitetsreform for eldre

Meldingen er stortingsbehandlet og lanserer begrepet «aldersvennlig samfunn» som også er en del av politikken til Støre-regjeringen.

«Reformen Leve hele livet skal bidra til: – Flere gode leveår der eldre beholder god helse lenger, opplever at de har god livskvalitet, og at de i større grad mestrer eget liv, samtidig som de får den helsehjelpen de trenger når de har behov for den.»

Meld. St. 24 (2022–2023) Fellesskap og meistring — Bu trygt heime

«For å understøtte eit meir inkluderande nærmiljø og aktive eldre vil regjeringa

- bidra til meir alders- og demensvennlege omgivnader i lokalsamfunna
- følge opp handlingsplanen for universell utforming
- bidra til å utvikle gå- og aktivitetsvennlege nærmiljø

- rettleie om og spreie erfaringar med aldersvennelege mobilitets- og transportløyningar
- bygge ned digitale barrierar og digitalt utanforskap for eldre gjennom handlingsplanen til strategien Digital hele livet
- utvikle tiltak for lågterskelmøteplassar for sosiale, kulturelle og fysiske aktivitetar
 - vidareutvikle Den kulturelle spaserstokken
- legge til rette for gode generasjonsmøte i bustadplanlegginga»

«Ein studie frå 2012 viser at det som motiverer eldre til å gå, er at destinasjonen mogleggjer sosial interaksjon. Uteromma må derfor vere universelt forma ut, med lett framkommelege gangveggar og gjerne tilgjengelege sittebenker. Dei bør også vere forma ut slik at dei er eigna som møteplassar for alle aldersgrupper. Gode nabolag og sosial infrastruktur som støttar aktivitet, er viktig for livskvaliteten til eldre, og legg til rette for sosial samhandling».

Gode bysamfunn

Meld. St. 28 (2022-2023) Gode bysamfunn med små skilnader

«Stortingsmeldinga «Gode bysamfunn med små skilnader» samlar politikken til regjeringa for å halde ved lag og styrkje den sosiale berekrafta i norske byar og nabolag, gjennom å leggje til rette for gode levekår, høg livskvalitet og gode oppvekst- og nærmiljø. Meldinga viser til generell økonomisk politikk, universelle velferdsordningar og offentlege tenester med mål om å redusere sosiale og geografiske skilnader og fremje velferd. Tiltak for å styrkje planlegging, bustadpolitikk og nærmiljø er vektlagt for at befolkninga kan leve gode liv. For å bidra til gode levekår og samfunnsdeltaking vektlegg meldinga innsats for gode oppvekstvilkår og betre helse, inkludering i utdanning og arbeidsliv, og tiltak for å styrkje deltaking og førebyggje utanforskap. For regjeringa er områdesatsingane i levekårsutsette område eit viktig tiltak for å betre bu- og nærmiljøa og tenestetilbodet i byane der dei treng det mest.»

For å bidra til byar og byområde som er gode å leve i vil regjeringa blant anna:

- styrkje omsynet til sosial berekraft i samfunns- og arealplanlegginga, gjennom å utvikle kunnskap og eigna verktøy, tydelegare statlege føringar og oppdatert rettleiing
- oppdatere rettleiinga om samfunnsdelen i kommuneplanen slik at den er relevant og aktuell for utfordringar og styringsbehov i dag
- følgje opp inngåtte byvekstavtalar og føre vidare samordna areal- og transportplanlegging gjennom byvekstavtalar i dei største byområda
- fornye dei statlege planretningslinene for samordna bustad-, areal- og transportplanlegging
- følgje opp behovet for betre plankompetanse i kommunane og fylkeskommunane gjennom mellom anna styrka rettleiing, å ta del i nettverk og i samarbeid med andre relevante styresmakter
- vidareføre satsinga på utvikling av grøntområde i områdesatsingane, og prioritere grøntområde i byar og tettstader i ordninga sikring av friluftslivsområde

- skaffe meir informasjon om korleis den helsemessige betydninga av grøntområde skal verdsettast i planlegginga
- forbetre retningslinje for behandling av luftkvalitet i arealplanlegging (T-1520)
- fremje ei gå- og aktivitetsvennleg nærmiljøutvikling gjennom mellom anna oppfølging av handlingsplanen for fysisk aktivitet
- utarbeide ein nasjonal plan for idrettsanlegg gjennom ein heilskapleg gjennomgang av spelemiddelordninga til anlegg for idrett og fysisk aktivitet
- følgje opp handlingsplanen for universell utforming, mellom anna ved å bidra til meir kompetanse innan universell utforming i planlegging
- styrkje kunnskap og rettleiing om korleis planlegging og arkitektur kan brukast som verktøy for å sikre attraktive og berekraftige stader

3.5.2 Regjeringens handlingsplan for universell utforming 2021-2025

Regjeringens handlingsplan for universell utforming viser politiske prioriteringer og hvilke konkrete tiltak regjeringen vil gjennomføre innen universell utforming de kommende årene på de ulike samfunnsområdene. Tiltakene vil også ha betydning for kommuner og fylkeskommuner.

«Regjeringens visjon er et samfunn der alle kan delta og bidra. For å nå denne visjonen må samfunnet tilrettelegge for at alle skal kunne ta en utdanning, bidra i arbeidslivet, i frivillige sammenslutninger og i familielivet.

«Regjeringen vil stille høye krav til universell utforming ved utbygging av boliger, infrastruktur og næringsområder og sørge for bedre etterlevelse av regelverk om universell utforming av IKT-løsninger i offentlig sektor. Regjeringen vil også stimulere til flere tilgjengelige og universelt utformede boliger og bygg som legger til rette for bruk av teknologiske hjelpemidler og velferdsteknologiske tjenester.»

«Evalueringer viser at det fortsatt er stort behov for kompetanse innen universell utforming i planlegging.»

Prioriterte områder:

Transport, Samfunns- og arealplanlegging, Bygninger bolig og anlegg, Digitalisering, Utdanning, Arbeid

I handlingsplanen er det 65 tiltak som innebærer blant annet:

- diverse tilskuddsordninger, bl. Til veiledning og kompetanseheving i planlegging
- kurs, opplæringsprogram, nettverk og publikasjoner.
- styrke kommunenes arbeid med oppgradering av eksisterende grunnskoler til universell utforming (kartlegging, planlegging, prosjektering)
- flere tilgjengelige boliger
- tilrettelegge for erfaringsutveksling om å gjøre friluftsliv tilgjengelig
- gjennomføre «Program for et aldersvennlig Norge»
- tilsyn med at virksomheter etterlever krav til universell utforming i IKT
- statusrapport over alle tiltak som er i gang som kan knyttes til universell utforming.

3.6 Oppfølging av internasjonale forpliktelser i norsk politikk

3.6.1 FNs 2030-agenda med bærekraftsmålene

Agenda 2030 med FNs bærekraftsmål utgjør den politiske overbygningen for regjeringens arbeid både nasjonalt og internasjonalt. Et sentralt prinsipp er at ingen skal utelates. Agenda 2030 er ikke inkorporert i norsk rett.

Planlegging som ivaretar universell utforming av de bygde omgivelsene bidrar til måloppnåelse på en rekke bærekraftsområder.

Illustrasjon som viser de FNs 17 bærekraftsmål.

I følgende bærekraftsmål er universell utforming en viktig premiss:

Mål nr. 3 – God helse og livskvalitet

Målet omhandler det å sikre god helse og fremme livskvalitet for alle, uansett alder. Universell utforming bidrar til mulighet for likestilt deltakelse. Det å kunne delta på alle samfunnets arenaer, både sosialt og gjennom utdanning, arbeid og aktiviteter er helsefremmende.

Mål nr. 4 – God utdanning

Målet omhandler det å sikre inkluderende, rettferdig og god utdanning og fremme muligheter for livslang læring for alle. Inkluderende opplæring med god kvalitet for alle, er en av de viktigste byggesteinene for velstand, helse og likeverd i alle samfunn.

Mål nr. 10 – Mindre ulikhet

Målet omhandler det å redusere ulikhet i og mellom land. Universell utforming bidrar til inkludering av alle, uavhengig av alder, kjønn, funksjonsevne, rase, etnisitet, nasjonal opprinnelse, religion eller økonomisk eller annen status.

Mål nr. 11 – Bærekraftige byer og lokalsamfunn

Målet omhandler det å gjøre byer og lokalsamfunn inkluderende, trygge, robuste og bærekraftige. Tilgang til tilfredsstillende og trygge boliger og grunnleggende tjenester til en overkommelig pris, tilgang til trygge, tilgjengelige og bærekraftige transportsystemer til en overkommelig pris og bedre sikkerhet på veiene, særlig ved å legge til rette for kollektivtransport og med særlig vekt på behovene til personer i utsatte situasjoner, kvinner, barn, personer med nedsatt funksjonsevne og eldre er omtalt. Det er sentralt å styrke inkludering og mulighet for en deltakende, integrert og bærekraftig samfunnsplanlegging og forvaltning i alle land. Videre å sørge for at alle, særlig kvinner og barn, eldre og personer med nedsatt funksjonsevne, har tilgang til trygge, inkluderende og tilgjengelige grøntområder og offentlige rom.

Mål nr. 16 – Fred, rettferdighet og velfungerende institusjoner

Målet omhandler det å fremme fredelige og inkluderende samfunn for å sikre bærekraftig utvikling, sørge for tilgang til rettsvern for alle, og bygge velfungerende, ansvarlige og inkluderende institusjoner på alle nivåer. Fremme og håndheve ikke-diskriminerende lover og politikk for bærekraftig utvikling.

Mål nr. 17 – Samarbeid for å nå målene

Målet omhandler det å styrke virkemidlene som trengs for å gjennomføre arbeidet, og fornye globale partnerskap for bærekraftig utvikling.

3.6.2 FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD)

Konvensjon følges opp gjennom systematisk arbeid og rapportering til FN. Konvensjonen er ratifisert av Norge og det forberedes inkorporering i norsk rett. Konvensjonen bruker begrepet tilgjengelighet og rettighetene på området er knyttet primært til Artikkel 9 Tilgjengelighet. Dette tolkes i Norge som del av universell utforming som er den norske strategien på området.

Artikkel 9 Tilgjengelighet 1.

For at mennesker med nedsatt funksjonsevne skal få et selvstendig liv og kunne delta fullt ut på alle livets områder, skal partene treffe hensiktsmessige tiltak for å sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne på lik linje med andre får tilgang til det fysiske miljøet, til transport, til informasjon og kommunikasjon, herunder informasjons- og kommunikasjonsteknologi og – systemer, og til andre tilbud og tjenester som er åpne for eller tilbys allmennheten, både i byene og i distriktene. Disse tiltakene, som også skal inkludere å identifisere og fjerne det som hindrer og vanskeliggjør tilgjengeligheten, skal blant annet gjelde for:

- a) bygninger, veier, transport og andre innendørs og utendørs tilbud, herunder skoler, boliger, helsetjenestens lokaler og arbeidsplasser,

.....

Universell utforming nevnes slik i konvensjonen.

«Med «universell utforming» menes utforming av produkter, omgivelser, programmer og tjenester på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpassing og en spesiell utforming. «Universell utforming» skal ikke utelukke hjelpemidler for bestemte grupper av mennesker med nedsatt funksjonsevne når det er behov for det.»

3.7 NOU

NOU 2023: 13 På høy tid — Realisering av funksjonshindredes rettigheter

Kapittel 15 Oversikt over utvalgets forslag til tiltak

- Arbeidet med et universelt utformet samfunn, med lik tilgang til teknologi, informasjon, fysiske omgivelser, varer og tjenester, blir prioritert. Regjeringen må derfor legge frem en ny forpliktende handlingsplan med klare tidsfrister for å komme i mål.
- Det må utredes om tolkningen av uforholdsmessig byrde i lovgivningen angående universell utforming er i tråd med lovgivers intensjon.

4 Samfunnsøkonomiske analyser av universell utforming

Det er ikke gjennomført samfunnsøkonomiske analyser av universell forming som dekker alle samfunnsområder. Det er imidlertid utført flere samfunnsøkonomiske analyser av universell utforming på enkeltområder (grunnskoler, boliger, jernbanestasjoner) i tillegg til at den samfunnsøkonomiske nytten av enkeltelementer i universell utforming er analysert (heis, elementer i reisekjeden). Hovedtendensen i de undersøkelsene som er utført er at universell utforming og enkeltelementene i dette har positiv samfunnsnytte.

Det er samfunnsøkonomisk lønnsomt å *installere heis* i eksisterende fleretasjes leilighetsbygg og det er samfunnsøkonomisk lønnsomt med universell utforming (livsløpsstandard) *av boliger i flerfamiliebygninger* (NIBR, ^{5,6}).

Det kan dokumenteres stor samfunnsnytte av tiltak for universell utforming i kollektivtransporten. (TØI,⁷). Det er samfunnsøkonomisk lønnsomt å *gjøre jernbanestasjonene Asker, Skøyen og Nasjonalteatret* universelt utformet. Netto nytte er beregnet til å ligge mellom 463 og 959 mill. kroner (Bane Nor,⁸).

Det er samfunnsøkonomisk lønnsomt med *tilgjengelighetstiltak i bygninger og uteområder* (Analyse & Strategi as,⁹). Analysen bygger på en verdsettingsstudie gjennomført blant et representativt utvalg av den norske befolkningen i 2011. Jevnt belegg på gangveier er for eksempel verdsatt til 3 kroner per besøk, automatisk åpning av inngangsdør 1 krone per besøk og belysning inne er verdsatt til 17 kroner per besøk. Et beregningseksempel av nytten ved å installere automatisk døråpner i servicetorg i kommunalt rådhus er i 2011 beregnet til 24 000 kroner gitt anslåtte, lokale forutsetninger. I tillegg kommer samfunnsmessige nytte av verdier som det ikke er prissatt. Det gjelder blant annet målsettinger om diskriminering og likestilling og muligheter for utdanning og jobb.

Det er samfunnsøkonomisk lønnsomt å oppdatere *landets grunnskoler* til universell utforming også når dette forseres med en kostnad på 2,2 mrd. (Oslo Economics,¹⁰). Det anslås at norske grunnskolebygg vil være universelt utformet i 2045 på grunn av hovedombygging og nybygging. Dersom dette forseres med 15 år slik at alle er universelt utforming innen 2030, er kostnaden stipulert til 2,2 mrd. Kroner. Dette omfatter oppgradering av 1000 skolebygg tidligere enn det som antatt å ligge i kommunenes vedlikeholds- og investeringsplaner.

⁵ Kostnader og virkninger ved universell utforming. Bygg, anlegg og uteområder rettet mot allmennheten. Per Medby, Jon Christophersen, Karine Denizou, Hege Marie Edvardsen.

Samarbeidsrapport NIBR/SINTEF Byggforsk 2007

⁶ Samfunnsøkonomiske effekter av universell utforming. Per Medby, Jon Christophersen, Karine Denizou, Dag Fjeld Edvardsen. Samarbeidsrapport NIBR/Byggforsk 2006

⁷ Universell utforming i transportsektoren. Nils Fearnley og Kjersti Visnes Øksenholt (red.), 2022

⁸ Drammensbanen (Oslo S) – Lysaker, Universell utforming Asker, Skøyen, Nationalteatret. Samfunnsøkonomisk analyse. Bane Nor, 2020

⁹ Analyse & Strategi, Vista Utredning og WSP Analys & Strategi, 2011. Tiltak for universell utforming i bygg og uteområder - Veileder i samfunnsøkonomisk analyse, Oslo: Analyse & Strategi, Vista Utredning og WSP Analys & Strategi

¹⁰ Samfunnsøkonomisk analyse av universelt utformet grunnskole i 2023. Oslo Economics 2018

Beregninger viser at det vil gi en samfunnsøkonomisk gevinst på 13 mrd. Over en 10-årsperiode dersom arbeidsdeltakelsen blant funksjonshemmede øker med 5%. Besparelsen på offentlige budsjetter vil være 10 mrd. Med de samme forutsetningene. (AFI,¹¹) Utdanning er en viktig forutsetning for funksjonshemmedes yrkesdeltakelse. (AFI,¹²). Universell utforming er et viktig virkemiddel oppnå høyere arbeidsdeltakelse blant personer med funksjonsnedsettelse. Det arbeides nå med en samfunnsøkonomisk analyse av å innføre krav om universell utforming av IKT på arbeidsplassen.

¹¹ Samfunnsøkonomisk analyse av økt sysselsetting av personer med nedsatt funksjonsevne. Arild H. Steen, Sveinung Legard, Jes Erik Jessen, Niels Anker og Peter G. Madsen. AFI-rapport 5/2012

¹² De vanskelige overgangene. En kunnskapsoversikt over forskning, politikk og tiltak for å bedre funksjonshemmedes overgang til høyere utdanning og arbeid. Sveinung Legard, AFI-Rapport 7/2013

5 Fylkeskommunenes ansvar, roller og virkemidler

Viken fylkeskommune har ansvar for universell utforming både som tjenesteleverandør og som samfunnsutvikler. Ansvarsområdene er regional og kommunal planlegging, næringsutvikling, videregående skoler, kollektivtransport, kultur, miljøvern, tannhelse, fylkesveier og friluftsliv/frivillighet. I rapporten «Kunnskap om universell utforming Viken»¹³ slås det fast at - Viken fylkeskommune har behov for kompetanse om universell utforming innen alle sine ansvarsområder.

Viken fylkeskommune har i tillegg et veiledningsansvar ovenfor kommunene om blant annet regionale interesser, idrett og frivillighet, friluft- og allemannsretten, kulturminner, folkehelse, kultur, næringsutvikling, miljø, stedsutvikling, samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging, og barn og unges interesser.

Fylkeskommunens planavdeling har tre hovedoppgaver:

- Å bidra faglig til fylkeskommunens egen planlegging.
- Veilede kommunene i sin planlegging.
- Uttale seg til kommunenes planforslag (kvalitetskontroll).

Fylkeskommunen skal gi råd til og bistå kommunene i utarbeiding av kommunale planer. De skal uttale seg til kommunale planforslag, og de kan fremme innsigelse med begrunnelse i universell utforming. Fylkeskommunene har med andre ord en særlig viktig rolle i å bidra til at universell utforming sikres i kommunal planlegging¹⁴.

De ulike virkemidlene kan oppsummeres slik:

- Styring, regulatoriske og juridiske
 - o Regional planstrategi
 - o Regionale planer med handlingsprogrammer
 - o Regionalt planforum
 - o Fremme innsigelser med begrunnelse i universell utforming
- Økonomiske og finansielle virkemidler
 - o Forvalte årlige tilskudd fra regjeringen
- Mobiliserende og informative virkemidler
 - o Stimulere til at veiledere følges i kommunene
 - o Uttale seg til kommunenes planforslag
 - o Planveiledning
 - o Gi råd til og å bistå kommunene i utarbeiding av kommunale planer
 - o Plannettverk
 - o Kurs og temasamlinger
 - o Rådgiving i konkrete løsninger og prosesser i kommune
- Forskning, innovasjon og utvikling
 - o Statistikk og kunnskapsgrunnlag

¹³ Kunnskap om universell utforming i Viken, Proba samfunnsanalyse (2022)

¹⁴ Universell utforming i planlegging, Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2021)

6 Relevant bakgrunnskunnskap

I dette kapitlet har vi samlet relevant bakgrunnskunnskap i planarbeid. Vi gir først eksempler på vanlige barrierer eller hindringer i det fysiske miljøet som systematisk og godt planarbeid kan bidra til å redusere eller fjerne. Vi viser gode planleggingsprinsipper både på overordnet nivå og prosjektnivå, vi omtaler begreper, vi beskriver koblingen mellom planbestemmelser og byggt teknisk forskrift (TEK) og vi har tatt inn utdrag fra TEK. Til slutt beskriver vi hvorfor det i planlegging må tas høyde for at det er ulike krav til nye og eksisterende bygg og anlegg. Alt dette er relevant både i regionalt og kommunalt planarbeid.

6.1 utfordringer i det fysiske miljøet knyttet til universell utforming

Hva er egentlig utfordringsbildet når det gjelder universell utforming i det fysiske miljøet?

I dagens byer, tettsteder, boligområder og friluftsområder er det mange barrierer knyttet til det fysiske miljøet som hindrer mennesker i å leve selvstendige liv. Med god planlegging kan barrierer bygges ned eller reduseres når nye områder reguleres og oppgraderes.

I bygg og uteområder innebærer universell utforming blant annet god fremkommelighet, at det er enkelt å orientere seg og at de bygde løsningene er sikre og forhindrer uhell. I dagens samfunn er det imidlertid mange utfordringer i det fysiske miljøet. Nedenfor er det vektlagt barrierer, hindringer og utfordringer som planlegging direkte eller indirekte kan bidra til å redusere eller fjerne. Oversikten er ikke uttømmende.

Utfordringer knyttet til plassering av nye funksjoner

- Tilfeldig plassering av nye funksjoner. Plassering av funksjoner er ofte grunneierstyrt. Blir det omsorgsboliger der kommunen tilfeldigvis har en ledig tomt? Ligger omsorgsboligene i nærhet til butikk eller andre funksjoner? Er det trygge turveier i nærmiljøet?
- Plassering av bygg som gjør det vanskelig å få tilfredsstillende stigningsforhold i gangatkomst.

Vanlige utfordringer i eksisterende sentrumsområder/tettsteder/knutepunkt

- Krevende gangforbindelser og gangatkomster
 - For stor stigning og for mye tverrfall
 - Gangsoner med ujevnt dekke og uten definert avgrensning
 - Hindringer i gangsoner på fortau, i gågater mv.; kafemøbler, reklameskilt, stolper, varestativer, avfallsbeholdere, sykkelparkering, elsparkesykler o.l.
 - Fragmenterte gangforbindelser
 - Mangelfull eller dårlig belysning
 - For langt mellom hvilebenker
 - Dårlig framkommelighet i gangsoner på grunn av mangelfullt vedlikehold som utbedring av hull, snøbrøyting, strøing, salting, kosting og spyling.

- Nivåforskjeller, kanter, trinn og trapper som reduserer fremkommeligheten for mennesker med forflytningsvansker, eldre, barnevogner
 - Trinn og trapper inn til publikums- og arbeidsbygg
 - Trapper uten farefelt og oppmerksomhetsfelt, markerte inntrinn og håndløpere
 - Usikre og ofte farlige løsninger som for eksempel rampe i trapp
 - Vannrenner på tvers av gangretning som er vanskelige å forsere
- Parker og lekeplasser uten trinnfri gangatkomst og trillefast underlag
- Manglende skilting/kjennemerker og ledende elementer
- Fotgjengerfelt og holdeplasser uten universell utforming
- Mangler ved HC-parkeringsplasser
 - Mangler ved utformingen som størrelse, skilting og belysning
 - Langt mellom HC-parkeringsplasser
 - HC-parkering blir brukt til snøopplag
- Anleggsområder hvor det er dårlig fremkommelighet, vanskelig å orientere seg og med utrygge gangforbindelser.

Utfordringer knyttet til eksisterende bebyggelse

- Publikumsbygg som skoler, barnehager, rådhus, kultur- og idrettsbygg, svømmehaller osv.
 - Kommunen har ikke oversikt over status når det gjelder universell utforming i sine publikumsbygg (Spørreundersøkelser gir erfaringsvis ikke riktige svar på dette. De som svarer har ikke tilstrekkelig kunnskap).
 - En stor andel bygg og anlegg har en utforming som ikke legger til rette for likestilt deltakelse
- Boliger i kommuner hvor andelen eldre vil øke i årene som kommer og hvor det legges opp til at eldre skal kunne bo hjemme lenge
 - Kommunen har ikke oversikt over hvilke kommunale boliger som tilfredsstiller kravene til tilgjengelig boenhet.
 - Kommunen har ikke oversikt over hvor mange private boliger det finnes i kommunen som tilfredsstiller kravene til tilgjengelig boenhet.
 - Generelt få boliger med en utforming som gjør at eldre kan bo hjemme lenge.

Utfordringer knyttet til nye bygg og anlegg

- Nye arbeids- og publikumsbygg med tilhørende uteområder oppfyller ved ferdigstilling ikke minstekrav i byggt teknisk forskrift
 - Nivåforskjell ved inngangspartier, for høye terskler, ikke tilstrekkelig skilting, feil utforming av trapper, for dårlig belysning, dårlige lydforhold etc.

DEL 2 PLANARBEID

- Uteoppholdsareal/aktivitetsområder har fått en slik plassering at det ikke kan benyttes av alle
- Unntaksbestemmelser er benyttet unødvendig
 - Gangatkomst har for bratt stigning
- HC-parkering mangler eller har mangler
- Nye boliger
 - oppfyller ikke krav i byggt teknisk forskrift
 - hvor man bevisst unngår å legge hovedfunksjoner på inngangsplanet for å unngå krav til tilgjengelig boenhet
 - hvor unntaksbestemmelser er benyttet unødvendig
 - gangatkomster er ikke trinnfrie
 - gangatkomst har for bratt stigning
- Nye leilighetsbygg med mangler som for eksempel
 - gangatkomster til hovedinngang og til felles uteoppholdsareal er for bratte
 - inngangsparti er ikke godt synlig og mangler horisontalt felt foran inngangsdør
 - det er ikke likestilt atkomst til bod
 - det er for lang avstand eller manglende trinnfrihet til avfallssystem
 - det mangler HC-parkering eller HC-parkering har mangler ved utforming
 - krav til snuareal inne i boligen er ikke tilfredsstillt
 - privat uteplass som veranda/balkong ol. Har ikke trinnfri atkomst
 - belysning er for dårlig og trapper i felles trapperom har mangler

Utfordringer knyttet til friluftslivsområder

- Få turmuligheter i nærmiljøet for mennesker med nedsatt funksjonsevne.
- Manglende oversikt og informasjon om hvilke turveier som finnes i kommunen.
- Manglende oversikt over hvilken standard turveiene som finnes har. Trinnfrihet, stigningsforhold, bredde, dekke og plassering av hvilebenker er spesielt viktig.
- Manglende oversikt over hvor det finnes toaletter. Det bør være oversikt over både toaletter med universell utforming og andre toaletter.

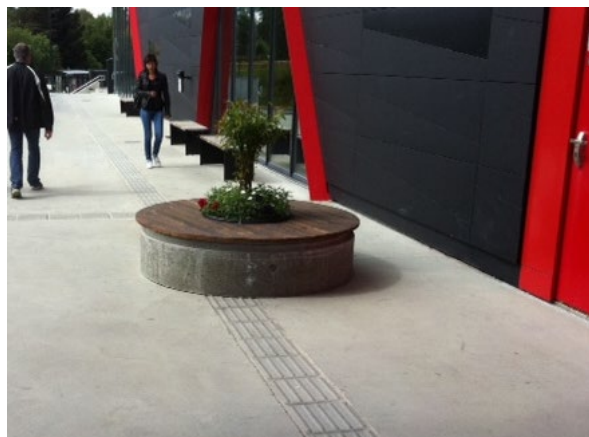
Utfordringer knyttet til kompetanse om universell utforming i planlegging

Det er mangelfull kompetanse om

- universell utforming generelt
- hvordan universell utforming kan ivaretas innen planlegging og andre fagområder.
- minimumskravene i byggt teknisk forskrift (TEK) og hva som ikke ivaretas gjennom TEK.

Nyoppustet offentlig uterom i et bysentrum. Inngangspartiene har flere feil knyttet til universell utforming. Kunne inngangspartiene vært trinnfrie hvis dette hadde blitt lagt inn som en premiss tidlig i planleggingsfasen?

Kunstige ledelinjer fungerer ikke alltid som planlagt. En ledelinje skal være fri for hindringer slik at den er trygg å følge for mennesker med nedsatt syn. Bildene viser kunstige ledelinjer som ikke er trygge å følge.

Bommen som hindrer fri ferdsel langs den kunstige ledelinja har kanskje kommet i etterkant av at ledelinja er prosjektert og etablert.

Også i driftsfasen er det viktig med kompetanse om universell utforming. Ikke alle er oppmerksomme på ledelinjer i gategrunn.

6.2 Gode planleggingsprinsipper i plan med hensyn til universell utforming

Her omtales planleggingsprinsipper som legger til rette for universelt utformede omgivelser og som dermed bidrar til velfungerende lokalsamfunn og gode bomiljø. Oversikten som baserer seg på vanlige planleggingsprinsipper i kombinasjon med Universell Utforming AS sine egne erfaringer, er ikke uttømmende.

Gode planleggingsprinsipper som bidrar til å ivareta hensynet til universell utforming er:

- Hensiktsmessig plassering av funksjoner som handel- og tjenestetilbud, kulturtilbud, boliger, arbeidsplasser mv. Dette innebærer plassering som bidrar til
 - korte avstander
 - gode atkomstforhold
 - god orienterbarhet – enkelt å finne fram
 - enkel tilgang og kort vei til grønne byrom og friluftsområder for funksjoner dette er relevant for
 - nærhet til kollektivtransport
- Kollektivtransport som ryggrad i bystrukturen
- Sammenhengende hovednett for gange og sykkel som knytter sammen viktige målpunkter som publikumsbygg, sentrumsområder, parker, kulturarenaer, boligområder, skoler, arbeidsplasser, knutepunkt for kollektivtransport mv.
- Snarveier som et supplement til hovednett for gange og sykkel
- Parkeringsmuligheter
- Tilstrekkelig med tilgjengelige boenheter / livsløpsboliger (livsløpsboliger har krav utover TEK)
- Variasjon i bebyggelse og leilighetstyper kan bidra til mangfold i befolknings sammensetningen og det kan være mulig å bli boende i samme område selv om behovene endrer seg.
- Sammenhengende grønnstruktur med turveier og opparbeidet uteareal
- Tetthet mellom hvilebenker
- God skilting og informasjon

God tetthet mellom hvilebenker i sentrumsområder, i tettsteder og i friluftsområder, er et enkelt tiltak som kan være viktig for å få flere ut på tur.

6.3 Gode planleggingsprinsipper på prosjektnivå med hensyn til universell utforming

Universell utforming er sentralt både på overordnet nivå og på detaljnivå. For å kunne gjøre gode vurderinger på overordnet nivå, er det nødvendig å kjenne til hva som gir gode universelt utformede løsninger på detaljnivå. Her nevnes noen sentrale tema (ikke uttømmende).

- Likeverdig atkomst og mulighet for likestilt deltakelse
 - Trinnfrihet utendørs, inn i bygg, akseptable stigningsforhold, jevnhet, akseptabelt tverrfall og mulighet for hvileplasser.
 - Parkeringsmuligheter
- Orientering og veifinning
 - Definerte gangsoner og møbleringssoner med ulikt dekke gir trygge og godt lesbare anlegg. Utformingen skal bidra til at det er enkelt å finne fram.
 - Naturlige ledelementer anbefales framfor kunstige ledelinjer. Det må være sammenheng i de ledende elementene.
 - Enkel og oversiktlig informasjon (skilting, belysning, kjennemerker for orientering)
- Sikkerhet
 - Gangsoner fri for hindringer
 - møbler, avfallsbeholdere, reklameplakater og annet plasseres utenfor gangsoner og bør ha kontrast til omgivelsene.
 - søyler og master i uteoppholdsareal plasseres utenfor gangsoner og skal ha tilstrekkelig kontrast til omgivelsene
 - Jevnt dekke.
 - Slake og brede vannrenner er sikrere å forsere enn smale og dype vannrenner.
 - Riktig utforming av trapper innebærer blant annet håndløpere og markering av intrinn.
 - Nivåforskjeller sikres
 - Tilstrekkelig belysning. Belysning skal ikke blende.
- Miljø
 - Velg allergivennlige planter og materialer

Finalebanen, Trondheim

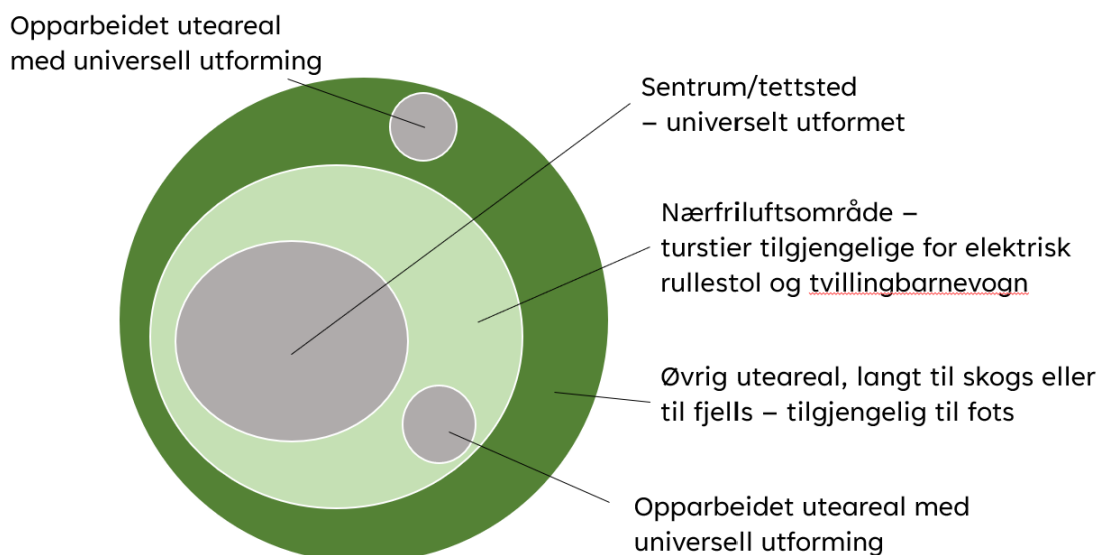
Finalebanen i Trondheim har en funksjonell og god utforming. Parken har ulike aktivitetssoner, sosiale møteplasser med variasjon og er attraktiv for forskjellige brukere. Gangsonen som krysser parken diagonalt er uten hindringer og avgrenses av naturlige ledende elementer som er taktile (følbare) og visuelle (synlige). Det er trinnfri atkomst til de ulike aktivitetssonene. Belysning bidrar til trygghetsfølelse når det er mørkt.

6.4 Overordnet planlegging av uteområder – ulik grad av universell utforming

TEK stiller krav om hvilke opparbeidete uteområder som skal være universelt utformet. Se nærmere omtale i kapittel 6.10.5 Opparbeidete utearealer. Naturgitte forhold kan imidlertid gjøre det utfordrende å oppnå universell utforming i alle opparbeidete uteområder. God og helhetlig planlegging kan likevel bidra til at det gjennom nye tiltak og oppgraderinger oppnås tilfredsstillende løsninger også i utfordrende terreng slik at flere kan få gode opplevelser utendørs.

En praktisk tilnærming kan være å differensiere grad av universell utforming i uteområder etter beliggenhet, funksjon og topografi. Prinsippskissen nedenfor viser tre typer uteområder; sentrumsområder, nærfriluftsområder og øvrig uteareal.

- Sentrumsområder bør ha høy grad av universell utforming og dimensjoneres for manuell rullestol og rullator.
- Nærfriluftsområder med kupert terreng kan ha turstier som dimensjoneres for elektrisk rullestol og tvillingbarnevogn.
- Øvrige uteareal som er langt til skogs eller til fjells er i utgangspunktet kun tilgjengelige til fots.
- I både nærfriluftsområder og øvrige utearealet kan det velges ut utsiktspunkter eller andre målpunkt som får en høy grad av universell utforming. Målpunktene knyttes til turstinettet og/eller til kjørbare vei og parkering for forflytningshemmede.

Prinsippskisse som viser hvordan det kan stilles ulike krav til utforming basert på uteområdets beliggenhet, funksjon og topografi.

Prinsippskissen kan også brukes i andre sammenhenger enn for sentrumsområder. Området betegnet som sentrum eller tettsted, kan for eksempel også være et konsentrert hytteområde.

Skissen viser en måte å planlegge på når det gjelder hva som kan være rimelige krav til kvalitet og universell utforming av opparbeidet uteareal.

Turveier reguleres vanligvis ikke gjennom TEK. De reguleres kun gjennom TEK der de kan defineres som gangatkomst fra kjørbær vei/parkering til et opparbeidet uteoppholdsareal. Det kan allikevel være fornuftig å utforme turveier så langt det er mulig etter prinsipper og krav til universell utforming.

Gang- og sykkelvei

Park i Trondheim med universell utforming.

Det er en målsetting med et sammenhengende nett av gangforbindelser.

I byer og tettsteder må nye opparbeidete uteoppholdsarealer være universelt utformet. Korte avstander, tydelige gangsoner og mange hvilebenker langs ruten er viktig.

Snarveier er viktige supplement til gangatkomster med universell utforming. Trondheim har kartlagt snarveier og oppgradert flere av snarveiene. I hovedsak var det snarveier fra boligområder til skoler som ble oppgradert.

Snarveien på bildet har kompenserende tiltak med håndløper på en side, det er en benk midtveis i bakken som er trukket til side for gangarealet, snarveien har dekke av knust asfalt og det er etablert belysning som gir trygghet.

Snarvei.

Foto: Trondheim kommune

Nærfriluftsområder med turstier som er tilgjengelige for tvillingbarnevogn og elektrisk rullestol.

Et uteareal som er åpent for allmennheten kan ha slik beliggenhet eller funksjon at det vil være uegnet for personer med funksjonsnedsettelse. Utearealet regnes som uegnet dersom det ikke er mulig å benytte for en person med funksjonsnedsettelse.

Traseen over Besseggen krever god fysisk form.

Ved å velge ut noen uteområder som tilrettelegges med universell utforming, gis flere mulighet til å få naturopplevelser.

*Skjervsfossen naturvandring, Granvin. Foto og landskapsarkitekt: Østengen & Bergo.
Sted: Granvin, Voss. Oppdragsgiver: SVV Turistveiprojektet.
Samarbeidspartner: Fortunen arkitekter: Ferdigstilt 2016*

Stien inntil DUSJEN tilpasser seg landskapet, og gir nærkontakt med naturkreftene.

6.5 Om korte gangavstander i planlegging

Å planlegge for korte gangavstander er sentralt i planlegging og er et godt prinsipp også når det gjelder å legge til rette for universell utforming. Her tar vi med utdrag av innspill knyttet til gangavstander fra fem ulike kilder. Som i all planlegging må det tas hensyn til lokale forhold.

I **Statens vegvesens Håndbok V129 Universell utforming av veger og gater**¹⁵ forklares hvorfor korte avstander er viktig i overordnet planlegging:

Korte avstander.

Korte avstander er en ambisjon ved overordnet planlegging og arealdisponering. Korte avstander mellom funksjoner gir mindre transportbehov og større muligheter for å gå eller sykle, og gir mer bærekraftig utbyggingsmønster. For mennesker med nedsatt funksjonsevne kan store avstander gi redusert mobilitet og medføre økt isolasjon.

Dette er særlig aktuelt i kompliserte anlegg med overganger og underganger, og i knutepunkter. Avstander og stigning bør vurderes under ett. Det er for eksempel aktuelt å vurdere heis dersom en tilstrekkelig slak rampe blir for lang.

Korte avstander er ikke bare sentralt i kompliserte veganlegg, men i all planlegging. Utbyggingsmønstre som legger til rette for korte avstander til daglige gjøremål, reduserer behov for bruk av bil og gir mennesker som ikke har bil mulighet for et mer selvstendig liv. Omsorgsboliger med kort avstand til for eksempel turveier, sosiale møteplasser og butikk, kan bidra til fysisk aktivitet og gode opplevelser for beboerne.

I veilederen **Nasjonal gåstrategi. Strategi for å fremme gåing som transportform og hverdagsaktivitet**¹⁶ beskrives hvorfor korte avstander er viktig når det gjelder kollektivtransport, nye boligområder og for deltakelse og likestilling. Det vises til at korte avstander mellom daglige gjøremål bidrar til mer effektiv arealutnyttelse og mer miljøvennlig transport. Nedenfor er noen utdrag fra veilederen:

Deltakelse og likestilling. Lokalisering av boliger, aktiviteter og virksomheter bør også sees i sammenheng med det nasjonale målet om aktiv deltakelse og full likestilling for alle. Boliger med gangavstand til sentrum, lokal service og kollektivtransport kan gi mennesker med nedsatt funksjonsevne mulighet til å kunne leve et selvstendig liv på linje med andre. Også arbeidsplasser, skoler, service og andre målpunkter er lettere tilgjengelige hvis de lokaliseres i gangavstand i tettstedet.

¹⁵Universell utforming av veger og gater, Håndbok V129, Statens vegvesen (2014), <https://www.vegvesen.no/fag/fokusomrader/universell-utforming/handboker/>

¹⁶ Nasjonal gåstrategi: Strategi for å fremme gåing som transportform og hverdagsaktivitet(2012), <https://vegvesen.brage.unit.no/vegvesen-xmlui/handle/11250/2507934>

Tilrettelegge for gangavstand. En kilometer eller 10 minutter. En gjennomsnittlig gangtur er 1,7 km lang og nesten halvparten (48 %) av alle gangturer er under en kilometer. Er reiseavstanden over 1 km, velger flere å kjøre bil framfor å gå (se kapittel 2 Reiser til fots). En gjennomgang av forskning knyttet til gangavstander viser da også at det er akseptabelt å gå 5 til 10 minutter til målpunkter i et nærområde og til en holdeplass for kollektivtransport. Dette tilsvarer opptil ca en kilometer, avhengig av gangfarten. Dette samsvarer med at 1 km benyttes som mål for gangavstand i arealplanlegging.

For at flest mulig skal kunne bo innen gangavstand til daglige gjøremål, bør i tillegg **nye boligområder** utbygges med høyere utnyttelse enn tradisjonelle småhusområder. Ved utvikling av nye større boligområder er det potensial for høyere utnyttelse samtidig med at områdene gis god boligkvalitet. Høyere tetthet gir også mulighet for å etablere flerfunksjonelle boligområder med større variasjon av boligtyper og med lokal service i nærheten (for eksempel dagligvarebutikk og skole). Utnyttelsesgraden må ta utgangspunkt i den lokale situasjonen.

Lokalisering av holdeplassene for kollektivtransport er avgjørende for å få flere til å gå og til å bruke kollektivtilbudet. Kort avstand til viktige reisemål og sentral og lett synlige beliggenhet i nærmiljøet er avgjørende. Samtidig at nye byggeområder lokaliseres med gangavstand til en holdeplass. Ifølge EU-prosjektet HiTrans er den optimale avstanden mellom holdeplassene på hovedruter i byområder 600-800 meter. Da vil trafikantene ha mellom 300 og 400 meter gangavstand til nærmeste holdeplass.

I veilederen **Lokale gåstrategier og planer for gående**¹⁷ står det blant annet følgende om hva som bør vektlegges når gangnett og kvaliteter i gangforbindelser skal kartlegges:

Kartlegging av overordnet struktur bør konsentreres om:

- Målpunkter (arbeidsplasskonsentrasjoner, boligkonsentrasjoner, skoler/barnehager, sentrumsområder, handelsområder)
- Kollektivtilbud med holdeplasser og knutepunkter, samt reell gangavstand eller sirkler på 400 m fra kollektivtilbudet
- Eksisterende gangnett kategorisert i ulike typer gangforbindelser (del av trafikkanlegg, gangveger i grønnstruktur og snarveger)
- Avstander til/fra viktige målpunkter langs eksisterende gangnett
- Manglende ganglenker

¹⁷ Lokale gåstrategier og planer for gående Veiledning for kommuner. Vegdirektoratet, Trafikksikkerhet, miljø- og teknologiavdelingen (2014), <https://www.vegvesen.no/globalassets/fag/fokusomrader/miljovenlig-transport/gangtrafikk/lokale-gastrategier-og-planer-for-kommuner-2014.pdf>

På et overordnet nivå bør kartlegging av detaljene i gangnettet begrenses til:

- Å avklare om de enkelte lenkene kan være hovedgangruter med universell utforming. Stigningsforhold er viktig i denne sammenhengen.
- Gi en grov tilstandsvurdering av gangnettet. Dette kan for eksempel gjøres ved å kartlegge detaljene i noen representative ganglenker.

Det er foreslått å kartlegge gangavstand på 400 m fra kollektivtilbudet. Dette kan brukes som en pekepinn på akseptabel gangavstand også i andre sammenhenger, men må tilpasses lokale forhold.

Veilederen har med en tiltaksliste som viser andre muligheter i arbeidet med å utvikle gangnettet. Nedenfor vises utdrag av tiltakslisten.

Utdrag fra tiltaksliste som viser under viser andre muligheter for arbeidet med å utvikle gangnettet. Omfang og formulering av virkemidler/tiltak må tilpasses lokale forhold.

- Etablere kartleggingsverktøy for løpende kartlegging av folks gangruter (se kap. om grunnlagsutredning).
- Kartlegge behovet for oppgradering og tiltak på eksisterende gangnett (definert i plan for gangnett) for at det skal bli attraktivt, enkelt i bruk, sikkert, effektivt og ha universell utforming.
- Regulere og etablere snarveger og manglende ganglenker.
- Etablere føringer i kommuneplan som sikrer at gangforbindelser og snarveger blir planmessig sikret og ikke bygget ned (se kap 7 Innhold i kommunedelplan for gange).
- Gjennomføre tiltak på gangnettet til kollektivknutepunkter og -holdeplasser (for eksempel innen gangavstand 1 km) for å etablere hele reisekjeder med universell utforming, samt attraktive, effektive, direkte og logiske ganglinjer.

Veilederen **Byrom – en idehåndbok**¹⁸ skal inspirere kommuner og andre til å utvikle nettverk av gode byrom tar opp gangavstander og nærhet. Noen utdrag fra idehåndboka gjengis på de neste sidene.

¹⁸Byrom – en idehåndbok, Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2016), <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/byrom---en-idehandbok/id2524971/>

1 Avstand påvirker bruk

Når kommunen eller andre skal planlegge sine byromsnettverk, er det viktig å ha kunnskap om folk reisevaner, det vil si hvor langt vi er villige til å gå eller sykle før vi tar bilen, eller dropper turen. Forskning viser at når reise-avstanden er mindre enn én km, velger folk oftest å bevege seg til fots. Én km er ca. ti minutters gange. Er reisen lengre, velger folk sykkel eller enda oftere bilen. For barn og gamle er avstanden de kan tilbakelegge på ti minutter, kortere.

(...)

Målet for planleggingen av byromsnettverket er derfor at dagliglivets gjøremål skal ligge innen gangavstand eller sykkelavstand. Det vil si at vi i arealplanleggingen må ta utgangspunkt i denne kunnskapen når ulike tilbud skal lokaliseres.

Innholdet i tabellen nedenfor er hentet fra idehåndboka. Som introduksjon til tabellen henvises det til at det finnes ulike lover, krav og retningslinjer knyttet til tilgang til grøntområder og lekeplasser. Tabellen viser et utdrag fra statlige retningslinjer og krav som er vedtatt på kommunalt nivå, men gir i tillegg anbefalinger som kan være veiledende i utformingen av lokale byromsnettverk.

Legg merke til at det gis anbefalinger om tetthet mellom benker i byrom. Langs hovedgangveiene anbefales benker for hver 50 m og på andre aktuelle gangveier anbefales benker for hver 100 m.

ALLE BØR HA TILGANG TIL FORSKJELLIGE TYPER BYROM INNENFOR SITT NÆROMRÅDE	
En plass eller torg	innen 200 (tett bebyggelse) – 300 m (spredt bebyggelse)
Større torg	innen 800 m
En park eller grøntområde	innen 200 m (tett bebyggelse) – 300 m (spredt bebyggelse)
Større grøntområder	tilgang til et større grøntområde hvor man kan gå en tur på ca. to km maks 500 meter fra boligen
Grønne korridorer	det anbefales også å sikre grønne korridorer på 30–50 meters bredde maks 500 meter fra boligen
Grønne forbindelser	det anbefales grønne forbindelser med gatetrær eller annen grønnstruktur som en grønn vev i bystrukturen og / eller «vevisere til parker og grøntområder»
Turutgangspunkt	innen 500 m
Lekeplass	innen 50 m fra boligen områdelekeplass 150 m fra boligen større attraktiv lekeplass innen 500 m

ALLE BØR HA TILGANG TIL GANGVEIER, SYKKELVEIER OG SYKKELPARKERING	
Gangveier	sammenhengende gangveier med et nettverk av snarveier, turveier, gangveier og fortau
Gater	fortau bør ha minimumsbredde på to meter
Sykkelveier	sykkelveinett tilpasset hvert lokalområde, med et hierarki av sykkelveier fra ekspress-sykkelveier der det er aktuelt, til snarveier for sykkel
Sykkelparkering	tilgjengelig sykkelparkering i byrom og målpunkter
Holdeplass	innen 300 m
ALLE BØR HA TILGANG TIL BENKER I BYROM, FORAN BUTIKKER O.L. OG LANGS GANGVEIER	
Benker	i alle byrom og i grøntområder
Benker ved målpunktene i hverdagen	på holdeplasser, foran butikker og inngangspartier til offentlige bygg og institusjoner, kulturinstitusjoner og andre aktuelle private bygg
Benker langs gangveier	for hver 50 m langs hovedgangveiene for hver 100 m på andre aktuelle gangveier

Det er viktig å legge til rette for gange og sykkel, men for noen er det nødvendig å kunne benytte bil. Det er derfor nødvendig med en tilstrekkelig dekning av parkeringsplasser. I TEK17 er det krav om at parkeringsplasser for forflytningshemmede skal plasseres nær hovedinngang, men avstand er ikke spesifisert. Se nærmere omtale av krav til parkering i kapittel 6.10.6.

I **BYGG FOR ALLE Temaveiledning Universell utforming av byggverk og uteområder**¹⁹ gis det konkrete anbefalinger om avstand når det gjelder parkering.

5.2-1 Ytelser og anbefalinger for parkering

Anbefalte ytelser/løsning: Mindre enn 25 m fra hovedinngang.

25-50 m avstand fra hovedinngang kan fungere dersom atkomsten fra parkeringsplassen er tilnærmet horisontal.

¹⁹ BYGG FOR ALLE Temaveiledning Universell utforming av byggverk og uteområder. Statens bygningstekniske etat. April 2004.

<https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kkd/kultur/043universellutf.pdf>

6.6 Om begrepene universell utforming, tilgjengelighet og tilrettelegging

Universell utforming innebærer at omgivelser, produkter, programmer og tjenester utformes på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpassing og en spesiell utforming²⁰. Som grunnlag for vurdering av diskriminering, presiseres universell utforming som utforming eller tilrettelegging av hovedløsningen i de fysiske forholdene, slik at virksomhetens alminnelige funksjoner kan benyttes av flest mulig, uavhengig av funksjonsnedsettelse²¹.

I prinsippet om universell utforming ligger det mål om videre, dynamisk utvikling av både nedslagsfelt, bruksområde og kvalitet. Utviklingspotensialet i universell utforming er knyttet til samfunnsutviklingen og utvikling av teknologi²².

Universell utforming er beskrevet i lovgiving og konkretisert i forskrifter, standarder og veiledninger. Som prinsipp avgrenses ikke universell utforming av minimumskravene i byggt teknisk forskrift. Norske standarder om universell utforming gir anbefalinger til utforming som går lenger enn det byggt teknisk forskrift omfatter.

Universell utforming sikrer at hovedløsningen skal kunne benyttes av flest mulig på en likestilt måte. For at et bygg skal være universelt utformet, må for eksempel hovedinngangen kunne benyttes av alle.

I byggt teknisk forskrift (TEK) benyttes begrepet tilgjengelighet om et kvalitetsnivå der ikke alle kravene til universell utforming gjelder. I eksisterende bygg kan det i noen tilfeller være utfordrende å få etablert en universelt utformet hovedinngang. Dersom det etableres en alternativ inngang som er trinnfri, vil dette gjøre bygget tilgjengelig, men ikke universelt utformet. Dette kan være spesielt aktuelt i verneverdige bygg hvor det må inngås kompromisser mellom ulike verdier og krav.

For boliger ivaretas prinsippet om universell utforming gjennom krav til tilgjengelighet.

I noen tilfeller gir ikke universell utforming eller tilgjengelige løsninger tilstrekkelig gode løsninger for enkelte personer. Det kan da være nødvendig med individuell tilrettelegging eller personlig assistanse. Tilrettelegging vil si tilpasning av fysiske forhold for enkeltindivider eller spesifikke grupper. Dette ivaretas vanligvis ikke i plan.

Kort oppsummert innebærer dette følgende:

²⁰ Bekrivelsen av universell utforming er hentet fra FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD)

²¹ Likestillings- og diskrimineringsloven § 17

²² Universell utforming i diskriminerings- og tilgjengelighetsloven. Rundskriv fra Barne- og likestillingsdepartementet. 2010.

«Universell utforming er i diskriminerings- og tilgjengelighetsloven utformet som en overordnet og fleksibel rettslig standard. Det åpnes for en videre utvikling av begrepet over tid i tråd med utviklingen av samfunnet og den teknologiske utviklingen. Det er også meningen at kravene skal kunne skjerpes over tid.»

- **Universell utforming:** Produkter, omgivelser, programmer og tjenester som kan brukes av alle – i så stor utstrekning som mulig – uten behov for tilpassing og en spesiell utforming.
 - Hovedløsningen skal dekke alle brukerbehov.
- **Tilgjengelighet:** Et kvalitetsnivå der ikke alle kravene til universell utforming gjelder
 - For boliger ivaretas prinsippet om universell utforming gjennom krav til tilgjengelighet.
 - Dersom det i eksisterende bygg ikke er mulig å få hovedinngangen universelt utformet, og det etableres en alternativ inngang som er trinnfri, vil dette gjøre inngangen tilgjengelig, men ikke universelt utformet.
 - Tog med en rampe som kan slås ut slik at passasjerer med rullator eller rullestol kan komme om bord der det er nivåforskjell mellom perrong og tog, gjør atkomsten til toget tilgjengelig, men ikke universelt utformet.
- **Tilrettelegging:** Tilpasning av fysiske forhold for enkeltindivider eller spesifikke grupper.
 - Typiske eksempler er at det gis personlig assistanse ved billettautomater eller andre funksjoner som ellers er ment å være selvbetjente.

6.7 Ikke bruk begreper som tilgjengelighet for alle, likeverdig tilgjengelighet mv.

Begreper som tilgjengelighet for alle, likeverdig tilgjengelighet, design for alle, inkluderende design og inkluderende tilgjengelighet, konvergerer mot å beskrive tilsvarende strategi og mål som universell utforming. Disse begrepene er imidlertid ikke på samme måte juridisk og politisk forankret som begrepet universell utforming. Denne type begreper bør derfor ikke benyttes i plansammenheng.

Ordet tilgjengelig/tilgjengelighet er lite presist ettersom det kan ha mange ulike betydninger. Det kan blant annet benyttes i forbindelse med tjenester i den betydning av at det er mulig å få tjenesten. I den digitale verden sidestilles tilgjengelighet og universell utforming. I TEK derimot benyttes tilgjengelig som tidligere nevnt om et kvalitetsnivå der ikke alle kravene til universell utforming gjelder.

«Tilgjengelighet for alle» er et begrep vi ser fortsatt benyttes og slik vi tolker det sidestilles det ofte med universell utforming. Bakteppet for bruken av begrepet er at «Tilgjengelighet for alle» ble brukt før begrepet universell utforming var innarbeidet i lovverket. I 1999 ga Miljøverndepartementet ut rundskrivet T- 5/99 B Tilgjengelighet for alle. I forordet står det at prinsippet om «universell utforming» er sentralt. Siden den gang er TEK oppdatert, og universell utforming er innarbeidet i lovverket. Publikumsbygg, arbeidsbygg og spesifikke uteområder skal tilfredsstillende kravene til universell utforming i TEK. «Tilgjengelighet for alle» er ikke forankret i lovverket, og det er usikkert hva som ligger i begrepet. Begrepet universell utforming bør derfor benyttes i plansammenheng, ikke Tilgjengelighet for alle.

Endringen i begrepsbruk fra «tilgjengelighet» som forstås som spesielle løsninger for personer med funksjonsnedsettelse til «universell utforming» hvor hovedløsningen skal kunne benyttes av alle, er et resultat av en endring i holdninger og tankesett over tid.

Uavhengig av ordbruken i plan vil kravene i TEK til universell utforming av bygg og uteområder gjelde. En ikke konsekvent bruk av begreper kan imidlertid bidra til forvirring og usikkerhet.

Kartverket som står bak den nasjonale metoden for kartlegging av universell utforming i tettsteder og friluftsområder, skriver følgende om tilgjengelighet i sin veileder Kartlegging av tilgjengelighet i friluftsområder:

«Det eksisterer ikke noe entydig definisjon av begrepet tilgjengelighet. Tilgjengelighet blir brukt i veldig mange forskjellige sammenhenger. Grovt sett kan en si at det gjelder de muligheter en person har for å komme seg fram i et område. Denne tilgjengeligheten kan være avhengig av for eksempel fysisk avstand, eller fysiske forhold og hindringer der en beveger seg.»

6.8 Riktig bruk av begreper i plan

Nye byggeprosjekter skal oppfylle minimumskravene til universell utforming i TEK. Det er derfor hensiktsmessig at begreper som er i tråd med terminologien i TEK benyttes i plansammenheng. Planbestemmelsene vil bli mer entydige både for myndighet og forslagsstiller, krav til utforming vil bli forutsigbare for utbygger og det vil forenkle arbeidet med byggesaken.

For boliger ivaretas prinsippet om universell utforming gjennom krav til tilgjengelighet i TEK står følgende i innledningen til kapittel 12:

«Uttrykket tilgjengelig brukes om et kvalitetsnivå der ikke alle kravene til universell utforming gjelder. En person som bruker manuell rullestol, eller elektrisk rullestol for kombinert inne- og utebruk, er utgangspunkt for dimensjoneringsgrunnlaget. I tillegg gjelder noen krav til orientering. Begrepet tilgjengelig brukes i forbindelse med krav til enkelte boligbygninger.

«Dimensjoneringsgrunnlaget er person med full førlighet i overkroppen i manuell rullestol.»²³

Universell utforming benyttes altså ikke om boliger i TEK. Det er også verdt å merke seg at TEK oppgir minimumskrav når det gjelder boliger. For personer som ikke har full førlighet i overkroppen, som bruker elektrisk rullestol eller som har behov for ledsager ved bruk av rullestol, vil en tilgjengelig boenhet vanligvis ikke ha tilstrekkelig funksjonalitet. I minimumsløsningen i TEK er det ikke tilstrekkelig areal til vaskemaskin på badet uten at det går utover snuarealet for rullestol.

Husbanken bruker begrepet «livsløpsboliger» om boliger de kan gi lån til. Livsløpsboliger skal oppfylle kravene til tilgjengelig boenhet i den til enhver tid gjeldende byggt teknisk forskrift. I tillegg stilles spesifikke krav til utforming av boenhetene for blant annet størrelse på soverom, innvendig bod og plass til vaskemaskin på bad eller vaskerom. Se Husbankens nettsider for nærmere beskrivelse. I plan kan det stilles krav om livsløpsboliger²⁴. Tidligere benyttet Husbanken begrepet livsløpsstandard om denne type boliger.

²³ Byggt teknisk forskrift (TEK17) Innledning til kapittel 12

²⁴ Kommuneplanens arealdel, Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2021)

Det finnes flere **norske standarder** om universell utforming; blant annet for arbeids- og publikumsbygg, for boliger og for opparbeidete uteområder. Norske standarder spesifiserer detaljerte krav og er i utgangspunktet frivillig å bruke. Unntaket er når det henvises til standarder i lover, forskrifter og kontrakter. De norske standardene bruker andre definisjoner og begreper enn de som benyttes i TEK. Begrepet universell utforming brukes om boliger. Dette er boliger med krav som går lenger enn minstekravene i TEK. Det er ikke tillatt å stille krav i plan om at norske standarder i sin helhet skal legges til grunn i plan, og i plan er det ikke anledning til å stille krav om at boliger skal være universelt utformede. Byggherre (f.eks eiendomsavdelingen i en kommune) kan imidlertid bestemme at Norsk Standard skal legges til grunn i et prosjekt.

Oppsummering om begreper i plan

I plan bør det benyttes terminologi og definisjoner i tråd med TEK. Planbestemmelsene vil bli mer entydige når begreper som er definert i TEK benyttes. Det blir enklere for utbygger og prosjekterende å forstå hvilke krav de skal oppfylle og det vil forenkle arbeidet med byggesaken. Andre begreper enn de som er definert i TEK er ikke juridisk definert og det kan være uklart hva som ligger i begrepet.

Anbefalte begreper i planer

- Nye publikumsbygg, arbeidsbygg og uteområder med krav om universell utforming skal være universelt utformede. Ikke bruk varianter av begrepet tilgjengelighet om denne type bygg og uteområder.
- Bruk begrepet tilgjengelige boenheter om boliger som skal tilfredsstillere krav til tilgjengelighet i TEK²⁵. Det er ikke tillatt å stille krav om universelt utformede boliger.
- I plan kan det stilles krav til livsløpsboliger som er et begrep Husbanken benytter. Det anbefales at det i planbeskrivelsen henvises til Husbankens tilleggskrav slik at det er entydig hva som ligger i krav til utforming.
- Dersom det gis bestemmelser om uteareal som er strengere enn kravene i TEK, må det spesifiseres hvilke krav til utforming som gjelder. Det er ikke tilstrekkelig å stille krav om at et uteareal skal være universelt utformet. Dette er kun aktuelt for uteareal som ikke omfattes av kravene i TEK. Se nærmere omtale i kapittel 6.10.1, 6.10.5 og 6.13.

²⁵ Byggeteknisk forskrift (TEK17) med veiledning, <https://dibk.no/regelverk/byggeteknisk-forskrift-tek17/12/i/12-2>

6.9 Planbestemmelser og byggteknisk forskrift

Planbestemmelser, skal skape klarhet og forutsigbarhet for både myndighet og forslagsstiller og må sees i sammenheng med innholdet i byggteknisk forskrift (TEK).

I reguleringsplanveilederen utgitt av Kommunal- og distriktsdepartementet omtales forholdet mellom planbestemmelser og byggteknisk forskrift²⁶. Nedenfor kommenterer vi noen sitater fra veilederen:

«Hovedregelen er at det ikke skal henvises til annet lovverk i reguleringsbestemmelsene. Annet lovverk gjelder uavhengig av reguleringsplanen med bestemmelser.»

Kommentar: I praksis henvises det ofte til annet lovverk i reguleringsbestemmelser. Årsaken kan være at kommunene har erfart at det er mangelfull kompetanse om innholdet i relevant lovverk. Det kan også være at kommunen ønsker å sikre at unntaksbestemmelser i TEK ikke skal kunne benyttes. Minimumskravene i TEK gjelder imidlertid uavhengig av reguleringsplanen med bestemmelser.

«Det kan ikke gis bestemmelser som er i strid med nasjonalt regelverk, som f.eks. forskrift om tekniske krav til byggverk (TEK).»

Kommentar: I praksis betyr dette at reguleringsplaner må utformes slik at minimumskravene i TEK kan oppfylles når prosjekter skal realiseres. Reguleringsbestemmelser kan ikke lempe på kravene i TEK. Reguleringsbestemmelser som lemper på kravene i TEK vil være ugyldige.

«Når det gjelder krav til tekniske løsninger i det enkelte bygg, er dette regulert i byggteknisk forskrift.»

Kommentar: Byggteknisk forskrift angir altså hvilke tekniske krav som må oppfylles når nye bygg oppføres. Det kan ikke gis planbestemmelser om tekniske løsninger i det enkelte bygg, men det er i visse tilfeller unntak for boliger. Se nærmere omtale i kapittel 6.10.2.

«En undersøkelse utført av Menon Economics for departementet, viser at det er betydelige variasjoner i kommunenes utforming av planbestemmelser fra prosjekt til prosjekt som ikke kan forklares med ulikheter i selve prosjektene. Variasjonene kan skyldes ulik organisering, kompetansenivå og politiske målsettinger. Menon Economics sin undersøkelse viser bl.a. at kommunene ofte fastsetter planbestemmelser som inneholder byggtekniske krav. Dette kan skyldes at kommunene ønsker å tydeliggjøre kravene i TEK, eller at de ønsker å gå lenger enn disse kravene. Bestemmelser som har koblinger til TEK gjelder ofte universell utforming og tilgjengelighet, energikilder, radonsikring og støy. Krav som går lenger enn TEK kan imidlertid pådra utbygger unødvendige kostnader.»

²⁶ Reguleringsplan, Kommunal- og distriktsdepartementet (2022)

Kommentar: Universell utforming er altså et av temaene som det ofte gis bestemmelser om. Vi merker oss refleksjonen om at krav som går lenger enn TEK kan pådra utbygger unødvendige kostnader er tatt med i departementets veileder. Vår refleksjon er at byggteknisk forskrift angir minimumskrav, og at det kan være nødvendig med reguleringsbestemmelser som er strengere enn TEK for å ivareta kommunens behov framover – enten det gjelder prosjektering i nær framtid eller det gjelder mer langsiktig planlegging. Det er imidlertid en forutsetning at bestemmelsene holder seg innenfor rammen av hva det er anledning til å gi bestemmelser om i plan.

I mange tilfeller vil universelt utformede løsninger ikke innebære økte kostnader dersom premissene om universell utforming legges til grunn allerede ved plassering av funksjoner og som forutsetninger for prosjektering. I andre tilfeller kan premissene føre til økte kostnader for utbygger, men gi samfunnsmessige gevinster. Dette er også omtalt i innledningen.

6.10 Innhold i byggteknisk forskrift (TEK) relevant for planleggere – eksempler

Kunnskap om byggteknisk forskrift (TEK) er relevant på alle plannivå. Ved utarbeidelse av planer både på regionalt og kommunalt nivå er det en forutsetning med kompetanse om hvilke krav i byggteknisk forskrift (TEK) som skal oppfylles i nye bygg og anlegg. Det er også nødvendig å vite hva TEK ikke fanger opp. Dette kapitlet inneholder mange detaljer og kan benyttes som et oppslagsverk. For å gjøre innholdet lettere å forstå gis det en forenklet framstilling av relevant innhold. Fullstendig og oppdatert innhold i TEK med veiledning finnes på www.dibk.no.

TEK trekker opp grensen for det minimum av egenskaper et byggverk må ha for å kunne oppføres lovlig i Norge. Veiledningen i TEK forklarer forskriftens krav og gir preaksepterte ytelser som vil oppfylle kravene.

Krav til utførelse i TEK gjelder uten at det stilles eksplisitte krav i plan. I praksis betyr dette at planer må utformes slik at kravene i TEK kan oppfylles. Det skal ikke gis bestemmelser som er i strid med nasjonalt regelverk, som f.eks. TEK.

I TEK17 er det en presis beskrivelse av hvilke typer bygg og uteområder som skal ha universell utforming og hvilke krav som stilles. I TEK17 Innledning til kapittel 12 står følgende:

«Universell utforming av byggverk tilsier at hovedløsningene skal være utformet slik at de kan brukes av flest mulig, på en likestilt måte.»

«Alle i målgruppene som byggverket er beregnet for, skal kunne bruke det på en likestilt måte. Det skal for eksempel ikke være egne innganger for personer i rullestol.»

«Begrepet «universell» innebærer inkludering og likeverd. I betegnelsen «fysiske forhold» skilles det mellom menneskeskapte forhold og naturen. Som «menneskeskapt» inngår bearbejdede og opparbejdede byggverk og uteområder. Et fjell vil eksempelvis ikke være menneskeskapt, men utgjøre en del av naturen.»

De viktigste kapitlene i TEK når det gjelder universell utforming er:

§ 1-3 Definisjoner

§ 8 Opparbejdet uteareal

§ 12 Planløsning og bygningsdeler i byggverk

For permanente og midlertidige konstruksjoner og anlegg gjelder kapittel 8 (Opparbeidet uteareal), 12 (Planløsning og bygningsdeler i byggverk), 13 (Inneklima og helse) og 14 (Energi) som så langt de passer, jf. TEK17 § 1-2 fjerde ledd.

Begrepet byggverk som benyttes i TEK er et samlebegrep og omfatter konstruksjoner, anlegg og bygninger. Der begrepet byggverk er brukt gjelder kravet ikke bare for bygninger, men også for konstruksjoner og anlegg så langt det er relevant, jf. TEK17 §1-3. Definisjoner.

Denne rapporten baseres seg på TEK pr. 1.3.2023.

I byggteknisk forskrift TEK10 var følgende ordlyd tatt inn:

«Det er tillatt, og ofte klokt, å prosjektere og bygge bedre enn minimumskravene.»

Denne ordlyden er ikke videreført i TEK17, men vi mener det fortsatt er en relevant formulering. Det er viktig å være klar over at TEK stiller minimumskrav, og at byggherre kan prosjektere og bygge med bedre kvalitet enn minimumskravene.

I dette kapitlet omtales tema i TEK som planleggere bør være spesielt oppmerksomme på. Veiledningen i TEK har ytterligere informasjon. Gangatkomster og tilgjengelige boenheter vurderes som spesielt relevant i plan.

6.10.1 Gangatkomster

I TEK defineres gangatkomst med følgende ordlyd:

gangatkomst: gangvei fra kjørbær vei og parkering til inngangsparti til byggverk og uteoppholdsareal, og mellom disse (TEK17 § 1-3 d).

Gang- og sykkelveier og turveier styres kun av TEK der de kommer inn under definisjonen over. For gangforbindelser det ikke stilles krav til i TEK, kan det gis bestemmelser i plan.

Statens vegvesen sine håndbøker gir føringer for gang- og sykkelveier.

6.10.1.1 Gangatkomst til byggverk med boenhet (TEK17 § 8-5)

Alle bygg med boenhet skal ha gangatkomst som tilfredsstillende TEK's krav til trinnfrihet, stigning, hvileplan og sikkerhet.

- trinnfrihet
- stigningsforhold (maks 1:15 unntatt strekninger inntil 5,0 m som kan ha stigning maks 1:12)
- hvileplan (min 1,5 m x 1,5 m for hver 1,0 m høydeforskjell)
- sikkerhet i bruk (en utforming som forebygger fare for skade på personer (...) ved sammenstøt eller fall (§ 12-5))

Tilgjengelige boenheter skal i tillegg ha gangatkomst som tilfredsstillende krav i TEK når det gjelder

- fri bredde (minimum 1,6 m, men minimum 1,4 m på strekninger inntil 5,0 m)

Bygning med boenhet med krav om heis skal i tillegg til det som er nevnt på forrige side ha gangatkomst som tilfredsstillt krav i TEK når det gjelder

- fri bredde (minimum 1,8 m, men minimum 1,4 m på strekninger inntil 5,0 m)
- tverrfall maksimum 1:50
- fast og sklisikkert dekke
- visuell og taktil avgrensning
- nødvendig belysning

Sentrale ganglinjer som går over åpne arealer på større plasser og torg som skal være universelt utformet, skal ha tydelig avgrenset gangsoner eller ledelinjer. Mønstre i gategrunnen skal ikke gi villedende retningsinformasjon (TEK 17 § 8-4).

Se www.dibk.no for å se fullstendig ordlyd og veiledningstekst til kravene.

6.10.1.2 Gangatkomst til byggverk med krav om universell utforming (TEK17 § 8-6)

Byggverk med krav om universell utforming har de samme kravene til gangatkomst som boenhet med krav om heis.

Godt synlig gangatkomst til Kongsvinger ungdomsskole.

6.10.1.3 Gangatkomst til uteoppholdsareal med krav om universell utforming (TEK17 § 8-7)

Uteoppholdsareal med krav om universell utforming har de samme kravene til gangatkomst som boenhet med krav om heis og byggverk med krav om universell utforming med unntak av at det ikke er krav om belysning.

Gangatkomst til et uteoppholdsareal.

6.10.1.4 Unntak for gangatkomst til bolig uten krav om heis (TEK17 § 8-5 (2))

For boliger uten krav om heis kan det gjøres unntak fra TEKs krav til gangatkomst dersom terrenget er for bratt til at kravene til stigningsforhold kan oppfylles. For at unntaket skal gjøres gjeldende må tomta, plassering av byggverket, atkomstforhold og bygningstype vurderes (TEK17 § 8-5, 2. ledd).

Veiledning

Ved vurdering av om terrenget er for bratt må det tas hensyn til:

1. om tomtas størrelse eller egnethet ikke gir rom for annen plassering
2. eventuelle føringer for plassering eller beskrivelser i områdets detaljplan og reguleringsplan
3. en vurdering av alternative bygningstyper og forholdet til terreng, tomt og atkomstvei.

Et notat med vurdering og nødvendige alternative tegningsgrunnlag må foreligge i prosjekteringen, jf. TEK 17 § 8-5 (2).

I TEKs veiledning påpekes det at unntak fra trinnfri gangatkomst vil være mindre aktuelt når boligområder etableres i uberørt terreng. Ved god planlegging og vurdering av hvilke bygningstyper som passer til tomta og tomtas atkomst, vil man ofte kunne oppnå trinnfri gangatkomst fra kjørbær vei og parkering.

Det er bare boliger uten krav om heis som kan få unntak fra kravene til trinnfrihet, stigningsforhold og hvileplan i gangatkomsten. Boenheter med krav om heis må oppfylle kravene til gangatkomst.

6.10.1.5 Unntak fra krav til gangatkomst til publikumsbygg og arbeidsbygg

Hvis terrenget er for bratt til at kravet til stigningsforhold kan oppnås, kan det tillates stigning på 1:10. Det er nødvendig med hvileplan.

TEK17 § 8-6, andre ledd Der terrenget er for bratt til at kravet om stigningsforhold i første ledd bokstav b kan oppnås, skal stigningen være maksimum 1:10.

Veiledning

Når situasjonen tilsier at et stigningsforhold på 1:15 vil kreve uforholdsmessige terrenngrep, kan det vurderes om stigningsforhold på 1:10 kan oppnås. Det er nødvendig å legge inn hvileplan på strekningen.

Unntak (...) er mest aktuelt der gangatkomsten går over lengre strekninger i kupert terreng.

Med god planlegging kan nye publikumsbygg og arbeidsbygg få en plassering som gjør at gangatkomstene får tilfredsstillende stigningsforhold uten at unntaket gjøres gjeldende. Både valg av tomt, byggets plassering på tomta, plassering av parkering og gulvhøyde i inngangsplanet er avgjørende.

Erfaringsvis benyttes muligheten for unntak unødvendig. Dette skyldes hovedsakelig dårlig planlegging. Utbyggere bør i reguleringsplanen bekrefte at de kan oppfylle krav til gangatkomst i TEK uten at unntaksbestemmelsen gjøres gjeldende.

6.10.1.6 Unntak fra krav til gangatkomst til opparbeidete uteoppholdsareal

Hvis flere uteoppholdsareal i et uteareal har samme funksjon, er det tilstrekkelig at minst ett av disse har gangatkomst som oppfyller kravet til stigning. Øvrige gangatkomster kan ha stigning 1:10.

TEK17 § 8-7, 2. ledd: Dersom flere uteoppholdsarealer har samme funksjon, er det tilstrekkelig at minst ett av disse har gangatkomst som oppfyller kravene i første ledd bokstav b (stigning). Øvrige gangatkomster skal ha stigning maksimum 1:10.

TEK17 § 8-7, 2. ledd: Der terrenget er for bratt til at kravet om stigningsforhold i første ledd bokstav b kan oppnås, skal stigningen være maksimum 1:10.

Veiledning

Når situasjonen tilsier at et stigningsforhold på 1:15 vil kreve uforholdsmessige terrenginngrep, kan det vurderes om stigningsforhold på 1:10 kan oppnås. Det er nødvendig å legge inn hvileplan på strekningen.

Unntak (...) er mest aktuelt der gangatkomsten går over lengre strekninger i kupert terreng.

6.10.2 Tilgjengelige boenheter (TEK17 § 12-2)

For boliger skal prinsippet om universell utforming ivaretas gjennom krav til tilgjengelighet²⁷.

I veiledningen til TEK står følgende i § 12-2:

«For å oppnå en reell økning i antall tilgjengelige boenheter stilles det krav om tilgjengelighet for noen typer bygninger med boenhet.

Kravet om tilgjengelighet må ses i sammenheng med krav til trinnfri atkomst til bygning med boenhet (§ 8-5 første ledd).»

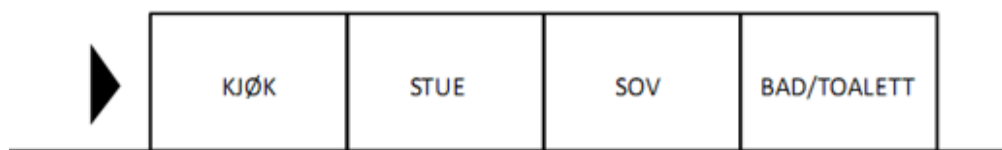
TEK stiller krav om tilgjengelige boenheter når bygg med boenhet har krav om heis, når alle hovedfunksjonene er på bygningens inngangsplan og når gangatkomsten oppfyller krav i TEK.

TEK17 § 12-2. Krav om tilgjengelig boenhet

(1) Boenheter i en bygning med krav om heis skal ha alle hovedfunksjoner på boenhetens inngangsplan. Inngangsplanet skal være tilgjengelig for personer med funksjonsnedsettelse slik det følger av bestemmelser i forskriften.

(3) Boenheter i en bygning uten krav om heis som har alle hovedfunksjoner på bygningens inngangsplan, skal være tilgjengelig på inngangsplanet slik det følger av bestemmelser i forskriften, med mindre gangatkomsten oppfyller vilkåret for unntak i § 8-5 annet ledd.

²⁷ Plan- og bygningsloven, § 1-1. Lovens formål

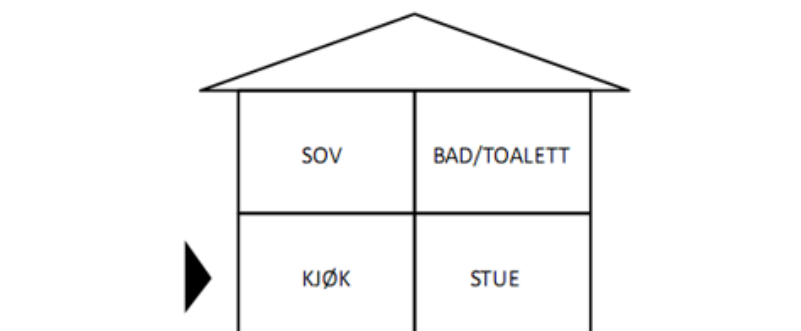
Illustrasjonen viser alle hovedfunksjoner på bygningens inngangsplan.

Hvilke krav som gjelder for en tilgjengelig boenhet går frem av veiledningen til TEK17 § 12-2 (1)²⁸, se også kapittel 17 Vedlegg.

Det er altså ulike krav til boligbygninger med og uten heis:

- **Boligbygning med heis.** Uavhengig av terreng skal boenheter i bygning med krav om heis ha alle hovedfunksjoner på boenhetens inngangsplan og dermed tilfredsstillende krav til tilgjengelig boenhet. Det er unntak for en andel av boenheter under 50 m² og for studentboliger, jf. TEK17 § 12-2 (2) og § 1-2(6).
- **Boliger uten krav om heis.** Hvis en av hovedfunksjonene mangler på inngangsplanet eller hvis gangatkomsten oppfyller vilkåret for unntak i § 8-5 (for bratt stigning), faller kravet om tilgjengelig boenhet bort.

Illustrasjonen nedenfor viser et eksempel på en bolig hvor TEK ikke stiller krav til utforming i tråd med kravene til tilgjengelig boenhet.

Dersom en av hovedfunksjonene flyttes opp i 2. etasje eller hvis gangatkomsten oppfyller krav til unntak for bratt terreng, stiller ikke TEK krav om tilgjengelig boenhet.

For boligbygg uten krav om heis er det i reguleringsplan anledning til å stilles krav om at alle funksjoner skal ligge på inngangsplanet og at gangatkomsten skal oppfylle krav i TEK uten at unntaksbestemmelsen til gangatkomst kan gjøres gjeldende. Slike boliger skal tilfredsstillende krav til tilgjengelig boenhet.

²⁸ Byggeteknisk forskrift (TEK17) med veiledning, <https://dibk.no/regelverk/byggeteknisk-forskrift-tek17/12/i/12-2>

TEK stiller krav til størrelse og planløsning på bad og toalett i alle nye boenheter (med noen unntak angitt i §§1-2 og § 12-2). Det står følgende i veiledningen til § 12-9. Bad og toalett:

Hensikten med kravene om at bad og toalett skal være tilgjengelig er å tilrettelegge for hele livsløpet. Dersom det skulle oppstå et behov for tilgjengelighet, unngår en å måtte gjøre endringsarbeider i boligen.

Det er tilstrekkelig at den prosjekterte løsningen viser at det oppnås tilgjengelighet.

Det er viktig å være oppmerksom på at en tilgjengelig boenhet i TEK angir minimumskrav. Det er for eksempel ikke tilstrekkelig areal til vaskemaskin på badet uten at det går utover snuarealet for rullestol. Dersom det er behov for ledsager ved bruk av rullestol eller det skal benyttes en større elektrisk rullestol, vil ikke dimensjoneringsgrunnlaget i TEK være tilstrekkelig.

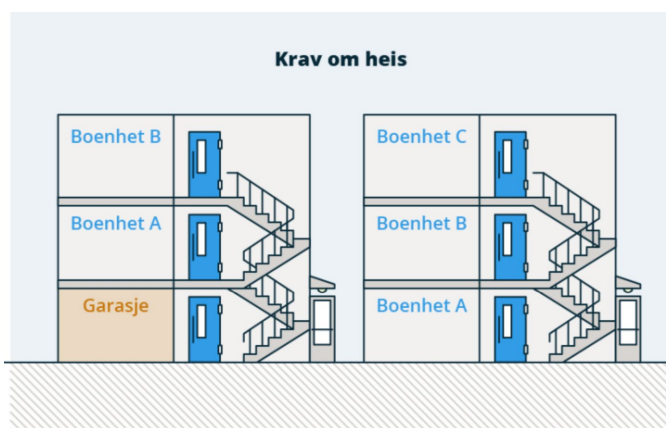
Husbankens livsløpsboliger har krav til tilgjengelighet ut over TEK. På sine nettsider skriver Husbanken at de med livsløpsbolig mener boliger som er lagt til rette for at personer kan bo der gjennom hele livsløpet og være mest mulig selvhjulpne, uavhengig av funksjonsnivå. Livsløpsbolig skal blant annet ha innvendig bod på 3 m² og høydeplass til vaskemaskin og tørketrommel²⁹.

6.10.3 Heis i bygg med boenhet

Det er krav om heis i bygninger med tre etasjer eller flere som har boenhet (TEK17 § 12-3 andre ledd).

Det er krav om heis når atkomst fra inngangsparti til boenhet går over to etasjer.

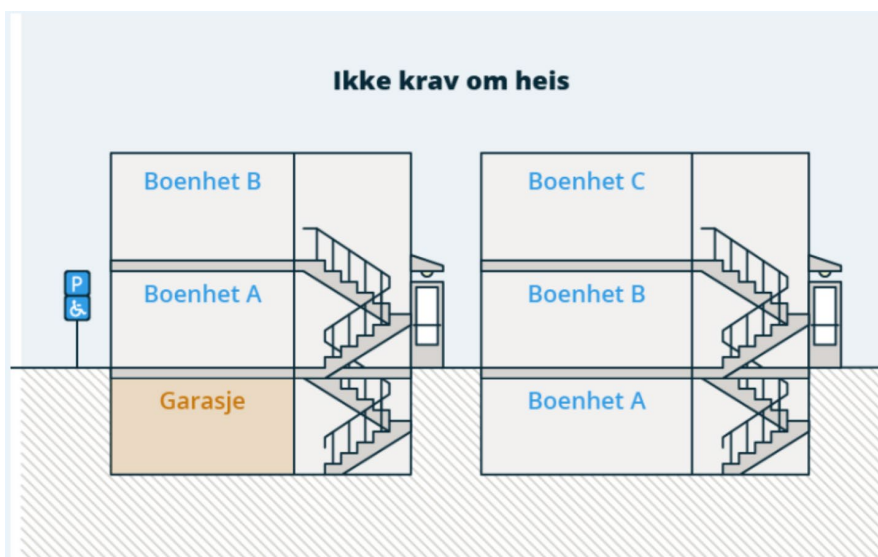
Illustrasjonen nedenfor viser et treetasjes bygg med fem boenheter hvor det er krav om heis. Adkomsten fra inngangspartiet til boenhet går over to etasjer. Alle boenhetene må tilfredsstillende krav til tilgjengelig boenhet i TEK.

Illustrasjon som viser når det er krav om heis. Kilde: Direktoratet for byggkvalitet.

²⁹ Lån til å bygge livsløpsbolig, Husbanken (2023), <https://www.husbanken.no/person/lan-fra-husbanken/livslopsstandard/>

Illustrasjonen nedenfor viser at leilighetskompleks som går over tre etasjer ikke må ha heis når inngangspartiet ligger på det midtre planet. Boenhet A i bygget til venstre og boenhet B i bygget til høyre må tilfredsstille kravet til tilgjengelig boenhet. De tre øvrige boenhetene vil ikke tilfredsstille kravet til tilgjengelig boenhet.

Illustrasjonen viser når det er ikke er krav om heis. Kilde: Direktoratet for byggkvalitet

TEK17 §12-3 (2) Veiledning: Dersom en bare trenger å gå én etasje på inntil 3,3 meter opp eller ned for å komme fra inngangspartiet i bygningen til inngangsdøren i boenheten, gjelder ikke krav om heis. (...)

TEK17 § 12-2 (3) Boenheter som har alle hovedfunksjoner på bygningens inngangsplan, skal være tilgjengelige på inngangsplanet med mindre gangatkomsten oppfyller vilkåret for unntak

Etter vår oppfatning er det ikke fremtidsrettet planlegging å tillate treetasjes boligbygg uten heis. Se nærmere omtale i kapittel 6.12.2.

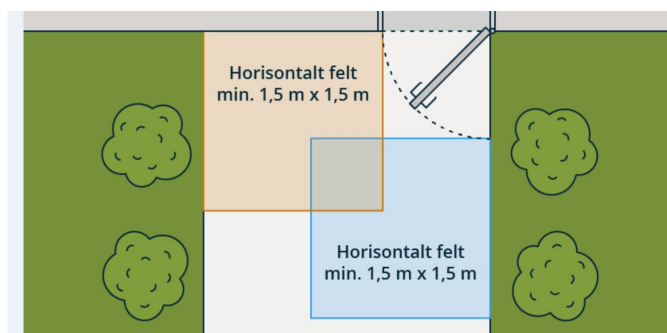
6.10.4 Inngangsparti

Trinnfri gangatkomst og trinnfritt inngangsparti

TEK17 § 12-4 (1) Inngangspartier skal være godt synlige, sentralt plasserte og oversiktlige i forhold til atkomst. Inngangspartiet skal være sikkert og enkelt å bruke ().

TEK17 § 12-4 (1) c og d). Bygninger med krav om tilgjengelig boenhet og byggverk med krav om universell utforming skal ha trinnfrie inngangspartier og horisontalt felt utenfor hovedinngangsdør på min. 1,5 x 1,5 m. Feltet regnes som horisontalt når fallet er mindre enn 1:50.

Illustrasjon av horisontalt felt foran hovedinngangsdør.

Illustrasjon: Direktoratet for byggkvalitet

Dette kravet må tilfredsstilles også i bratt terreng.

6.10.5 Opparbeidete utearealer

Opparbeidete utearealer skal minst tilfredsstille minimumskrav i TEK. I plan kan det stilles strengere krav til universell utforming av utearealer enn krav angitt i TEK.

Krav til uteoppholdsareal

TEK17 § 8-3(1) Uteoppholdsareal skal være etter sin funksjon være egnet for rekreasjon, lek og aktiviteter for ulike aldersgrupper ()

Grunnlaget for utforming av utearealer legges i planarbeidet (områdeplan og detaljplan).

Viktige egenskaper for egnet uteoppholdsareal er at

1. deler av området reserveres til felles uteoppholds- og lekearealer med solinnfall, skjerming mot vær og klima, og vern mot støy.

DEL 2 PLANARBEID

2. uteoppholdsarealet for boenheter er variert slik at det kan benyttes til ulike aktiviteter og for ulike aldersgrupper av beboere.

Disponeringen og utformingen av uteoppholdsarealet som viser at uteoppholdsarealet etter sin funksjon er egnet, skal dokumenteres på situasjonsplan, utomhusplan eller på annen egnet kartillustrasjon.

Hvilke vurderinger knyttet til egnethet som ligger til grunn for utforming av arealet, må framgå av situasjonsplan, utomhusplan eller tilhørende notat.

Uteoppholdsarealer skal plasseres og utformes slik at det oppnås god kvalitet med hensyn til sol- og lysforhold, støy- og annen miljøbelastning (TEK17 § 8-3(1)(2)).

Uteoppholdsarealer skal utformes slik at personer ikke utsettes for farer. Lekearealer skal avskjermes mot trafikk. Nivåforskjeller skal sikres slik at fallskader forebygges (TEK17 § 8-3 (3)). Se også § TEK17 § 12-5 Sikkerhet i bruk

Byggverk skal etter sin funksjon ha tilstrekkelig uteoppholdsareal. Kommuner kan i plan stille krav om minste uteoppholdsareal (MUA) ved boliger (TEK § 5-6).

Lekearealer skal avskjermes mot trafikk.

Nivåforskjeller skal sikres.

TEK17 § 8-3 (b) Hvilken type sikringstiltak som velges vil være avhengig av høydeforskjell og underlag.

Nivåforskjell på mer enn 3 meter må sikres med rekkverk, gjerde, tett vegetasjon eller lignende slik at fallskader forebygges.

Nivåforskjell på mer enn 0,5 meter der det er hardt underlag som betong, asfalt, steinheller og lignende, må sikres med rekkverk, gjerde, tett vegetasjon eller liknende slik at fallskader forebygges.

Opparbeidet uteareal med krav om universell utforming

Følgende opparbeidet uteareal skal være universelt utformet slik det følger av bestemmelser i forskriften:

- a) uteareal for allmennheten
- b) uteareal for boligbygning med krav om heis
- c) uteareal for byggverk for publikum
- d) uteareal for arbeidsbygning (TEK17 § 8-2).

Uteareal for allmennheten

Uteareal for publikumsbygg og arbeidsbygg

Uteareal for boligbygning med krav om heis

Følgende gjelder i tillegg for uteoppholdsarealer med krav om universell utforming TEK § 8- (5):

- a) Opparbeidet areal avsatt til lek og rekreasjon skal ha et horisontalt felt med fast dekke på minimum 1,6 m x 1,6 m som muliggjør deltakelse og likestilt bruk.
- b) Opparbeidet utendørs nivåforskjell skal være merket visuelt og taktilt.
- c) Stolper, rekkverk og lignende skal ha synlig kontrast til omgivelsene.
- d) Det skal være plass for rullestol der det anlegges sitteplasser.
- e) Opparbeidet badeplass skal være utstyrt eller utformet slik at det er lett å komme seg ned i og opp av vannet.

Det stilles også krav til utforming av trapper og ramper. Krav utover dette må ivaretas i plan.

Unntak

TEK17 § 8-2 (2) Kravet til universell utforming av opparbeidet uteareal gjelder ikke der utearealet eller deler av utearealet etter sin funksjon er uegnet for personer med funksjonsnedsettelse.

Unntak må begrunnes og dokumenteres i prosjekteringen.

Et uteareal som er åpent for allmennheten, eller et uteareal som er tilknyttet byggverk for publikum og arbeidsbygning, kan ha slik beliggenhet eller funksjon at det vil være uegnet for personer med funksjonsnedsettelse.

Unntak fra første ledd må begrunnes og dokumenteres i prosjekteringen. Det må redegjøres for hvilke av kravene som ikke er gjennomførbare og hvorfor, og det må redegjøres for konsekvensene av at tiltaket ikke utformes universelt.

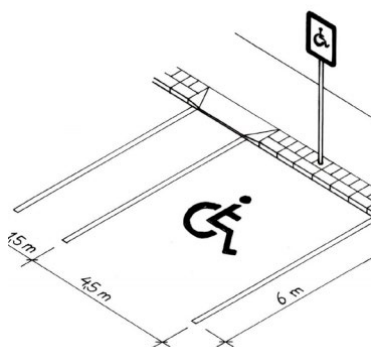
6.10.6 Parkeringsplass, annet oppstillingsareal og kjøreatkomst

TEK17 § 8-8 (1) Bygning med boenhet med krav om heis, byggverk med krav om universell utforming og uteareal for allmennheten, skal ha tilstrekkelig antall parkeringsplasser for forflytningshemmede der det er stilt krav om parkering i eller i medhold av plan- og bygningsloven.

Det må være tilstrekkelig, men alltid minst én parkeringsplass for forflytningshemmede der det anlegges parkeringsplasser.

TEK17 § 8-8 (1)a Parkeringsplassen skal være nær hovedinngang.

TEK stiller ikke krav til størrelse og gir ikke tilstrekkelig føringer for at arealet må være horisontalt. Dette må ivaretas i planbestemmelser. Parkeringsplasser for forflytningshemmede bør ha fast dekke og lengde på 6,0 m og bredde på 4,5 m som sikrer plass til ut- og innstigning. Tilgrensende areal kan eventuelt benyttes ved ut- og innstigning dersom man ikke må oppholde seg i trafikkert sykkel- eller kjørevei. Parkeringsplassene bør være mest mulig plane, men kan ha noe helning for å sikre avrenning. Prosjekteringsverktøyet for universell utforming av publikumsbygg³⁰ anbefaler maksimum helning på 1% slik at rullestolheiser fungerer som forutsatt. Trinnfri atkomst fra parkeringsareal til fortau eller inn i bygningen må sikres.

Illustrasjon: Norges Handikapforbund

TEK17 § 8-8 (2) Bygning med boenhet med krav om heis, byggverk med krav om universell utforming og uteareal for allmennheten, skal ha tilstrekkelig oppstillingsareal for rullestol, barnevogn og lignende tilpasset byggverkets og utearealets størrelse og funksjon. Oppstillingsplass for rullestol, barnevogn og lignende må plasseres i eller nær inngangsparti.

TEK17 § 8-8 (3)). Bygning med krav om tilgjengelig boenhet og byggverk med krav om universell utforming, der det ikke er stilt krav om parkering i eller i medhold av plan- og bygningsloven, skal ha tilfredsstillende kjøreatkomst

Tilfredsstillende kjøreatkomst innebærer blant annet

- kjøreatkomst i rimelig nærhet til inngangsparti
- trinnfri gangatkomst mellom kjøreatkomst og inngangspartiet
- normalt må det planlegges for tilgang for drosje, men dette må tilpasses byggets formål.

Det er ikke krav om kjøreatkomst til opparbeidet uteareal for allmennheten.

³⁰ Prosjekteringsverktøy, Direktoratet for byggkvalitet <https://www.dibk.no/byggtekniske-omrader/prosjekteringsverktoy-for-universell-utforming-av-publikumsbygg-etter-tek17>

N100 Veg- og gateutforming (2019) stiller krav til parkering i samferdselsanlegg.

Parkeringsforskriften som trådte i kraft 01.07.2019 og som gjelder vilkårsparkeing (parkering mot betaling for allmennheten) redegjør for flere krav. Et av formålene med forskriften er å sikre at parkeringstilbudet er universelt utformet.

De Norske Standardene NS 11001-1:2018, NS 11001-2:2018 og NS 11005:2011 gir utdypende anbefalinger knyttet til parkering for forflytningshemmede. Det gjør også Håndbok V129 Universell utforming av veier og gater og Prosjekteringsverktøy for universell utforming av publikumsbygg og for tilgjengelige boliger.

6.10.7 Avfallssystem (TEK17 § 12-12)

Avfallssystem med trinnfri atkomst.

Avfallssystem uten trinnfri atkomst.

Felles avfallssystem for boligbygninger med krav om tilgjengelig boenhet og for byggverk med krav om universell utforming, skal blant annet være lett tilgjengelig og ha trinnfri atkomst.

Avstanden fra inngang for arbeidsbygning og byggverk for publikum, eller fra boenhetens inngangsdør til et felles avfallssystem, kan være maksimum 100 meter (TEK17 § 12-12 (2)).

6.10.8 Fritidsbolig med en boenhet

TEK17 § 12-2 Kravet om tilgjengelighet gjelder ikke for fritidsbolig med én boenhet, jf. § 1-2 ()

Hytte med en boenhet.

6.10.9 Plassering av byggverk

TEK17 § 8-10 Plassering av byggverk ble opphevet 1. juli 2021. Denne paragrafen ga føringer for plassering av byggverk, men bestemmelsen ble opphevet fordi den var uklar og plassering av bygg også reguleres i plan- og bygningsloven. Kommunen kan gjennom reguleringsplan ivareta de hensyn bestemmelsen omhandler. Bestemmelsen har relevant innhold knyttet til universell utforming og handler blant annet om

- god terrengmessig tilpasning, tilgjengelighet og uteoppholdsarealer, (...).
- alternative utbyggingsmønstre

Ettersom plassering av byggverk er sentralt når det gjelder universell utforming, er innholdet i TEK17 § 8-10 tatt inn i rapporten som vedlegg. Innholdet er relevant og kan være nyttig i reguleringsprosesser.

6.11 Ulike krav til universell utforming i nye og eksisterende bygg og anlegg

Både i regionalt og kommunalt planarbeid er det viktig å ha klart for seg at det er ulike krav knyttet til nye og til eksisterende bygg og anlegg. Ulike lovverk gir føringer.

- Nye arbeids- og publikumsbygg og opparbeidete uteområder skal være universelt utformet i tråd med minimumskravene i byggteknisk forskrift (TEK 17). TEK gjelder for nye bygg og anlegg samt for arbeider i eksisterende bygg og anlegg som er omfattet av byggesaksbestemmelsene. Nye boliger skal tilfredsstillere krav til boenheter i tråd med minimumskravene i TEK17. Noen boliger skal tilfredsstillere kravene til tilgjengelig boenhet.
- I eksisterende bygg og anlegg gjelder ikke alle krav til universell utforming i TEK automatisk. Virksomheter rettet mot allmennheten har likevel en plikt til å jobbe aktivt og målrettet for å fremme universell utforming innen sin virksomhet gjennom likestillings- og diskrimineringsloven. Lovens formål er å fremme likestilling og hindre diskriminering. Dette innebærer en plikt til å jobbe aktivt og målrettet for å redusere eller fjerne barrierer i det fysiske miljøet.

Det er store utfordringer i eksisterende bygg og anlegg når det gjelder universell utforming. Gjennom systematisk planlegging kan barrierer i det fysiske miljøet gradvis reduseres og fjernes. Se nærmere omtale i Del 3 Tiltak og kapittel 14 Kartlegge universell utforming.

6.12 Nye boliger

6.12.1 Utfordringer med tilgjengelige boenheter i hellende og bratt terreng

I områder med forholdsvis flatt terreng er det enkelt å oppnå trinnfri gangatkomst og trinnfritt inngangsparti i henhold til krav i TEK.

I hellende eller bratt terreng vil det være større utfordringer knyttet til å få etablert småhusbebyggelse med tilgjengelige boenheter. For å bygge i bratt terreng og for å få etablert tilgjengelige boenheter også der trengs kompetanse om bl.a.:

- terrengforming/kotering
- plassering av bygninger og utearealer

- valg av egnet hus til tomt og terreng
- utforming av veisystemer
- løsning av atkomstforhold og parkering
- klimatiske forhold – sol og lys

Med bevisst plassering og høydesetting av vei, garasje og inngangsplan, kan det oppnås tilfredsstillende gangatkomster også for tomter i hellende og bratt terreng.

Det må imidlertid gjøres konkrete vurderinger når det gjelder hvilke tomter som kan få tilgjengelige boenheter uten at terrenginngrepene blir for store og skjemmende. Det vil være en fordel å avklare hvilke tomter som vil få krav om tilgjengelige boenheter i reguleringsplanen.

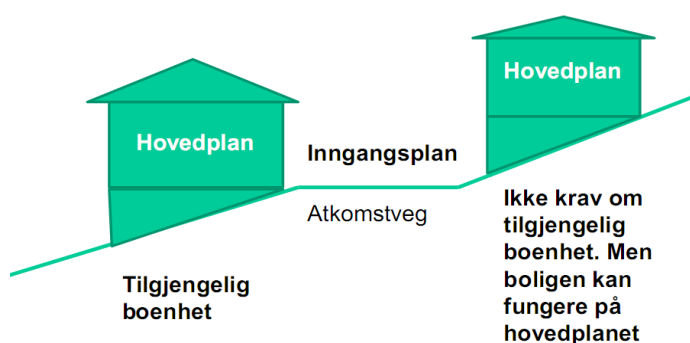
Valg av hus- og garasjeløsning er også avgjørende. Bildet nedenfor viser en bolig med trinnfri gangatkomst og trinnfritt inngangsparti. Denne løsningen med takoverbygg er en god løsning både sommer og vinter.

Bolig med trinnfri gangatkomst og trinnfritt inngangsparti.

Neste illustrasjon viser tosidig utbygging i hellende/bratt terreng. For å tilpasse byggene til terrenget, bør det velges boliger med sokkeletasje.

Tosidig utbygging i bratt terreng

Illustrasjon: Høgskolen i Gjøvik

For boligen på nedsiden av vegen hvor det kan etableres gangatkomst etter krav i TEK, kan det stilles krav om at alle hovedfunksjoner skal ligge på inngangsplanet.

For boligen på oversiden av vegen vil det ikke være naturlig å legge hovedfunksjonene på inngangsplanet. Det kan imidlertid likevel stilles krav om et hovedplan hvor alle

DEL 2 PLANARBEID

hovedfunksjonene er samlet. Hvis det på et senere tidspunkt oppstår et behov for trinnfri atkomst til hovedplanet, kan det etableres trappeheis, ordinær heis eller trinnfri gangatkomst direkte inn på hovedplanet via baksiden av huset dersom dette er en mulighet. Ettersom hovedfunksjonene ikke ligger på inngangsplanet, vil ikke kravene til tilgjengelige boenhet i TEK gjelde for boligen på oversiden av vegen.

I kommuneplan og reguleringsplan kan det stilles krav om hvor stor andel av nye boenheter som skal ha hovedfunksjonene på inngangsplanet og gangatkomst som tilfredsstiller kravene til gangatkomst i § 8-5. I kommuneplanen kan det oppgis i prosent hvor mange boenheter som skal tilfredsstille kravene til tilgjengelig boenhet. For å sikre forutsigbarhet for tomtekjøpere, kan det i reguleringsplan fastsettes hvilke tomter som skal ha alle hovedfunksjoner på inngangsplanet og gangatkomst i § 8-5 basert på en konkret vurdering av blant annet terreng- og atkomstforhold. I bratt terreng bør det gjøres en konkret vurdering av hvilke tomter det vil være rimelig å kreve tilgjengelige boenheter.

Bolig hvor adkomstveien tar opp høydeforskjellen mellom veg og inngangsparti.

På bildet over tar adkomstveien opp høydeforskjellen mellom veg og inngangsparti, og det blir trinnfri gangatkomst fra parkering til inngangspartiet.

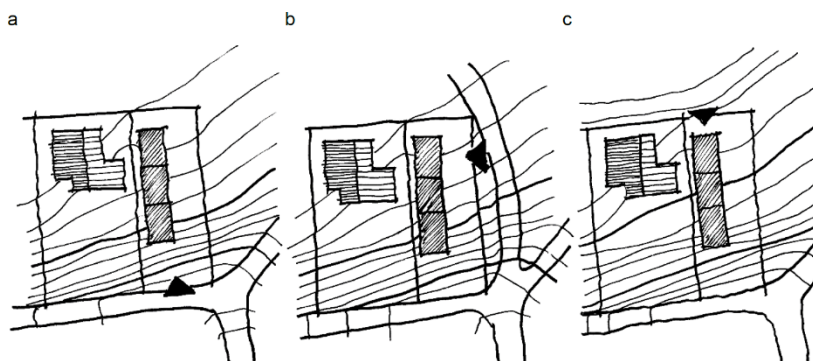
Bolig med sokkeletasje som har alle hovedfunksjonene på ett hovedplan. Ved behov kan det etableres atkomst til dette planet fra oversiden av huset.

Sintef ga i 2016 ut veilederen Boligbygging i bratt terreng³¹. Eksempelet nedenfor viser hvordan plassering av atkomst påvirker hvilke boenheter som må tilfredsstillere kravene til tilgjengelig boenhet.

En inneklemt hjørnetomt med bratt helning er skilt ut fra en større eiendom. Illustrasjonene a, b og c viser tre alternative atkomstveier til tre kjedete boenheter i bratt terreng.

Tomta er beskrevet på følgende måte:

«Hus og uteplass ligger i nordenden av tomta der terrengfallet er minst. Mot syd er terrenget så bratt at det ikke kan brukes verken til bebyggelse eller uteareal.

Illustrasjonen er hentet fra Boligbygging i bratt terreng. En veileder Sintef, 2016

- Eneste atkomst nedenfra. Parkering må legges nærmest vegen, og atkomst til det nye bolighuset må gå på tvers av kotene der fallet er størst.
- Kjøreatkomst fra siden. Gangaatkomst til den midterste delen av bygningen løses slik TEK krever, men boligene ovenfor og nedenfor må få unntak fra atkomstkravet.
- Omtrent det samme som b). Veien går på nordsiden av tomta, og bare enheten nærmest veien kan få atkomst etter TEK.

For småhus i bratt terreng gjelder unntaksbestemmelsen også atkomst fra kjørbær vei til bygninger uten krav om heis.»

Dette innebærer følgende:

- alternativ a) ingen av boenhetene må tilfredsstillere kravene til tilgjengelig boenhet
- alternativ b) den midtre boligen må tilfredsstillere krav til tilgjengelig boenhet
- alternativ c) den øvre boenheten må tilfredsstillere kravene til tilgjengelig boenhet.

Se nærmere omtale av boliger i bratt terreng i veilederen Boligbygging i bratt terreng, Sintef, 2016. Planlegging av småhusområder, Tomt og bebyggelse, Byggforskserien 312.019 har også relevant innhold.

³¹ Boligbygging i bratt terreng. En veileder. Sintef (2016)

6.12.2 Flere tilgjengelige boliger gjennom tettere oppfølging og planbestemmelser

Vår erfaring er at det er langt mellom TEKs krav til tilgjengelige boenheter og praksis i kommunene. Til tross for at alle boliger har krav til trinnfrihet, stigningsforhold og hvileplan i gangatkomsten, har mange nye boliger i dag ikke trinnfri gangatkomst med stigningsforhold i henhold til krav i TEK. Noen har trapp i gangatkomsten eller i forbindelse med inngangspartiet. Det har de anledning til når terrenget er for bratt. Men når er terrenget egentlig for bratt?

Bolig uten trinnfrie gangatkomster.

Bildet viser en bolig som har trapp i gangatkomsten fra parkering til inngangsparti og som dermed ikke har trinnfri gangatkomst. Kunne gangatkomsten vært trinnfri ved bevisst plassering av garasje i forhold til inngangsparti? Er løsningene som er vist her begrunnet og dokumentert i prosjekteringen slik TEK stiller krav om?

Trinnfrie gangatkomster er praktiske for de som bor i huset hvis de skal ha med barnevogn til inngangsdør, hvis de ønsker besøk av noen som ikke kan gå i trapper, skal bære inn en vaskemaskin eller hvis de planlegger å bo i bygget når de blir eldre og kan få problemer med å gå i trapper.

Tettere oppfølging av byggesakene kan bidra til at utbygger får gode råd. Planbestemmelser kan stille krav om at gangforbindelse skal være trinnfri og tilfredsstillende krav i TEK. Se kapittel 6.10.2.

Som nevnt i kapittel 6.10.3 krever ikke TEK heis i leilighetsbygg med tre etasjer dersom inngangsplanet ligger på det midterste planet. Etter vår oppfatning er det ikke fremtidsrettet planlegging å tillate treetasjes leilighetsbygg uten heis. Dette vil være en gunstig løsning for utbygger som slipper kostnaden med å bygge heis, men det er neppe gunstig samfunnsøkonomisk å bygge flere boligkomplekser uten heis. I reguleringsplan er det anledning til å unngå at denne type løsning kan velges dersom kommunen kan begrunne at de på tidspunktet for regulering eller senere har eller vil få behov for flere tilgjengelige boenheter. Gjennom reguleringsbestemmelser kan denne type bygg unngås.

I kommuner hvor det etter hvert blir mange flere eldre enn i dag, kan det bli behov for flere tilgjengelige boliger som kan bidra til at eldre har mulighet for å bo hjemme lenger. Kommunal planlegging kan bidra til at det bygges flere tilgjengelige boenheter enn det som er minimumskrav i TEK.

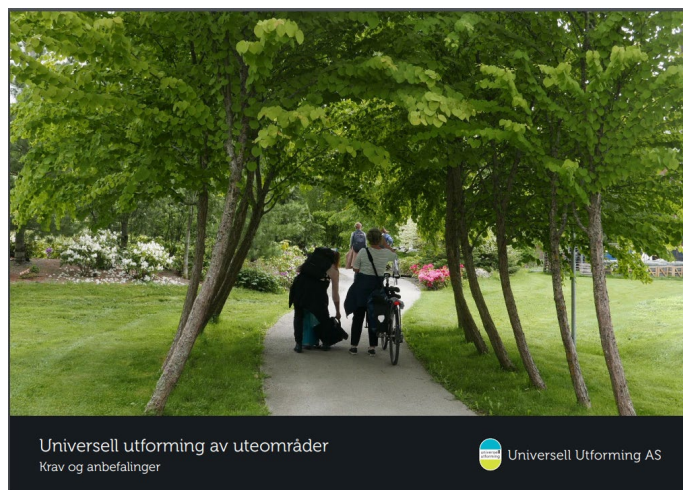
6.13 I hvilke uteområder gjelder byggteknisk forskrift?

TEK stiller krav til universell utforming av visse typer opparbeidete uteområder. Hvilke krav gjelder for ulike type uteområder? Hvor gjelder byggteknisk forskrift og hvor gjelder Statens vegvesen sine vegnormaler? Dette kan det være utfordrende å ha oversikt over.

Som et resultat av tilskuddsmidler fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, utarbeidet Universell Utforming AS i 2019 veilederen universell utforming av uteområder. Krav og anbefalinger³².

Målsettingen med veilederen var å tydeliggjøre i hvilke uteområder byggteknisk forskrift stiller krav til utforming, vise til relevante håndbøker fra Statens vegvesen og foreslå aktuelle publikasjoner med utdypende innhold. I tillegg gir veilederen noen anbefalinger til utforming av uteområder. Statens vegvesen og Direktoratet for byggkvalitet var representert i prosjektets referansegruppe.

Detaljeringsnivået i veilederen er ikke tilstrekkelig til at den kan legges til grunn ved saksbehandling eller prosjektering, men den kan likevel være nyttig for planleggere.

Forsiden på veilederen Universell utforming av uteområder. Krav og anbefalinger.

Veilederen er et supplement til lovverk, forskrifter, standarder og veiledningsmateriell. Veilederen er ikke uttømmende, og den erstatter ikke disse dokumentene. Den gir en forenklet framstilling av relevant innhold i TEK og gjengir kun utdrag av innhold pr. 01.09.2019.

Veilederen har også en skjematisk oversikt over i hvilke uteområder TEK stiller krav til utforming og i hvilke publikasjoner det finnes anbefalinger. Oversikten er ikke oppdatert siden veilederen ble utgitt, men gir likevel et bilde av hvilke krav som gjelder og hvor man kan finne anbefalinger for ulike typer opparbeidet uteareal.

³² Universell utforming av uteområder. Krav og anbefalinger (2019),
https://universellutforming.no/uploads/s6zs3bpT/Uteomrder_krav-og-anbefalinger_WEB.pdf

7 Regionale planer

7.1 Regional planstrategi – aktuelle vurderinger

I KMDs veileder Universell utforming i planlegging³³ gis gode innspill til arbeid med regional planstrategi og regionale planer. Se nærmere omtale der.

I veilederens kap. 4.1.1 *Aktuelle vurderinger i arbeidet med regional planstrategi* er det utarbeidet en liste til refleksjon og til hjelp i drøftinger ved utarbeidelse av regional planstrategi. Listen gjengis nedenfor:

Vurdering av eksisterende planer og planoppfølging:

- Er universell utforming tilstrekkelig og godt behandlet i gjeldende regionale planer, og hvordan er de fulgt opp i handlingsplaner og tiltak?
- Er det avklart hvem som gjør hva, når og med hvilke ressurser?
- Kan ansvarsfordeling tydeliggjøres?

Når ny planstrategi skal utarbeides:

- Hva er de viktigste regionale utviklingstrekkene og utfordringene knyttet til universell utforming, som bør følges opp som bør følges opp i den regionale planleggingen?
- Hva er status for universell utforming i fylkeskommunens skoler, næringsbygg- og arealer, infrastruktur som gangveier, holdeplasser for kollektivtransporten, friluftsliv, grønnstruktur og turveier, kulturmiljø eller kulturarener?
- Er det behov for ytterligere kartlegging?
- Er det behov for å prioritere tiltak for å oppnå universell utforming innenfor disse områdene?

7.2 Om Vikens planstrategi og plangrunnlag for regionale planer

I regional planstrategi for Viken 2020-2024 – Veien til et bærekraftig Viken³⁴, er det lansert fem langsiktige utviklingsmål. Universell utforming er sentralt i mål 2 *God livskvalitet og like muligheter*, i mål 4 *Omstilling og tillit* og i mål 5 *Sammen skaper vi Viken*.

Viken fylkeskommune har nylig ferdigstilt planprosessen med utarbeidelse av plangrunnlag for tre nye regionale planer, og i dette kapittelet tas det med utdrag fra plangrunnlaget. Oppmerksomheten er rettet mot innhold som på ulikt vis er relevant når det gjelder universell utforming.

³³ Universell utforming i planlegging, Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2021)

³⁴ Regional planstrategi for Viken

Plangrunnlagene skal behandles i fylkestinget høsten 2023 før de overleveres til de nye fylkene Akershus, Buskerud og Østfold. De nye fylkene kan benytte plangrunnlaget i eget arbeid med regional planlegging, og ferdigstille og vedta de tre regionale planene for

1. Økt livskvalitet, deltagelse og likeverd
2. Kompetanse og verdiskaping
3. Areal og mobilitet

Hensikten med plangrunnlagene er å lage et grunnlag for at nye regionale planer i Akershus, Buskerud og Østfold gir overordnede og strategiske føringer for en bærekraftig utvikling og forutsigbare rammer for samfunnsutviklingen.

Eksempler på tematikk som behandles i de regionale planene er samferdsel, oppvekstvilkår, bygging av gode lokalsamfunn, integrering og utdanning.

I plangrunnlaget er demografiske endringer beskrevet:

Årene fremover vil preges av lavere befolkningsvekst og en stadig eldre befolkning. Befolkningsutviklingen og alderssammensetningen vil ramme kommunene ulikt. Flyttemønster og en fortsatt sterk sentralisering fører til at det er de mindre kommunene i utkanten av regionen vår som vil få den svakeste befolkningsutviklingen. Det er også i disse kommunene vi vil se den sterkeste veksten i andelen eldre.

Hensyn til folkehelsen er også omtalt:

For å sikre at alle har like muligheter, føler seg inkludert og trygge, og for å beskytte fremtidige generasjoners livsgrunnlag, må vi ta hensyn til klimæet, miljøet og folkehelsen i alt vi gjør.

Universell utforming er på ulikt vis tatt inn i grunnlaget for de tre regionale planene. Når det skal tas hensyn til folkehelse og det skal legges til rette for et samfunn som skal ivareta mennesker i hele livsløpet – og dermed også de eldre –, innebærer det at universell utforming må legges til grunn også der ikke begrepet nevnes spesifikt.

På de neste sidene er noen relevante utdrag fra plangrunnlaget tatt med. Utdragene viser at universell utforming skal prioriteres i det videre arbeidet med regionale og kommunale planer.

Hvert plangrunnlag for ny regional plan har samme oppbygning med strategier, beskrivelse av hva strategien innebærer og innspill til handlingsplan. Bare et utvalg av strategier og et utvalg av beskrivelser er tatt med her.

Plangrunnlaget for Areal og mobilitet inneholder i tillegg forslag til retningslinjer som er en konkretisering av den regionale politikken som anses nødvendig for å følge opp strategiene. Retningslinjene gir uttrykk for en tydelig forventning til annen planlegging og skal gi forutsigbare rammer for alle samfunnsaktører.

Del 1 Økt livskvalitet, deltakelse og likeverd

Strategi 1.1 Fremme likestilling og redusere utenforskap

- jobbe aktivt, målrettet og planmessig med å fremme likestilling og motarbeide diskriminering
- heve kompetansen om mangfold for å utvikle relevante tilbud og tjenester
- sørge for at alle tjenester, omgivelser, programmer og produkter er universelt utformet, både fysisk og digitalt
- jobbe aktivt med inkluderende lokalsamfunn hvor hele befolkningen opplever fellesskap og får bidratt med sine ressurser
- motvirke digitalt utenforskap

Strategi 1.4 Et mer inkluderende arbeidsliv for økt livskvalitet og bedre levekår

- motarbeide diskriminering i arbeidslivet
- sørge for at lokaler, utstyr, aktiviteter og informasjon er universelt utformet

Strategi 1.6 Sikre gode oppvekstvilkår for alle barn og unge

- skape flere inkluderende møteplasser og fellesskap for barn og unge
- jobbe for at alle barnehager og skoler er helsefremmende, inkluderende og at det er fravær av mobbing

Strategi 1.7 Fremme inkluderende og sosiale fellesskap

- sørge for god tilgjengelighet og universell utforming
-

Strategi 1.8 Skape sosialt bærekraftige lokalsamfunn

- sikre likeverdig deltakelse gjennom universell utforming

Strategi 1.10 Sikre trygge og gode bomiljøer

- sikre likeverdig deltakelse gjennom universell utforming

Strategi 1.13 Sikre alle tilgang til gode kunst- og kulturopplevelser

- tilrettelegge for bedre informasjon og formidling til ulike målgrupper
- jobbe aktivt og målrettet for at kunst- og kulturarenaer blir universelt utformet

Strategi 1.14 Bruke kunst og kultur til å styrke demokrati og yringskultur

- sikre alle likeverdig tilgang til informasjon og kunnskap gjennom hele livet

Strategi 1.16 Skape kultur for økt fysisk aktivitet i hverdagen

- redusere fysiske, sosiale og økonomiske barrierer for deltagelse i både organisert og egenorganisert fysisk aktivitet, idrett og friluftsliv
- skape flere universelt utformede tur- og aktivitetsområder

Strategi 1.17 Utvikle flere og varierte arenaer for idrett, friluftsliv og fysisk aktivitet

- tilrettelegge for et variert aktivitetstilbud i nærmiljøet som er tilgjengelig for alle, uavhengig av funksjonsevne og livssituasjon

Del 2 Kompetanse og verdiskapning

Strategi 2.4 Økt fullføring av utdanning

- sikre et godt læringsmiljø for elever, deltagere og studenter

Strategi 2.5 Inkludering av hele arbeidsstyrken

- legge til rette for universell utforming og gode tilpasninger på arbeidsplassen

Del 3 Areal og mobilitet

Strategi 3.6 Bevare og bruke kulturminner og kulturmiljøer som ressurs

- øke kunnskapen om regelverk, forvaltning og støtteordninger hos eiere og frivillige
- utforske muligheter for å gjøre flere kulturminner og kulturmiljøer universelt utformet

Strategi 3.7 Legge til rette for økt fysisk aktivitet i hverdagen

- sikre at alle har tilgang til aktivitetsarenaer uavhengig av funksjonsevne og livssituasjon
- lokalisere og utvikle anlegg for idrett og fysisk aktivitet som begrenser miljøbelastning og transportbehov
- ivareta sammenhengende friluftsområder og ferdselsårer
- legge til rette for at flere kan gå og sykle til daglige gjøremål

Retningslinjer:

18 Viktige friluftsområder og ferdselsårer skal ivaretas i arealplaner. Alle kommuner bør ha noen friluftsområder som er utformet i tråd med prinsippene om universell utforming og som kan benyttes av alle uavhengig av funksjonsnedsettelse.

19. Idrettsanlegg og aktivitetsområder bør lokaliseres slik at de kan nås ved hjelp av gåing, sykling og bruk av kollektivtransport, og bør tilrettelegges for ulike typer aktiviteter. Sambruk og samlokalisering med skoler eksisterende anlegg bør vurderes ved utvikling av idrettsanlegg og aktivitetsområder.

Strategi 3.10 Hovedstruktur for arealutvikling som gir et lokalt tilpasset rammeverk for bærekraftig arealutvikling

- se hovedstruktur for arealutvikling i sammenheng med hovedstruktur for mobilitet
- legge hovedstruktur og lokal senterstruktur til grunn for utvikling av attraktive og levende steder i hele fylket

Strategi 3.11 Videreutvikle en klimavennlig, effektiv og trafiksikker hovedstruktur for mobilitet

- legge vekt på sosialt og økonomiske utjevne, helsefremmende og universelt utformede løsninger

Strategi 3.13 Legge til rette for omlegging til fossilfri transport i hele fylket

- bidra til at det bygges en lade- og fyllinfrastruktur som er universelt utformet, og tilpasset teknologisk utvikling og behovene innen ulike transporttyper

Strategi 3.15 Utvikle attraktive, inkluderende og flerfunksjonelle sentrumsområder

- samlokalisere handel, service, arbeidsplasser, kultur- og idrettstilbud, sosial infrastruktur og boliger
- sikre kvalitet i sentrumsutviklingen, tilpasset stedets størrelse, funksjon og identitet
- ivareta og videreutvikle byrom, møteplasser og arenaer for kultur og frivillighet, og gjøre disse universelt utformede
- samarbeide bredt om sentrumsutvikling
- ivareta og videreutvikle nettverk av attraktive og trafikksikre gang- og sykkelforbindelser, blågrønne strukturer og snarveier i sentrumsområdene

Retningslinjer

35. I byer og større tettsteder skal sentrum utvikles rundt knutepunkt, med høy arealutnyttelse og flerfunksjonalitet. Kommunen skal peke ut gater og byrom hvor det skal stilles krav til aktive 1. etasjer med trinnfri adkomst, og god kobling til fortau/gate/torg.

36. Viktige sosiale møteplasser i byer og tettsteder skal være universelt utformede og tilgjengelige for alle.

Strategi 3.16 Oppgradere og utvikle effektive knutepunkt med kvalitet

- utvikle flerfunksjonelle, universelt utformede og helsefremmende knutepunkter med sosiale møteplasser og lokalt særpreg
- utvikle og drifte kollektivknutepunkt og stasjoner slik at de bidrar til velfungerende byer og tettsteder
- inkludere attraktive og trafikksikre gang- og sykkelforbindelser i knutepunktutviklingen
- sikre effektive overganger mellom transportmidler
- utvikle universelt utformede knutepunkt

Strategi 3.17 Utvikle attraktive, inkluderende og helsefremmende nærmiljøer og boområder

- innarbeide sosial bærekraft i eksisterende og nye nærmiljøer og boområder
- involvere beboerne bredt i planprosesser
- legge til rette for større mangfold i boområder
- sikre god bokvalitet som fremmer folkehelse og tilhørighet til nærmiljøet
- sørge for trygge og universelt utformede møteplasser og tilgang til nærturområder
- sørge for at hverdagsfunksjoner enkelt kan nås med å gå, sykle eller bruke Kollektivtransport

Strategi 3.18 og 3.19 I kommuner med lavt utbyggingspress bidrar lokalisering av bolig til tettsteds-kvalitet, opprettholdelse av levende steder og grunnlag for variert tilbud til innbyggerne.

I pressområder bidrar lokalisering av boliger til utvikling av attraktive byer og tettsteder som underbygger knutepunktutvikling og godt kollektivtilbud.

- legge vekt på fortetting og transformasjon framfor å ta i bruk nye naturområder og dyrka mark
- lokalisere nye boliger nær skole, arbeid, handel og andre daglige aktiviteter

Strategi 3.20 Lokalisering av virksomheter følger i hovedsak ABC-prinsippet

- lokalisere handel, kontorarbeidsplasser og andre arbeidsplass- og besøksintensive virksomheter i sentrum

Strategi 3.21 Utnytte lokale og regionale fordeler ved fritidsboligutvikling samtidig som fremtidig arealbruk og naturbelastning reduseres

- ivareta sammenhengende naturområder og styrke viktige friluftslivsområder og- ferdselsårer
- legge lokalsamfunnets interesser til grunn, og utvikle fritidsboligområder som er attraktive for både lokalinnbyggere og besøkende

Strategi 3.23 Styrke prioriterte mobilitetsformer ved planlegging, utbygging og drift av infrastruktur

- fremme helse og livskvalitet ved å prioritere gåing, sykling og kollektivtransport
- la ulike transportmidler supplere hverandre med brukervennlige overganger
- utvikle trafiksikre og universelt utformede reisekjeder

Strategi 3.24 Legge til rette for gåing og sykling som førstevalg i byer og tettsteder

- bidra til at tiltak på alle plannivå legger til rette for at persontransport i økende grad løses med å gå og sykle
- utvikle et sammenhengende tilbud for å gå og sykle i og rundt byer og tettsteder
- prioritere fremkommelighet hele året, trafiksikkerhet, attraktivitet og universell utforming
- legge til rette for å gå og sykle inn mot skoler, kollektivtilbud, idrettsanlegg og nærturområder

Retningslinje

70. Det bør utvikles sammenhengende gang- og sykkelnett i byer og tettsteder, med vekt på trafiksikkerhet, fremkommelighet, attraktivitet og universell utforming. Sykkelveier bør utformes slik at det tydelig skilles fra bilvei, og stier og snarveier bør sikres i arealplaner.

Strategi 3.25 Bidra til økt andel kollektivtransport og delingsmobilitet

- videreutvikle kollektivtilbudet til et effektivt nettverk, med delingsmobilitet, sykling og gåing som supplerende elementer
- øke andelen universelt utformet kollektivtransport

Strategi 3.26 Bidra til samordnet og stedstilpasset parkeringspolitikk som fremmer grønn mobilitet

- bruke parkeringspolitikk for å oppnå trivelige og trafiksikre byer og sentrumsområder

Retningslinjer

72. Kommunen skal utarbeide en helhetlig kommunal parkeringsstrategi som sikrer parkering for forflytningshemmede, fremmer bruk av sykling, gåing, delingsmobilitet, kollektivtransport og effektiv bruk av personbil, samt bygger opp om by- og tettstedsstrukturen. Følgende dokumenter bør legges til grunn: Helhetlig parkeringspolitikk i Tiltakskatalog for transport og miljø.

Plangrunnlaget gir også innspill til handlingsprogram knyttet til hver strategi. Mange av innspillene til handlingsplan er relevante når det gjelder universell utforming.

7.3 Noen betraktninger knyttet til det regionale plangrunnlaget i Viken

Utarbeidelsen av denne utredningen om universell utforming i kommunal planlegging, har pågått parallelt med utarbeidelsen av det regionale plangrunnlaget.

Universell Utforming AS har ikke gjort en grundig analyse av plangrunnlaget, men vi vil likevel komme med noen betraktninger som kan komme til nytte når de nye fylkene skal arbeide videre med plangrunnlagene.

Etter vår vurdering har Viken fylkeskommune arbeidet godt med fagområdet universell utforming i det regionale plangrunnlaget. Det slås fast at universell utforming er en samfunns kvalitet, og universell utforming er tatt inn i viktige strategipunkter. Betydningen av å planlegge for et aldersvennlig samfunn, kunne imidlertid ha vært tydeligere kommunisert.

I innspill til handlingsprogram er det eksempler på konkretisering av strategiene som bidrar til universell utforming på tiltaksnivå.

Eksempler på aktuelle tilføyelser når det gjelder innspill til handlingsplan er:

- Stimulere kommunene til å kartlegge behovet for tilgjengelige boenheter i et 20-års perspektiv
- Øke kompetansen i kommunene om hvordan plansystemet kan benyttes for å få etablert flere tilgjengelige boliger enn minstekrav i byggt teknisk forskrift.

Stortingsmelding 24 (2022-23) Bu bedre heime som ble lansert 16. juni 2023, underbygger at regionale planer bør ta høyde for den økende andelen eldre – både i bygd og by. I 2030 vil det være flere eldre enn barn i Norge. For å møte denne samfunnsendringen og samtidig legge til rette for en aktiv og trygg alderdom, la regjeringen fram denne såkalte eldrereformen. Reformen skal bidra til et mer aldersvennlig samfunn, at flere eldre kan leve aktive liv lenger og oppleve trygghet ved å bo i eget hjem. Et viktig bakteppe for reformen er at Norge frem mot 2040 vil få nesten en kvart million flere over 80 år, en dobling sammenliknet med i dag. Ett av reformens fire satsningsområder er «Tilpassede botilbud, og mulighet for å bo trygt i eget hjem lenger».

Reformen har en rekke tiltak, og to av dem er:

- Program for et aldersvennlig Norge, som skal skape flere sosiale møteplasser, aldersvennlig transport, aldersvennlig frivillighet og planlegging for en bedre alderdom.
- Eldreboligprogrammet, som skal bidra til både tilpasninger i de eldres hjem slik at de kan bo hjemme lenger og til bygging av omsorgsboliger, trygghetsboliger og sykehjemsplasser.

8 Kommuneplan

I KMDs veileder Universell utforming i planlegging³⁵ gis gode innspill til arbeid med universell utforming i kommunal planstrategi, kommuneplanens samfunnsdel og kommuneplanens arealdel. Se nærmere omtale der.

Kommuneplanen er det viktigste verktøyet for å lage en felles plattform for et inkluderende samfunn. Kommunene må ha et bevisst forhold til hvordan de ivaretar universell utforming i kommuneplanen og hva dette innebærer i praksis. De bør også avklare sitt ambisjonsnivå når det gjelder universell utforming. Se nærmere om ambisjonsnivå i kapittel 15.

Plan- og bygningslovens formålsparagraf § 1-1 har følgende ordlyd: «Prinsippet om universell utforming skal ivaretas i planleggingen og kravene til det enkelte byggetiltak.»

8.1 Kommunal planstrategi – aktuelle vurderinger

I den kommunale planstrategien skal det drøftes og avklares hvilke planoppgaver som skal prioriteres i valgperioden. Alle kommuner har områder hvor universell utforming ikke er ivaretatt. Hvordan skal kommunen arbeide systematisk i plansystemet for å legge til rette for et universelt utformet samfunn?

I veilederen Universell utforming i planlegging fra KMD er det listet opp aktuelle vurderinger som kan være til refleksjon og til hjelp i drøftinger ved utarbeidelse av planstrategien. Listen gjengis her:

Samfunnsutviklingen – kunnskapsgrunnlaget

- Hva er de viktigste utviklingstrekkene i kommunen innen universell utforming?
- Er det behov for å kartlegge skoler, andre kommunale bygg, offentlig infrastruktur, barnetråkk, utearealer, friluftsområder, kulturminner eller kulturarenaer for å avklare status om de er universelt utformet?
- Hvordan kan kommunen bli bedre på universell utforming (skolene, uteområdene, byggene, tjenestene, virksomhetene, annen infrastruktur)?

Drøfting av eksisterende planer

- Hvordan er universell utforming fulgt opp i gjeldende kommuneplan og reguleringsplaner?
- Bør noen planer eller strategier revideres for at universell utforming skal tas bedre hånd om? Er det hensiktsmessig å se dette arbeidet i sammenheng med andre virksomheters planlegging?

³⁵ Universell utforming i planlegging, Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2021)

Vurdering av behovet for nye planer

- Er det behov for egne planer for å prioritere enkelte områder som er særlig viktige for å oppnå et universelt utformet samfunn, for eksempel skoler, andre kommunale bygg, offentlig infrastruktur, utearealer, grønnstruktur, friluftsområder, kulturminner, kulturarenaer osv.?

Medvirkning

- Hvordan trekke inn rådet for mennesker med nedsatt funksjonsevne, elderråd og ungdomsråd inn i utarbeidelsen av planstrategien?

Flere konkrete eksempler på hva som kan være relevant å vurdere i planstrategien er listet opp nedenfor.

- Hva er kommunens utfordringer framover som er relevant når det gjelder universell utforming? Hvordan kan kommunen gjennom planlegging bidra til å løse utfordringene?
- Hvordan kan kommunen jobbe målrettet for å få flere eksisterende arbeids- og publikumsbygg, kulturarenaer og offentlig infrastruktur universelt utformet? Informasjon om status når det gjelder universell utforming og behov for utbedring er nødvendig bakgrunnskunnskap for å kunne jobbe målrettet.
- Er det behov for flere omsorgsboliger eller sykehjemsplasser? Dersom det i hovedsak er behov for omsorgsboliger, men prognosene viser at det blir flere eldre og at behovet for sykehjemsplasser vil øke, bør omsorgsboligene tilfredsstille krav til sykehjemsplasser for å ta høyde for fremtidige behov?
- Har kommunen tilstrekkelig med tilgjengelige boliger til den økende andelen eldre?
- Er det behov for kartlegging av skoler, andre kommunale bygg, offentlig infrastruktur, barnetråkk, utearealer, friluftsområder, kulturminner eller kulturarenaer for å avklare status når det gjelder universell utforming? Se kapittel 14 for nærmere omtale av kartlegging og kartleggingsmetoder.
- Er sentrumsområdene universelt utformet?
- Har kommunen oversikt over om og eventuelt hvilke friluftsområder som kan benyttes av mennesker med funksjonsnedsettelse? Er det enkelt for innbyggerne å få informasjon om hvor disse områdene eventuelt er?
- Er det sammenheng i gang- og sykkelveger og turstinnett?
- Ønsker kommunen å arbeide målrettet og aktivt for et likestilt samfunn? Hva vil kommunen prioritere? Har kommunen et ambisjonsnivå når det gjelder universell utforming? Se nærmere omtale av ambisjonsnivå i kapittel 15.1.
- Har kommunen tilstrekkelig kompetanse om hvilket handlingsrom de har innen planlegging for å møte sine utfordringer? Har kommunen oversikt over hva som sikres gjennom TEK i nye byggeprosjekter, hva som ikke sikres i TEK i nye byggeprosjekter og hva det er tillatt å stille krav om i kommuneplan og reguleringsplan? Eventuelt behov for bedre kompetanse må synliggjøres i planstrategien.

8.2 Kommuneplanens samfunnsdel – aktuelle vurderinger

I KMDs veileder Universell utforming i planlegging står blant annet følgende om kommuneplanens samfunnsdel:

I kommuneplanens samfunnsdel skal kommunen vektlegge viktige utfordringer knyttet til samfunnsutviklingen, herunder miljømessige utfordringer og utfordringer knyttet til universell utforming, mål og strategier for kommunesamfunnet som helhet og kommunen som organisasjon, for sektorene og for utvalgte målgrupper. Særlig viktig er dette for sentrale samfunnsforhold som folkehelse, barn og unge, inkludering, integrering, næringspolitikk m.m. Utfordringer knyttet til universell utforming av kommunens tjenester, bygg og infrastruktur skal vektlegges.

Samfunnsdelen skal synliggjøre de strategiske valgene kommunen tar. Hensikten er å beskrive sammenhengen mellom de langsiktige mål og strategier som trekkes opp i samfunnsdelen og de fysiske konsekvensene.

I veilederens kap. 5.3.1 *Aktuelle vurderinger – kommuneplanens samfunnsdel* er det utarbeidet en liste som skal være til refleksjon og til hjelp i drøftinger ved utarbeidelse av eller rulling av samfunnsdelen. Listen gjengis nedenfor:

- Hvordan skal universell utforming ivaretas i kommuneplanens samfunnsdel?
- Hvordan er utviklingen i befolkningen når det gjelder flere eldre og grupper med behov for ekstra tilrettelegging?
- Hvordan skal man jobbe med universell utforming på tvers av kommunens virksomheter?
- Hvilke mål skal kommunen sette seg og hvilke tiltak må kommunen iverksette for å bidra til et mer universelt utformet og inkluderende samfunn? (særlig barn og unge, folkehelse, eldre, integrering og inkludering).
- Hvilke arealmessige konsekvenser vil dette føre til?
- Er kommunens bygg og anlegg universelt utformet? (barne- og ungdomskoler, parker, publikumsområder, fortau, stier og kulturarenaer).
- Er det spesielt behov for strakstiltak i noen områder?
- Hvordan følges dette opp i handlingsdelen og økonomiplanen?

8.3 Kommuneplanens arealdel

Kommuneplanens arealdel skal følge opp målene for kommunens utvikling i samfunnsdelen. Arealdelen legger grunnlaget for utforming og utvikling for det fysiske miljøet og gir føringer for reguleringsplaner.

Kommunene kan uavhengig av arealformål vedta bestemmelser til kommuneplanens arealdel om blant annet funksjonskrav, herunder universell utforming jf. pbl § 11-9 punkt 5.

I tråd med dette kan universell utforming legges til grunn for alle arealformålene som er listet opp i §11-7, særlig viktige blir nr. 1, 2 og 3 som omhandler henholdsvis bebyggelse og anlegg, samferdselsanlegg, teknisk infrastruktur og grønstruktur.»³⁶

Bestemmelsene til kommuneplanen bør ikke gjenta innholdet i reglene i byggesaksdelen. Samtidig kan bestemmelsene av hensyn til universell utforming, stille strengere krav til utformingen av utearealer enn byggteknisk forskrift (TEK)³⁷.

Byggteknisk forskrift (TEK) har definisjon av minste uteoppholdsareal i § 5-6, og gir nærmere utdypning for detaljutformingen av uteoppholdsarealene i § 8-3 (kvalitet, sol-/lysforhold, støy-/miljøbelastning, universell utforming mv.). Nettsiden til Direktoratet for byggkvalitet har en nærmere veiledning til de nevnte bestemmelsene og kravene til opparbeidet uteareal generelt (atkomst, parkering, plassering av bygg og uteoppholdsarealer)³⁸.

8.3.1 Aktuelle vurderinger i kommuneplanens arealdel

I KMDs veileder *Universell utforming i planlegging* kap. 5.4.3 *Aktuelle vurderinger: kommuneplanens arealdel*, er det utarbeidet en liste som kan være til refleksjon og til hjelp i drøftinger ved utarbeidelse av arealdelen. Listen gjengis nedenfor:

- Hvordan skal samfunnsdelens og arealstrategiens føringer for universell utforming opp i arealdelen?
- Er gjeldende bestemmelser i arealdelen hensiktsmessig for å ivareta hensynet til universell utforming?
- Ønsker kommunen for eksempel å styre plassering og utforming av viktige fellesfunksjoner som lekeplasser, parker og/eller parkeringsplasser for å oppnå at disse blir universelt utformet og tilgjengelig for alle?
- Er det hensiktsmessig med en bestemmelse om utbyggingsavtaler i kommuneplanens arealdel, for å sikre at universell utforming blir ivaretatt i reguleringsplaner?

Kommentar: I tredje strekpunkt er ordlyden «universelt utformet og tilgjengelig for alle» benyttet. Det hadde vært tilstrekkelig og mer entydig å bruke begrepet universelt utformet.

³⁶ Universell utforming i planlegging, Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2021)

³⁷ Kommuneplanens arealdel, Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2021)

³⁸ Kommuneplanens arealdel, Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2021)

Supplerende momenter:

- Er det behov for å øke andelen tilgjengelige boenheter utover minimumskravene i TEK?
- Skal det gis føringer for utbyggingsområder i hellende terreng slik at det også der kan bygges tilgjengelige boenheter der det er terrengmessige forutsetninger for det?
- Terrenget gir føringer for bebyggelsesstruktur, bygningstype, atkomstforhold og opparbeidet uteareal. For småhusbebyggelse vil terrengforholdene påvirke hvor stor andel av de nye boenhetene som kan tilfredsstillende kravene til tilgjengelige boenheter. Når nye boligområder vurderes i kommuneplanens arealdel, bør vurdering av terrengforholdene være et sentralt tema og vurderes opp imot behovet for tilgjengelige boenheter. Planlagt utbygging bør bygge på en landskapsanalyse hvor kriterier for universell utforming og mulighet for tilgjengelige boliger innarbeides.
- Skal det utarbeides normer for opparbeidelse av utearealer og lekearealer med hensyn til størrelse, beliggenhet/avstand, sol og lys, kvalitet mv?
- Skal det stilles strengere krav til uteområder enn det som framkommer av TEK?
- Hvilke krav skal stilles til parkering? Det bør utarbeides en parkeringsstrategi.
- Det bør etableres føringer som sikrer at gangforbindelser og snarveger blir planmessig sikret og ikke bygget ned.

8.3.2 Kommuneplanbestemmelser – relevante tema

Nedenfor nevnes eksempler på tema det kan gis bestemmelser om som er relevant når det gjelder universell utforming. Listen er ikke uttømmende.

- **Plassering av tiltak/funksjoner/bebyggelse.** Bevisst plassering av funksjoner som legger til rette for korte avstander osv. Krav til lokalisering og utforming av boliger som skal bygges eller tilpasses eldre, mennesker med ulike typer funksjonsnedsettelse og andre grupper med særlige behov. Hvilke arealer egner seg til boliger?
- **Tilgjengelige boenheter.** Det kan stilles krav om at det skal bygges en viss andel boenheter med alle hovedfunksjoner på inngangsplanet og med trinnfri gangatkomst som oppfyller krav i TEK. Slike boliger skal innfri kravene til tilgjengelig boenhet i TEK. Bestemmelsen er mest relevant for småhusbebyggelse, men kan også være relevant i byggverk med krav om heis for å redusere omfang av små leiligheter som ikke har krav om utforming i tråd med tilgjengelig boenhet i TEK. Det kan også gis bestemmelser om at kommunen ikke tillater oppføring av nye leilighetskompleks i tre etasjer med inngangsplan på det midtre planet. TEK stiller ikke krav om heis i leilighetskompleks i tre etasjer når inngangspartiet er på det midtre planet. Se nærmere omtale i kapittel 6.10.3 og 6.12.2.
- **Utearealer** I kommuneplan og reguleringsplan er det anledning til å stille strengere krav til universell utforming av utearealer enn de krav som fremgår av TEK. En støtte for avveinger mellom krav i TEK og det som kan settes som krav i reguleringsbestemmelser, finnes i Norsk Standard NS 11005:2011 Universell utforming av opparbeidete uteområder. Det er imidlertid ikke anledning til å stille et generelt krav om at Norsk Standard skal legges til grunn i plan.

- **Atkomst**
 - **Gangforbindelser.** Uteområder i kommunesenteret (gater, plasser og lignende) skal ha god tilgjengelighet og utformes slik at de kan brukes på like vilkår av alle. Sentrale gangforbindelser skal planlegges uten trapper og ha tilfredsstillende stigningsforhold.
 - **Uteoppholdsareal.** Bestemmelser om størrelse og kvalitet på uteoppholdsarealer. Uteoppholdsarealer skal være ferdig opparbeidet før brukstillatelse gis. Det planlegges for sammenheng i gang- og sykkelveger og turstinnett.
 - **Parkering inkludert parkering for forflytningshemmede.** Antall parkeringsplasser – både ordinære og for forflytningshemmede, størrelse, plassering og helning på parkering for forflytningshemmede. Se nærmere omtale i kapittel 6.10.6.
- **Rekkefølgebestemmelser** som sikrer at uteområdene opparbeides før byggene kan tas i bruk.
 - **Utbyggingsavtaler** bør omhandle universell utforming. Utbyggingsavtaler kan omhandle universell utforming dersom det i kommuneplanens arealdel gis bestemmelser om universell utforming for reguleringsplaner jf. § 12-7 nr. 4. Se nærmere omtale av utbyggingsavtaler i kapittel 11.
 - **Redegjørelse om universell utforming i reguleringsplaner og byggesaker.** Det kan gis bestemmelser om at det i reguleringsplan og byggesak skal avklares og redegjøres for hvordan universell utforming er ivaretatt. Tema det skal redegjøres for kan for eksempel være:
 - arealbruk og plassering av funksjoner
 - helhetsgrep (atkomst, parkering, planløsning)
 - likeverdige atkomstforhold
 - orientering og veifinring
 - allergivennlige planter og materialer
 - belysning
 - lydforholdRedegjørelser om universell utforming i planer og byggesaker vil bevisstgjøre både forslagsstiller/tiltakshaver og planmyndighet/byggesak om hvordan universell utforming er ivaretatt i plansaken/byggesaken.
 - **Uavhengig kontroll** av universell utforming. I byggesak gjøres en vurdering av om det skal gjennomføres uavhengig kontroll av universell utforming i nye byggeprosjekter. Se nærmere omtale i kapittel 13.

8.3.3 Kommuneplanbestemmelser – eksempel

I kapittel 6.9 *Planbestemmelser og byggteknisk forskrift* omtales hvilke rammer planbestemmelser må holde seg innenfor.

Eksempel 1

Tilgjengelige boenheter

a) Minst 50 prosent av alle nye boenheter skal være tilgjengelige, ved at alle hovedfunksjoner skal ligge på inngangsplan. Med hovedfunksjoner menes stue, kjøkken, soverom og bad.

b) Antallet boliger med krav om tilgjengelighet bør avrundes nedover. Det betyr at for etablering av en boenhet kreves ikke tilgjengelighet. For to og tre boenheter kreves at minst en boenhet gjøres tilgjengelig, osv.

Kommentar:

Bestemmelse a) egner seg best i småhusområder. Bestemmelsen overstyrer ikke TEK når det gjelder krav om tilgjengelige boenheter i bygg med heis. Hvis alle boenhetene er over 50 m², skal alle boenhetene være tilgjengelige.

Bestemmelse b) lemper på kravene i TEK og er derfor ugyldig. Bestemmelsen tydeliggjør at kommunen ikke stiller kravet om tilgjengelig boenhet for en boenhet, men dersom utbygger velger å ha alle hovedfunksjoner på inngangsplanet og kan få gangatkomst i tråd med TEK, skal kravene til tilgjengelig boenhet tilfredsstilles. Tilsvarende gjelder for to og tre boenheter.

9 Reguleringsplaner

I KMDs veileder Universell utforming i planlegging³⁹ gis gode innspill til arbeid med universell utforming i reguleringsplaner. Se nærmere omtale der.

Reguleringsplaner er viktige verktøy for å forme omgivelsene og påvirke samfunnsutviklingen. I reguleringsplaner skal det gjøres helhetlige vurderinger av de ulike interessene slik at arealbruken blir best mulig.

Plan- og bygningslovens formålsparagraf § 1-1 har følgende ordlyd: «Prinsippet om universell utforming skal ivaretas i planleggingen og kravene til det enkelte byggetiltak.»

Detaljeringsnivået i reguleringsplaner kan imidlertid variere, og det kan være utfordrende å avdekke feil og mangler på reguleringsplannivå. Kan planforslaget ivareta alle krav som er relevant for universell utforming i TEK? Såkalte «fleksible og robuste planer» kan være en fordel for utbygger, men gir liten sikkerhet for kvaliteter i de bygde løsningene.

Det bør være krav om en bindende illustrasjonsplan som viser hvordan tomte skal disponeres og som tydeliggjør at krav i TEK kan oppfylles. Detaljeringsnivået må være tilstrekkelig til at feil og mangler kan avdekkes. En redegjørelse om hvordan universell utforming er ivaretatt i planforslaget vil bidra til at det er enklere å forstå løsningen som legges frem. Se nærmere omtale av redegjørelse om universell utforming i kapittel 8.3.2. *Kommuneplanbestemmelser relevante tema* og 9.2. *Reguleringsplanbestemmelser – relevante tema*.

9.1 Aktuelle vurderingstema i reguleringsplaner – oppstart og planforslag

I veilederen Universell utforming i planlegging⁴⁰ gis følgende eksempler på aktuelle spørsmål som kan være til refleksjon og til hjelp i drøftinger ved utarbeidelse og behandling av reguleringsplaner:

- Hvilke bestemmelser, rekkefølgekrav og retningslinjer finnes i kommunens overordnede planer (samfunnsdel, arealdel og evt kommunedelplan) for det aktuelle området?
- Hvordan skal disse følges opp i reguleringsplanen og i planprosessen, blant annet i opplegg for medvirkning?

Nedenfor gis flere innspill som konkretiserer hva universell utforming i reguleringsplaner kan innebære og som kan bidra til at det legges til rette for universelt utformede omgivelser i planarbeidet. Ettersom fylkeskommunen har et veiledningsansvar ovenfor kommunene knyttet til universell utforming i planarbeid, vurderes det som relevant å ta med denne type innspill som kan bidra til en konstruktiv dialog med kommunene. En del av spørsmålene kan også være relevante i planforum.

³⁹ Universell utforming i planlegging, Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2021)

⁴⁰ Universell utforming i planlegging, Kommunal og moderniseringsdepartementet (2021)

Innspillene er sortert under *Oppstart av reguleringsplanarbeid* og *Planforslag*. Innspillene er av generell karakter og er ikke tilpasset ulike type byggeområder. Det må alltid vurderes hva som er mulig og hva som totalt sett gir de beste løsningene ut ifra naturgitte forutsetninger.

Oppstart av reguleringsplanarbeid

- Hvilke kommunale føringer for planområdet skal følges?
- Foreslås en hensiktsmessig plassering av funksjoner? Tilfeldig plassering av funksjoner bør unngås. Legger plasseringen til rette for korte avstander til daglige gjøremål, gode atkomstforhold, god orienterbarhet, enkel tilgang og kort vei til grønnstruktur, sosiale møteplasser og friluftsområder for funksjoner dette er relevant for, nærhet til kollektivtransport og parkering?
- Hvor er de sentrale gangforbindelsene? Kartlegg stigningsforhold. Sikre at det er gode gangveiforbindelser til nærmiljøet. Trinnfrie gangforbindelser med akseptable stigningsforhold bør tilstrebes.
- Boligområder
 - Velg vegsystem, bebyggelsesmønster og hustyper etter terreng. Vegsystemet kan være avgjørende for om småhusbebyggelse kan bli tilgjengelige boenheter. Se nærmere omtale i veilederen boligbygging i bratt terreng ⁴¹.
 - Dersom kommunen har behov for flere tilgjengelige boenheter, bør det stilles krav om en viss andel tilgjengelige boenheter der det skal bygges boliger? Faglige vurderinger må balansere krav til universell utforming og behov for tilgjengelige boliger opp imot skjemmende terrenginngrep. Det kan stilles krav om variasjon i bolig- og leilighetstyper.
 - Still krav om utarbeidelse av landskapsanalyse og tomteanalyse som skal ligge til grunn for planforslaget. Analysen skal omfatte både planområdet og nærområdet. Naturgitte forutsetninger som terrengforhold må tas hensyn til. Avklar tidlig i prosessen hvilke arealer som er best egnet til uteoppholdsarealer. Solforhold, gode lydforhold, eksisterende vegetasjon og andre naturelementer kan bidra til uteoppholdsarealer med gode kvaliteter. Bygninger plasseres slik at uteoppholdsarealene får gode solforhold og utformes slik at det blir tilfredsstillende dagslysforhold, utsyn og skjerming for innsyn og kan tilfredsstillende krav til stigningsforhold i gangatkomst.
 - Det skal være universelt utformede gangforbindelser internt i planområdet og det bør være gode gangforbindelse med akseptable stigningsforhold gjennom området og til viktige målpunkt utenfor området.

⁴¹ Boligbygging i bratt terreng. En veileder. Sintef FAG 2016.

- Hvis det er eksisterende bebyggelse med publikumsfunksjoner i planområdet – forsøk å oppnå trinnfrie inngangspartier der dette mangler. Dette kan eventuelt skje i et samarbeid mellom flere parter.
- Krav i TEK skal kunne oppfylles i byggeprosjekter. Se nærmere omtale av TEK i andre deler av dette kapitlet.

Planforslag

Regionale og kommunale føringer

- Er regionale og kommunale føringer for planområdet fulgt?

Lokalisering og utforming

- Har funksjoner en hensiktsmessig plassering?
- Er planforslaget basert på landskapsanalyse og tomteanalyse? Omfatter analysen både planområdet og nærområdet?
- Er bebyggelsen tilpasset terrenget? Unngås skjemmende fyllinger og skjæringer
- Er de best egnete arealene valgt til uteoppholdsarealer? Har uteoppholdsarealet god kvalitet mtp sol, klima, støy og tilfredsstillende krav til universell utforming i TEK?
- Er vegsystem, bebyggelsesmønster, bygninger, uteoppholdsarealer, atkomster og parkering plassert slik at krav til universell utforming ivaretas? Hvis kommunen har behov for flere tilgjengelige boenheter i småhusområder – oppnås dette i planen?
- Tilfredsstillende gangadkomst til hovedinngangsdør, til uteoppholdsareal, til avfallshåndtering og til utvendig bod krav til gangadkomst i TEK?
- Er inngangspartiet synlig og er det mulig med et horisontalt areal på 1,5 x 1,5 m foran inngangsdør? Kravet gjelder alle inngangsdører, også til utvendige boder.
- Er det trinnfrie inngangspartier til arbeids- og publikumsbygg samt tilgjengelige boenheter?
- Hvis det er eksisterende bebyggelse med publikumsfunksjoner i planområdet – er det forsøkt oppnådd trinnfrie inngangspartier? Hvor streng kan man være her?
- Kan uteoppholdsarealet få universell utforming, og har arealet god kvalitet mtp sol, klima, støy?
- Er det kjøreatkomst nær hovedinngang?
- Er det bestemmelser om HC-parkeringsplass ved publikumsbygg og leilighetsbygg? Viser illustrasjonsplanen at eventuell HC-parkering er plassert nær inngang?
- Er hovedgangforbindelser internt i planområdet trygge og uten nivåforskjeller?
- Er det enkelt å orientere seg i planområdet?
- Er det gode og trinnfrie gangveiforbindelser til målpunkt i nærmiljøet, f.eks. til kollektivtransport?

DEL 2 PLANARBEID

- Er det rekkefølgebestemmelser som sikrer at uteområdene opparbeides før byggene kan tas i bruk?
- Legger reguleringsplanen opp til sikre løsninger?
- Legger reguleringsplanen til rette for likestilt deltakelse?
- Har reguleringsplanen et tilstrekkelig detaljeringsnivå? Er plankartet/illustrasjonsplanen høydesatt og kotert? Er stigningsforholdene vist? Stemmer høydesettingen?
- Er illustrasjonsplanen bindende?
- Dersom reguleringsbestemmelser omtaler innhold i TEK – er bestemmelsene gyldige?

Boliger

- Er de best egnede områdene reservert til felles uteoppholds- og lekearealer?
- Er det bestemmelser som sikrer en viss andel tilgjengelige boenheter der det planlegges småhusbebyggelse dersom kommunen ønsker dette?
- Er felles avfallssystem plassert i henhold til krav i TEK?

Samferdsel og transportsystem

- Er anlegg for gående og syklende universelt utformet og gir det sammenhengende forbindelser mellom byggeområder og rekreasjonsområder? I by- og tettstedsentra bør det opparbeides sammenhengende nett av gangveier hvor universell utforming tilstrebes og med god forbindelse til kollektivtransport, publikumsbygg og sosiale møteplasser.
- Er samferdselsanlegg og hele reisekjeden knyttet til kollektivtransport universelt utformet? Gangatkomster, holdeplasser, informasjon og parkering er sentralt.
- Se sjekklister Statens vegvesen

Statens vegvesen har utarbeidet en metodikk for å revidere planer og inspisere anlegg med hensyn til universell utforming. Verktøyet har et faggrunnlag og sjekklister som er relevant og kan være til nytte i planlegging⁴².

Rekreasjonsområder

- Er det gangforbindelser med akseptable stigningsforhold fra boligområder til nærliggende friområder, friluftsområder og offentlige transportmidler?

⁴² Verktøy for revisjon og inspeksjon. Statens vegvesen (2019)

Kulturminner

- Er det mulig å gjøre kulturminner og kulturmiljøer universelt utformet? I arbeidet med å tilrettelegge og tilgjengeliggjøre kulturminner og kulturmiljøer må det tas hensyn til både kulturhistoriske verdier og omgivelsene, samtidig som det tas hensyn til prinsippet om universell utforming.

9.2 Reguleringsbestemmelser – relevante tema

Reguleringsbestemmelser må ha hjemmel i noen av forholdene som er nevnt i § 12-7 nr. 1 til 14.

Dette innebærer blant annet bestemmelser

- om bebyggelsens plassering og karakter, avstand fra friområde, strand eller veg, fargevalg og materialbruk (nr. 1)
- om planløsning både for bygninger, anlegg og utearealer for å sikre god kvalitet og funksjonalitet⁴³ (eks. parkering i kjeller, publikumsrettede funksjoner og forretninger plassert ut mot offentlig gate, forretninger/kontor i nederste etasje og boliger i de øverste etasjer).
- om krav til tilgjengelighet og om boligens utforming der det er hensiktsmessig for spesielle behov (nr. 5)
 - Det kan gis planbestemmelser som sikrer tilgjengelige boenheter gjennom krav om at alle hovedfunksjoner skal ligge på inngangsplanet og krav til gangatkomst i hht. TEK.
 - Norsk Standard NS 11001-2:2018 *Universell utforming av byggverk – Del 2 boliger* angir strengere krav til utforming enn tilgjengelig boenhet i TEK. Det er ikke anledning til å stille krav om at boenheter skal følge Norsk Standard i planbestemmelser.
 - Byggherre kan imidlertid selv bestemme at boliger skal tilfredsstillere krav i Norsk Standard eller Husbankens krav som går lenger enn TEK. Ettersom det er ulike krav til utforming av omsorgsboliger og sykehjemsplasser (strengest krav), kan det også være at kommunen som byggherre ønsker å ta høyde for at behovet for sykehjemsplasser vil øke og dermed bygger sykehjemsplasser også der de i utgangspunktet planlegger omsorgsboliger.
 - «Bestemmelsen skal også fange opp spesielle forhold i omgivelsene som er viktig for brukerne. Dette gjelder spesielt kravet til universell utforming, men også andre særlig nevnte grupper sine behov og opplevelser av planområdet. Dette kan være spesielle krav til opparbeiding av uteareal, vegetasjon (bl.a. ut fra hensyn til allergier etc.) eller ivaretaging av eksisterende vegetasjon og

⁴³ Reguleringsplan, Kommunal- og distriktsdepartementet (2022)

terreng (bl.a. ut fra opplevelsesverdi og variasjon), noe som eksempelvis er viktig for utearealene i og i tilknytning til barnehager og skoler.»⁴⁴

- med funksjons- og kvalitetskrav til uteområder som for eksempel kan innebære
 - stigningsforhold, plassering av avkjørsel
 - gangforbindelser
 - størrelse og kvalitet på leke- og uteoppholdsareal samt offentlige byrom.

«Nærmere informasjon om krav til uteoppholdsarealer finnes i byggteknisk forskrift og i H-2300 B Grad av utnytting, beregnings- og måleregler. Se også rapporten «Byrom – en idéhåndbok, KMD 2017»⁴⁵
 - bestemmelser om uteområder og gangforbindelser som ikke reguleres av TEK. Gang- og sykkelveier og turveier reguleres for eksempel ikke av TEK når de ikke kan defineres som en gangatkomst i hht. Definisjonen i TEK. TEK regulerer kun gangforbindelser som kan defineres som gangatkomst iht til definisjon i TEK.
 - sikkerhet
- som gjør retningslinjer for støy i arealplanlegging gitt i veileder T-1442 fra Klima- og miljødepartementets retningslinjer bindende. Dette er relevant der uteoppholdsareal utsettes for støy som overstiger de laveste grenseverdiene og som har behov støyskjerming.
- om parkering (både ordinær parkering og parkering for forflytningshemmede)
- at vedlegg og illustrasjoner kan gjøres rettslig bindende.
- rekkefølge for å sikre god kvalitet for alle brukere. Ferdigstillelse av leke- og uteoppholdsarealer i boligområder før boligene tas i bruk og ferdigstillelse av sykkel- og gangveier er eksempler
- detaljregulering for deler av et planområde
- nærmere undersøkelser knyttet til blant annet universell utforming (begrepet tilgjengelighet for alle er benyttet i lovteksten) før gjennomføring av planen
- redegjørelse om universell utforming i reguleringsplaner og byggesaker. Det kan gis bestemmelser om at det i reguleringsplan og byggesak skal avklares og redegjøres for hvordan universell utforming er ivaretatt. Tema det skal redegjøres for kan for eksempel være:
 - arealbruk og plassering av funksjoner
 - helhetsgrep (atkomst, planløsning)
 - likeverdige atkomstforhold
 - orientering og veifinning

⁴⁴ Reguleringsplan, Kommunal – og distriksdepartementet (2022)

⁴⁵ Reguleringsplan, Kommunal – og distriksdepartementet (2022)

- allergivennlige planter og materialer
- belysning
- lydforhold

Redegjørelser om universell utforming i planer og byggesaker vil bevisstgjøre både forslagsstiller/tiltakshaver og planmyndighet/byggesak om hvordan universell utforming er ivarettatt i plansaken/byggesaken.

Det kan også gis retningslinjer om drifts- og skjøtselstiltak (eks. vintervedlikehold, prioritering når det gjelder hvilke områder som skal brøytes og strøs først.) Retningslinjene vil ikke medføre rettslige påbud eller forbud som kan rettes direkte mot private, men vil ha instruksvirkning internt i kommunen ⁴⁶.

I plan er det altså anledning til å stille strengere krav til universell utforming av utearealer enn de minimumskrav som fremgår av TEK. Skjerpede krav til uteareal kan angis i kommuneplanbestemmelser, i reguleringsbestemmelser og/eller i kommunale normer. En støtte for avveining mellom krav i TEK og det som kan settes som krav i reguleringsbestemmelser, kan være Norsk Standard NS 11005:2011 *Universell utforming av opparbeidete uteområder*. I standarden beskrives utforming av flere typer uteområder enn de som beskrives i TEK. Vår anbefaling er at det gjøres en reell vurdering av hvilke krav i Norsk Standard som tas inn i reguleringsbestemmelser. Det er ikke anledning til å stille et generelt krav om at NS 11005:2011 skal legges til grunn i plan.

Dersom det gis bestemmelser om uteareal som ikke dekkes av kravene i TEK, må det spesifiseres hvilke krav til utforming som gjelder. Dersom en gangforbindelse som ikke kan defineres som en gangatkomst i TEK skal ha universell utforming, må det spesifiseres hvilke krav til utforming som gjelder.

Med unntak for tilgjengelige boliger, finnes ikke tilsvarende mulighet til å stille skjerpede krav til bygg. I reguleringsplanveilederen fra KDD står følgende om § 12-7 nr. 5 som regulerer tilgjengelighet og utforming:

Bestemmelsen er et boligpolitisk styringsverktøy hvor selve reguleringsplanen kan fange opp eventuell overordnet vurdering som er nedfelt i kommune(del)plan eller områderegulering. Den følger opp plassering av tiltak, grad av utnytting, differensieringer (typer bolig), adkomst og kvaliteten på fellesarealer. (...)

Krav til universell utforming hjemles også i denne bestemmelsen. Det kan stilles krav til hvor stor andel av boligene som må ha alle hovedfunksjoner på inngangsplanet. Bestemmelsen kan brukes til å fastslå krav til lokalisering og utforming av boliger som skal bygges for eller tilpasses eldre, mennesker med ulike typer funksjonsnedsettelse og andre grupper med særlige behov.

Vår kommentar: I mange kommuner øker andelen eldre raskt. Behovet for tilgjengelige boenheter vil øke i takt med at en økende andel eldre skal bo hjemme. De fleste boliger i dag er ikke tilgjengelige, og det er derfor viktig at kommunene har kompetanse om hvordan de

⁴⁶ Reguleringsplan, Kommunal – og distriksdepartementet (2022)

gjennom planlegging kan stille krav til at nye boliger skal være tilgjengelige dersom dette er et behov i kommunen. Se nærmere omtale i kapittel 6.10.2, 8.3.2 og 9.3.

9.3 Reguleringsplanbestemmelser – eksempler

I veilederen Reguleringsplan er det tatt inn eksempler på reguleringsbestemmelser. Her kommenterer vi noen av eksemplene:

Eksempel 1

Ved søknad om tiltak skal det innsendes utomhusplan for hvert enkelt byggetrinn. Planen skal vise at utomhusareal oppfyller fastsatte krav til: størrelse, kvalitet og prinsipper for universell utforming.

UUAS kommentar: Hva innebærer fastsatte krav til prinsipper for universell utforming? Vi anbefaler at ordlyden «prinsipper for universell utforming» ikke benyttes i reguleringsbestemmelser fordi det kan tolkes som at det ikke er finnes konkrete krav til universell utforming av uteområder. TEK stiller konkrete krav til universell utforming av gangatkomster, trapper, felles avfallsløsning, uteoppholdsareal (god kvalitet med hensyn til sol- og lysforhold, støy- og annen miljøbelastning, lekearealer avskjermet mot trafikk, horisontalt felt på 1,6 m x 1,6 m med fast dekke som muliggjør deltakelse og likestilt bruk, sikring og merking av nivåforskjeller, stolper, rekkverk og lignende med synlig kontrast til omgivelsene), plass for rullestol der det anlegges sitteplasser og badeplasser som er utstyrt eller utformet slik at det er lett å komme seg ned i og opp av vannet. Krav utover dette bør presiseres i reguleringsbestemmelsene for å sikre forutsigbarhet for utbygger.

Etter vår vurdering er følgende ordlyd mer dekkende:

Alternativt forslag Eksempel 1

Ved søknad om tiltak skal det innsendes utomhusplan for hvert enkelt byggetrinn. Planen skal vise at utomhusareal oppfyller fastsatte krav til: størrelse, kvalitet og universell utforming.

Eksempel 2

Innenfor område for o_Park1 skal det opparbeides sti med universell utforming frem til Småhusbekken.

UUAS kommentar: Det skal opparbeides «en sti med universell utforming». Hva innebærer dette? En vanlig oppfatning er at en sti er en enkel gangforbindelse som er tilpasset terrenget. En bestemmelse som sier at en sti skal ha universell utforming, kan gi ulike forventninger om hvordan stien skal opparbeides. TEK stiller ikke krav til utforming av stier. Det burde ha vært spesifisert hvilke krav som stilles til opparbeidelse av nettopp denne gangforbindelsen. En tilhørende, bindende illustrasjonsplan kunne også ha bidratt til å definere hvordan stien skal opparbeides. Ordet sti kunne med fordel erstattes med ordet gangforbindelse. I vår veileder om universell utforming i uteområder⁴⁷ gir vi noen anbefalinger til utforming av stier som i

⁴⁷ Universell utforming av uteområder Krav og anbefalinger, Universell Utforming AS (2019)

hovedsak baseres seg på innhold i Norsk Standard NS 11005:2011 Universell utforming av opparbeidete uteområder⁴⁸.

Eksempel 3

Minimum 5 % av plassene skal imøtekomme kravene til universell utforming.

UUAS kommentar: TEK stiller kun krav til plassering nær hovedinngang, merking, skilting og belysning av parkeringsplasser for forflytningshemmede. TEK stiller ikke krav til parkeringsplassens størrelse eller fallforhold. Dette burde ha vært spesifisert.

Eksempel 4

§ Minimum x % av boligenhetene skal ha alle hovedfunksjoner på inngangsplanet.

Bestemmelsen benyttes i småhusområder. Med småhus menes eneboliger, to – til firemannsboliger, rekkehus og kjedehus. Med hovedfunksjoner menes stue, kjøkken, soverom, bad og toalett.

UUAS kommentar: Det bør i tillegg stilles krav til gangatkomsten slik at unntaket i §8-5, 2. ledd ikke kan gjøres gjeldende.

Konkrete vurderinger av hva som er mulig å få til bør ligge til grunn for hvilken prosentandel som legges inn i bestemmelsen. Et godt alternativ kan være å stille krav i plan om hvilke tomter som skal ha alle hovedfunksjoner på inngangsplanet.

Eksempel 5 (kommuneplanbestemmelse – står også under kommuneplanbestemmelser, men tas også med her fordi det også kunne ha vært en reguleringsbestemmelse)

Tilgjengelige boenheter

a) Minst 50 prosent av alle nye boenheter skal være tilgjengelige, ved at alle hovedfunksjoner skal ligge på inngangsplan. Med hovedfunksjoner menes stue, kjøkken, soverom og bad.

b) Antallet boliger med krav om tilgjengelighet bør avrundes nedover. Det betyr at for etablering av en boenhet kreves ikke tilgjengelighet. For to og tre boenheter kreves at minst en boenhet gjøres tilgjengelig, osv.

UUAS kommentar:

Bestemmelse a) egner seg best i småhusområder. Bestemmelsen overstyrer ikke TEK når det gjelder krav om tilgjengelige boenheter i bygg med heis. Hvis alle boenhetene er over 50 m², skal alle boenhetene være tilgjengelige.

Bestemmelse b) lemper på kravene i TEK og er derfor ugyldig. Bestemmelsen tydeliggjør at kommunen ikke stiller kravet om tilgjengelig boenhet for en boenhet, men dersom utbygger velger å ha alle hovedfunksjoner på inngangsplanet og kan få gangatkomst i tråd med TEK, skal kravene til tilgjengelig boenhet tilfredsstilles. Tilsvarende gjelder for to og tre boenheter.

⁴⁸ Norsk Standard NS 11005:2011 Universell utforming av opparbeidete uteområder, Standard Norge (2011).

10 Eksempler

10.1 Utvikling av sentrumsområder – universell utforming som tema i tidlig fase

Bygater med universell utforming er inkluderende, legger til rette for likestilt deltakelse og er viktig for både fysisk og psykisk helse.

Universell utforming i byplanlegging er imidlertid et komplekst felt. Når et bysentrum skal utvikles, er det mange ulike interesser som skal ivaretas. Det er naturgitte forutsetninger som stigningsforhold og bygningsmessige forutsetninger som kvartalsstruktur, høyde ved inngangspartier og gatetverrsnitt. Det er kommunaltekniske forutsetninger med håndtering av overvann og trafikale forutsetninger. Det er målsettinger knyttet til sykkel, gange og ivaretagelse av alle mennesker uavhengig av funksjonsevne. Det må tas hensyn til plassering av funksjoner og målpunkt, og det er kryssende interesser blant ulike brukere. Det er nødvendig med avveining og prioriteringer.

Det bør utarbeides helhetlige planer for sentrumsområder som gir føringer for gatenes funksjon og videre utvikling og som gir overordnede føringer for hvordan universell utforming kan ivaretas på best mulig måte. Vurderinger knyttet til universell utforming bør utredes på samme måte som for eksempel hovedruter for sykkel utredes.

Det bør gjennomføres systematisk kartlegginger av gangforbindelser, målpunkt, stigningsforhold, mulighet for å oppnå trinnfri atkomst til inngangspartier, samt kartlegging av parkeringsmuligheter. Nærhet til HC-parkering er ofte nødvendig for at mennesker med manglende eller nedsatt gangfunksjon skal få likestilt tilgang til ulike funksjoner. Inngangspartier med trapper utelukker ikke behov for HC-parkering. Noen personer med nedsatt gangfunksjon kan gå i trapper dersom de har håndløpere.

Sentrale spørsmål om hvilke prioriteringer som skal legges til grunn på et overordnet nivå – i ikke prioritert rekkefølge – kan være:

- I hvilke gater er det et ønske om å legge til rette for byliv og yrende folkeliv?
- Hvilke gater har viktige/mange målpunkter (butikker eller andre funksjoner som er besøksmål) og bør derfor prioriteres med hensyn til universell utforming?
- I hvilke gater er det et ønske om flere målpunkter (butikker eller andre funksjoner som er besøksmål) enn i dag?
- Er det en målsetting at hele sentrum er like godt tilrettelagt når det gjelder universell utforming eller bør noen områder prioriteres? Hvis noen områder prioriteres opp prioriteres samtidig andre områder ned. Dette må komme tydelig fram.
- Hvor er de viktigste ferdselsårene for gående? Hvilke gater egner seg som transportåre og gjennomgangstrafikk?
- Hvor er det HC-parkering eller mulighet for å etablere HC-parkering? Hvor er det tilgang til kollektivtransport?
- Hvilke gater har de naturgitte beste forutsetningene for å oppnå universell utforming?
 - Hvilke gater har de gunstigste stigningsforholdene? Akseptabelt tverrfall er også sentralt.
 - I hvilke gater kan det være mulig å oppnå trinnfrie innganger inn i byggene? Ulike alternativer bør utredes – både alternativer som krever terrengmessig tilpasning og alternativer som krever bygningsmessige tiltak.

Mer detaljerte registreringer og vurderinger kan være nødvendig for å avdekke de ulike gatenes egnethet for å oppnå likestilte løsninger:

- Hvor er det trapper? Hvordan oppnås trinnfrie innganger inn i byggene? Trinnfrihet kan oppnås ved å etablere ramper, ved å heve gata over kortere eller lengre strekninger eller ved bygningsmessige tilpasninger med for eksempel heis eller rampe i bygget. Har de ulike alternativene ulike forutsetninger for å kunne etablere trinnfrie innganger? Det bør utarbeides en plan for hvordan trinnfrie innganger kan oppnås. Et inngangsparti kan prosjekteres som et eksempel i en tidlig fase. Samarbeid og dialog med gårdeiere i tidlig fase er viktig. Nøyaktig høydeinnmåling er grunnlag for vurdering av mulighetene.
- Dersom det viser seg at det ikke er mulig å få til trinnfrie innganger alle steder, bør det avklares hva som er den nest beste løsningen. Et inngangsparti med trapp som har håndløpere og markerte inntrinn bidrar til at flere kan komme seg trygt inn i bygget enn et inngangsparti med trapp uten håndløpere og markerte inntrinn.
- Hvor er det HC-parkering eller mulighet for å etablere HC-parkering med tilstrekkelig størrelse og utforming? Hvor er de nærmeste tilgjengelige HC-parkeringsplassene i nærområdet? Det er nødvendig med trinnfri forbindelse fra HC-parkering til fortau. Stigningsforhold og fortauskanter kan gjøre HC-parkering utilgjengelig for personer som benytter rullestol.
- Hvordan kan håndtering av overvann løses samtidig som gata får universell utforming med trinnfrie gangforbindelser langs og på tvers av gata? Det må arbeides for løsninger som både ivaretar håndtering av overvann og universell utforming. Det er nødvendig å stille spørsmål ved etablerte sannheter for å finne fram til nye muligheter.
 - Ulike alternativer må utredes: håndtering av overvann ved nedsenk mot fotgjengerovergang, opphevet fotgjengerovergang, heving av fortau osv.
 - I trange gatetverrsnitt må bredden på åpne vannrenner vurderes i tidlig fase. Slake og brede vannrenner er sikrere å forsere enn smale og dype vannrenner som utgjør en risiko for snubling/fall og at personer i rullestol kan velte.

10.2 Samarbeid mellom kommune, gårdeiere og leietakere

Det er et godt planleggingsprinsipp å involvere relevante aktører i tidlig fase.

For gårdeiere vil det være et konkurransefortrinn å kunne tilby trinnfrie innganger når de skal leie ut sine lokaler. Vår erfaring er at det er enklere å få til et samarbeid med gårdeierne dersom de får praktisk kunnskap om hvordan det er mulig å få til gode, universelt utformede løsninger og innsikt i hvilken merverdi dette kan gi for dem. Kunnskap om hvilke krav som ligger i lovverket og om hva universell utforming innebærer i praksis, er også vesentlig. Et kurs om universell utforming spesielt rettet mot gårdeierne, leietakere, næringslivet og politikere i en tidlig fase, kan være en god investering for kommunen.

Samarbeid mellom kommunen og gårdeierne bør etableres tidlig i prosessen for å se på mulige løsninger. Selv om det tar tid før selve rehabiliteringen skal utføres, kan det allerede på mulighetsstudienivå være hensiktsmessig med samarbeid og dialog. Mange innganger til publikums- og arbeidsbygg har i dag trapper. Er det mulig å legge til rette for trinnfri atkomst ved utbedringer utendørs eller inne i bygget?

Et samarbeid mellom kommunen og gårdeiere kan omfatte:

- kurs om universell utforming spesielt rettet mot gårdeiere, næringsliv og politikere
- dialog om utforming og praktiske løsninger ved hver enkelt inngang
- økonomisk samarbeid om løsninger

Det er viktig å inspirere næringslivet til å ta ansvar og medvirke til et inkluderende samfunn. Alle virksomheter rettet mot allmennheten har en plikt til universell utforming av virksomhetens alminnelige funksjoner, jf. likestillings- og diskrimineringsloven § 17.

10.3 God planlegging i krevende terreng – Åsveien skole

Åsveien skole i Trondheim er et godt eksempel på at god planlegging har bidratt til et velfungerende resultat i et krevende terreng. Det er 17 meters høydeforskjell internt på tomta.

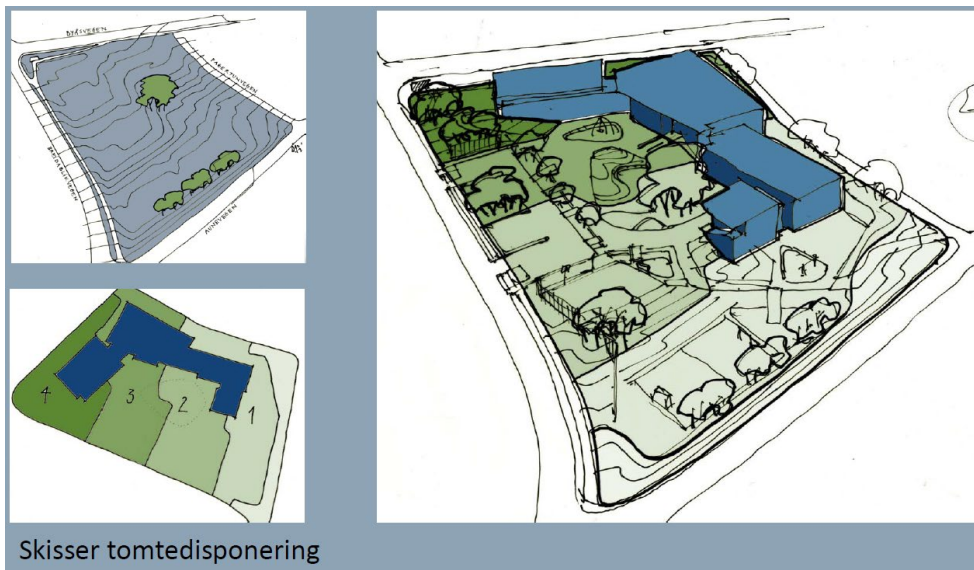
Uteareal på Åsveien skole.

På Åsveien skole er det god fremkommelighet, lett å finne frem og uteområder med god kvalitet

Grunnlaget for hovedløsningen ble lagt i forbindelse med reguleringsplanarbeidet. Universell utforming var et tema tidlig i planarbeidet, premiss for valg av hovedløsning og en forutsetning for valg av helhetsgrep. Tomta ble delt opp i ulike nivåer, bygget ble terrassert med innganger på de ulike nivåene og en diagonal gangforbindelse ga så gode stigningsforhold som tomta ga mulighet for. Gangforbindelsen sikrer trinnfri atkomst med fast underlag til alle leke- og oppholdsarealer på skolen.

På neste side vises skisser av tomtedisplayeringen i reguleringsfasen.

DEL 2 PLANARBEID

Skisser av tomtedisponering i reguleringsfasen.

Landskapsplan som viser Åsveien skole.

En diagonal gangforbindelse sikrer atkomst til de ulike aktivitetsområdene.

Trinnfri atkomst til lekearealer.

Uteområdet er terrassert så det blir horisontale lekearealer.

Barn leker på trampoliner

11 Utbyggingsavtaler

Utbyggingsavtaler med innhold om universell utforming, kan bidra til at arealer som grenser til nye byggeprosjekter oppgraderes i forbindelse gjennomføring av tiltak. Dette kan bidra til en gradvis oppgradering av eksisterende omgivelser.

«For at kommunen skal kunne inngå utbyggingsavtale, må kommunestyret selv ha gjort vedtak etter § 17-2 som angir i hvilke tilfeller utbyggingsavtale er en forutsetning for utbygging, og som synliggjør kommunens forventninger til avtalen.

Utbyggingsavtaler kan omhandle universell utforming dersom det i kommuneplanens arealdel gis bestemmelser om universell utforming for reguleringsplaner, jf. § 12-7 nr. 4 (funksjons- og kvalitetskrav til bygninger, anlegg og utearealer, herunder krav for å sikre hensynet til helse, miljø, sikkerhet, universell utforming og barns særlige behov for leke- og oppholdsareal).

De fleste utbyggingsavtaler omfatter i hovedsak hvordan offentlig anlegg knyttet til teknisk infrastruktur og grønn struktur skal gjennomføres og finansieres når reguleringsplanen gjennomføres.⁴⁹»

12 Tilsyn av universell utforming

Kommunen har plikt til å føre tilsyn med byggetiltakene og skal ha en strategi for gjennomføringen av tilsynet (SAK10 § 15-1). Strategien skal utarbeides etter plan- og bygningsloven § 25-1. Det skal tas stilling til flere forhold blant annet utvelgelse og prioritering av fagområder, sakstyper, temaer mv., herunder lokale forhold og innsatsområder.

Universell utforming er et viktig område å føre tilsyn med. De som gjennomfører tilsynet må ha tilstrekkelig kompetanse om hvilke minimumskrav i TEK som skal oppfylles og de må kunne kontrollere at rom og annet oppholdsareal i byggverk med krav om universell utforming har utforming og størrelse slik at likestilt deltakelse er mulig.

Kommunen kan på et overordnet nivå legge føringer for at det skal gjennomføres tilsyn av universell utforming i nye byggetiltak. Tilsynet kan for eksempel gjennomføres før det utstedes ferdigattest til arbeids- og publikumsbygg og leilighetsbygg.

Foreløpig har ikke alle kommuner satt av ressurser til å gjennomføre tilsyn.

⁴⁹ Reguleringsplanveileder, Kommunal- og distriktsdepartementet (2022)

13 Uavhengig kontroll av universell utforming

Uavhengig kontroll av universell utforming er en måte å kontrollere at kravene til universell utforming i TEK er ivaretatt i nye byggetiltak. Kontrollen pålegges av byggesak og hjemles i SAK10 § 14-3. Krav om uavhengig kontroll etter kommunens vurdering. Det kan kreves uavhengig kontroll ved både prosjektering og utførelse. En uavhengig kontroll bekostes av tiltakshaver som også må bekoste utbedring av eventuelle avvik.

På et overordnet nivå kan det fattes vedtak om at det skal gjennomføres uavhengig kontroll av universell utforming. Dette kan være aktuelt i for eksempel arbeids- og publikumsbygg samt i leilighetsbygg.

Vår erfaring etter å ha utført mange uavhengige kontroller er at det ofte er avvik fra kravene i TEK i nye byggeprosjekter og at denne type kontroll er et nyttig virkemiddel for å få bedre kvalitet i nye tiltak. Dette kommer brukerne til gode.

Det er krav om trinnfri atkomst til terrasse i nye boliger. Likevel avdekkes ofte avvik når det gjennomføres kontroll noe bildet viser et eksempel på.

Det er viktig at feil og mangler avdekkes tidlig slik at utbygger blir ansvarlig for å bekoste utbedring. Ikke alle som kjøper bolig har kunnskap om hva de egentlig har krav på når det kjøper leilighet. En uavhengig kontroll av universell utforming er derfor en trygghet for de som kjøper leilighet.

Manglende trinnfri tilgang til terrasse og bod i nytt boligprosjekt.

Byggesaksforskriften (SAK10) med veiledning. Kapittel 14 Kontroll av tiltak

«§ 14-3. Krav om uavhengig kontroll etter kommunens vurdering

Veiledning

I en byggesak kan kommunen vurdere om det bør kreves uavhengig kontroll av enkelte oppgaver eller fagområder. Kommunen kan kreve dette for alle fagområder ut fra kjennskap til lokale utfordringer med bygging i enkelte områder eller hvor kommunen ikke har så god erfaring med de foretakene som er involvert i byggesaken. (...)

Kommunen kan etter en konkret vurdering av tiltaket stille krav om uavhengig kontroll også for forhold som ikke faller inn under § 14-2, når det på grunnlag av planbestemmelser, forhåndskonferanse, søknadsbehandlingen eller ved tilsyn anses å foreligge forhold som gjør det nødvendig med kontroll for å sikre kvalitet i det ferdige byggverket.

Veiledning

Kommunen har en viss skjønnsmessig adgang til å kreve uavhengig kontroll i tillegg til de obligatoriske kravene, basert på lokale forutsetninger. Disse

kommunale kravene bør i størst mulig grad være synliggjort på forhånd, enten gjennom planer, egne vedtak, i forhåndskonferanser osv. Men kravene kan også stilles i forbindelse med søknadsbehandlingen, eventuelt også senere i forbindelse med tilsyn (...)

Kravet om uavhengig kontroll kan også baseres på forhold ved tiltaket, f. eks. der kommunen ønsker særlig oppmerksomhet rundt særskilte innsatsområder som (...) universell utforming (...).

De kommunale kravene om kontroll kan for så vidt fremsettes når som helst i byggesaken, i motsetning til de obligatoriske forskriftskravene, som skal være klargjort av ansvarlig søker og tiltakshaver før innsendelsen av søknad, men kommunene bør likevel sørge for så god forutsigbarhet som mulig.»

14 Kartlegge universell utforming i eksisterende bygg og anlegg

Det er ofte feil og mangler knyttet til universell utforming i eksisterende bygg, anlegg og uteområder. Kartlegging av universell utforming – også kalt tilstandskartlegging – er et godt grunnlag for å avdekke barrierer i det fysiske miljøet og for å systematisk oppgradere bygg og uteområder med mål om mulighet for likestilt deltakelse. Kartlegging av universell utforming er i KMDs veileder nevnt som et mulig tiltak under både regional planstrategi og kommunal planstrategi.

Når universell utforming kartlegges i bygg og uteområder, er det nødvendig å vurdere og prioritere hva som bør utbedres for å oppnå målet om likestilt deltakelse. Helhet og detaljer må sees i sammenheng.

Før kartleggingen iverksettes må det avklares hva som er hensikten med kartleggingen. Hensikten kan for eksempel være å avklare status med hensyn til universell utforming, få oversikt over hva som bør utbedres for å sikre likestilt deltakelse og/eller få et kostnadsestimat over nødvendige utbedringstiltak. Det bør også være avklart hvordan kartleggingsresultatene skal benyttes.

Enhetlig og konsekvent kartlegging er en målsetting. Det må avklares hva som skal kartlegges, hvem som er i målgruppa for kartleggingen og hvilket nivå det skal kartlegges etter. Det foreligger foreløpig ikke klare retningslinjer for hvordan kartlegging av universell utforming i eksisterende bygg skal gjennomføres. Det finns ulike kartleggingsmetoder og ulike kartleggingsverktøy som varierer både når det gjelder detaljeringsgrad og hvilke krav som skal legges til grunn ved kartleggingen. Et avansert og detaljert kartleggingsverktøy som er tidkrevende å bruke og som bestiller selv ikke oppdaterer eller benytter videre, er ikke nødvendigvis en hensiktsmessig investering. Detaljert kartlegging med Statsbygg sitt verktøy «Bygg for alle» er tidkrevende og ikke hensiktsmessig i alle sammenhenger. En mer forenklet kartlegging tilpasset fylkeskommuners og kommuners behov kan i mange tilfeller være tilstrekkelig.

Kartverket har utarbeidet en kartleggingsmetode for kartlegging av universell utforming/tilgjengelighet i tettsteder og friluftsområder. Det finnes ikke en tilsvarende metode for bygg.

Uavhengig av hvilket kartleggingsverktøy som velges, må den som skal kartlegge ha riktig kompetanse for å kunne vurdere hva som må utbedres for å oppnå likestilt deltakelse og prioritere hva som bør utbedres.

Det må avklares om interne eller eksterne ressurser skal utføre kartlegging av status, samt vurdere å prioritere utbedringstiltak. Dersom interne ressurser ikke har tilstrekkelig kompetanse, kan eksterne ressurser bidra med kompetanseheving internt i organisasjonen.

Det foreligger ikke nasjonale tall som viser status når det gjelder universell utforming av bygg. Universell Utforming AS har imidlertid de siste 14 årene kartlagt universell utforming i mange hundre bygg og uteområder over hele landet. Vår erfaring er at mange bygg og uteområder har store mangler når det gjelder universell utforming.

Universell Utforming AS har publisert to artikler som handler om kartlegging. Den ene artikkelen handler om brukererfaringer med ulike kartleggingsverktøy⁵⁰. Den andre artikkelen gir tips ved anskaffelser av oppdrag knyttet til kartlegging av universell utforming⁵¹.

⁵⁰ Kartlegging av universell utforming – brukererfaringer med ulike kartleggingsverktøy (20.10.2021), Universell Utforming AS, <https://universellutforming.no/b/kartlegging-av-universell-utforming--brukererfaringer-med-ulike-kartleggingsverktoe>

⁵¹ Tips ved anskaffelse av oppdrag knyttet til kartlegging av universell utforming (publisert 5.5.2021) <https://universellutforming.no/b/hvordan-beskrive-et-oppdrag-om-kartlegging-av-universell-utforming-her-er-noen-tips>

15 Tiltak

15.1 Ambisjonsnivå

Det finnes ulike ambisjonsnivå når det gjelder universell utforming. Når fylkeskommuner og kommuner tydeliggjør at de har et høyt ambisjonsnivå knyttet til universell utforming, synliggjør de at dette er et felt de ønsker å prioritere.

Prinsippet om universell utforming skal ivaretas i planlegging og kravene til det enkelte byggetiltak (pbl § 1-1). Når det gjelder bygg er minimumskravene detaljerte og de gjelder nasjonalt. Innen samfunnsplanlegging er kravene mer generelle og utformet for å kunne tilpasses ulike situasjoner i kommunene.

Av likestillings- og diskrimineringsloven går det fram at offentlige og private virksomheter rettet mot allmennheten har plikt til universell utforming av virksomhetens alminnelige funksjoner (Idl §17). Det er ikke entydig hva dette innebærer for kommuner og fylkeskommuner innen planlegging. En tolkning når det gjelder ivaretagelse av bygg og uteområder i planlegging, kan være at de har en plikt til å arbeide planmessig for at universell utforming oppnås i eksisterende bygg og anlegg. Nye og søknadspliktige bygg og anlegg skal uansett minst oppfylle kravene som er spesifisert i byggteknisk forskrift TEK17. Planbestemmelser om at nye bygg og anlegg skal tilfredsstille kravene i TEK sier ikke noe om ambisjonsnivået fordi TEK er et krav uavhengig av planbestemmelser. Tilsvarende tolkning av likestillings- og diskrimineringsloven kan overføres til andre ansvarsområder.

Byggteknisk forskrift stiller minimumskrav og ivaretar ikke alle forhold som er relevant for å sikre universell utforming i planlegging. Et høyt ambisjonsnivå knyttet til universell utforming i planlegging vil i praksis bety at fylkeskommuner og kommuner ønsker å gjøre mer, arbeider systematisk for å oppnå universell utforming og stiller større krav enn det som kreves i lover og regelverk. Med et høyt ambisjonsnivå oppnås bedre inkludering, likestilling og generell samfunnsmessig kvalitetsheving. I praksis må disse verdiene veies opp mot effekt, kostnader, teknologi mv.

En grunnleggende forutsetning for å øke ambisjonsnivået/ha et høyt ambisjonsnivå, er politisk og faglig vilje til å iverksette planer og tiltak. En forutsetning for en slik prioritering er at politikerne har god kompetanse om universell utforming.

Høye ambisjoner for universell utforming i planlegging kan innebære å

- styrke kompetansen om universell utforming i organisasjonen, spesielt i fagavdelinger som involveres i planleggingen
- styrke kvaliteten på løsninger utover minimumskravene i lover og regelverk der dette er aktuelt
- styrke gjennomføringsgraden av universell utforming ved at større områder inkludert eksisterende bygg og anlegg oppgraderes i forbindelse med nye byggeprosjekter
- angi tidsrammer for gjennomføring av tiltak og rapportere på hva som faktisk er utført
- sikre politisk forståelse, vedtak og akseptable økonomiske rammer for det ambisjonsnivået som vedtas
- vurdere planenes måloppnåelse med hensyn til universell utforming. Evaluering av prosess og resultat kan gi nyttig kompetanseheving for alle involverte og andre.

Universell utforming er en viktig premis i en rekke av FNs bærekraftsmål og bidrar til måloppnåelse på en rekke bærekraftsområder. Fylkeskommuner og kommuner med høye ambisjoner for universell utforming, viser dermed at de arbeider for FNs bærekraftsmål.

Viken fylkeskommune skriver i tilbudsinvitasjonen til dette oppdraget at de har et høyt ambisjonsnivå når det gjelder universell utforming. Dette er et positivt signal som de nye fylkeskommunene Akershus, Buskerud og Østfold og kommunene bør følge opp.

Høye ambisjoner kan knyttes til og spesifiseres for alle fylkeskommunens ansvarsområder.

15.2 Tiltak internt i de nye fylkeskommunene Akershus, Buskerud og Østfold

Målrettede tiltak for de nye fylkeskommunens arbeid med universell utforming internt i egen organisasjon kan være å:

- videreføre de gode intensjonene i plangrunnlaget for de tre regionale planene Økt livskvalitet, deltakelse og likeverd, Kompetanse og verdiskaping, Areal og mobilitet som Viken fylkeskommune har utarbeidet. Videreutvikle innholdet for tydeligere å vise at de planlegger for et aldersvennlig samfunn.
- gjennomføre kompetansehevende kurs innen de ulike ansvarsområdene om universell utforming. Ta gjerne utgangspunkt i eksisterende nettverk. Erfaringsvis bør innhold om universell utforming spisses mot de ulike fagområdene/ansvarsområdene for at innholdet skal oppleves relevant.
- øke kompetansen om universell utforming i planlegging internt i fylkeskommunen. Systematisere og samle gode eksempler. Legge opp til dialog om innhold i kommuneplanbestemmelser og reguleringsplanbestemmelser med mål om entydige og gyldige bestemmelser.
- øke samarbeid på tvers av avdelinger for å heve kvaliteten om universell utforming i planlegging
- stimulere til kompetanseheving om kartlegging av universell utforming. Tydeliggjøre for nasjonale myndigheter at det er behov for et forenklet kartleggingsverktøy som kommuner og fylkeskommuner kan ta i bruk for å få avklart status når det gjelder universell utforming.
- utarbeide rutiner for å rapportere på status og arbeid med universell utforming i fylkeskommunen og i kommunene
- etablere tilskuddsordninger som kan motivere kommunene til å prioritere universell utforming innen deres ansvarsområder.

Fylkeskommunene har vide ansvarsområder og bør øke kompetansen om universell utforming innen alle sine avdelinger og fagfelt. Helhetlige løsninger, tverrsektoriell forståelse og samarbeid på tvers av avdelinger og fagfelt er sentralt for å øke forståelse og heve kvaliteten på universelt utformede omgivelser. Her nevnes noen eksempler, uten at dette er en uttømmende oversikt. Hele reisekjeden er viktig innen transport- og samferdselsområdet. God kvalitet og universell utforming i kollektivtransporten må prioriteres. Målrettet arbeid med universell utforming i nye og eksisterende bygg og anlegg der fylkeskommunen er tjenesteleverandør er viktig for at kvaliteten i både eksisterende og nye anlegg legger til rette

for et inkluderende samfunn. I veiledning knyttet til friluftsliv, kultur og utdeling av spillemidler er også universell utforming sentralt.

Universell utforming må ivaretas i anskaffelser, i planer og prosjekter og i veiledningsarbeid.

Et viktig tiltak er også å avsette ressurser som kan følge opp arbeidet med universell utforming i fylkeskommunen på tvers av sektorer.

15.3 Tiltak utad mot kommunene

Målrettede tiltak utad mot kommunene kan være å:

- aktivt informere om hvordan de tre regionale plangrunnlagene har vektlagt hensynet til universell utforming og hvordan dette kan videreføres i kommunene
- gi bistand til å sette universell utforming på dagorden hos politisk og administrativ ledelse, hjelp til å gjøre prioriteringer av innsatsområder, samt hjelp til å iverksette tiltak.
- være pådriver for, gi støtte til, legge til rette for og stimulere til varierte kompetansetiltak for ledere, politikere, ulike sektorområder, kommunale råd, næringsliv og gårdeiere om universell utforming i kommunene
 - For at politikere skal prioritere universell utforming allerede i planstrategien, må de ha kompetanse om hva universell utforming er og hvorfor det er viktig. På kompetanseoppbyggende kurs om universell utforming bør både politikere, administrasjon og andre som er involvert i planprosesser delta. Kurset bør blant annet inneholde forståelse av begreper, forankring i lovverket, forskjell på nye og eksisterende anlegg, eksempler på gode løsninger, hva som bidrar til mulighet for likestilt deltakelse og hva som skaper barrierer og diskriminering.
- gi planfaglig veiledning. Øke kompetanse i kommunene om hvilket handlingsrom de har i kommunal planlegging for å legge til rette for universelt utformede omgivelser.
- legge opp til dialog og gi bistand om konkret innhold i planbestemmelser med mål om entydige og gyldige bestemmelser.
- gi konkrete eksempler på hva universell utforming i planlegging kan innebære:
 - legge til grunn prinsipper i planlegging som ivaretar hensynet til universell utforming når det gjelder plassering av funksjoner, avstander, universelt utformede gangforbindelser mv
 - innlemme tilgrensende arealer i nye prosjekter med mål om oppgradering til universell utforming
 - ta inn oppgradering av eksisterende anlegg i utbyggingsavtaler
 - stille strengere krav til nye bygg og anlegg enn minimumskravene i TEK – innenfor rammen av ha som er tillatt, f. eks
 - øke andelen tilgjengelige boenheter/livsløpsboliger utover krav i TEK dersom kommunen på lengre sikt vil få behov for dette
 - utforme planbestemmelser som sikrer at unntaksbestemmelser i TEK ikke benyttes unødvendig (eks. stigningsforhold)

- stille krav til HC-parkering og utforming av HC-parkering
 - stille krav om at reguleringsplaner har et detaljeringsnivå som gjør at det er mulig å avdekke om krav i TEK kan oppfylles (eks. stigningsforhold gangatkomster, trinnfrie inngangsparti, plassering av felles avfallsløsning, uteoppholdsareal mv)
 - kreve redegjørelse om universell utforming i reguleringsplaner og byggesaker
- sikre at nye bygg og anlegg tilfredsstiller minstekravene i TEK ved å gi føringer for tilsyn av universell utforming, prosjektering og utførelse (SAK10 § 15-1) og/eller uavhengig kontroll av universell utforming, prosjektering og utførelse (SAK10 § 14 - 3).
- gjennomføre kartlegging av universell utforming i bygg med tilhørende uteområder for å avklare status med hensyn til universell utforming, samt vurdere og prioritere behov for utbedring med mål om senere oppgradering. Kartlegge tettsteder og friluftsområder etter Kartverkets metode.
- legge universell utforming inn som premiss i tettsteds- og sentrumsutvikling (trinnfrihet i gater, trinnfri atkomst til publikumsbygg, HC-parkering, systematisk nedbygging av barrierer ved oppgradering og i nye prosjekter mv.)
- stimulere til at kommunene samarbeider på tvers av avdelinger og fagfelt
- stimulere til samarbeid med råd for mennesker med nedsatt funksjonsevne. Dette kan bidra til kompetanseheving internt i kommunen og gi nyttige innspill.
- inspirere til samarbeid mellom aktører for å få gode løsninger, f.eks. samarbeid med gårdeiere for å få trinnfrie inngangspartier til bygg med publikumsfunksjoner.
- stimulere til at det kommunene utarbeider rutiner slik at de kan rapportere på status og arbeid med universell utforming i kommunen.
- anbefale at de utformer konkrete tiltak i handlingsplan/tiltaksplaner

Kommunene har vide ansvarsområder og skal ivareta universell utforming innen mange felt. Universell utforming må ivaretas iblant annet anskaffelser, i planer og prosjekter, ved bruksendringer, i drift og gjennom vedlikehold. Kommunene har også mulighet til å stille krav om universell utforming ved for eksempel utdeling av skjenkebevillinger. Med god kompetanse om hvorfor universell utforming må prioriteres, kan de selv bidra til at det systematisk stilles krav til universell utforming innen alle deres ansvarsområder.

16 Vedlegg

16.1 Tilgjengelige boenheter – krav i byggteknisk forskrift (TEK)

Kravet om tilgjengelig boenhet innebærer blant annet (jfr. TEK17 § 12-2 (1)):

- trinnfri gangatkomst og trinnfritt inngangsparti
- fri bredde i kommunikasjonsveier 1,5 m
- trinnfri tilgang til rom og balkong/terrasse, betjening av funksjoner og snuareal i rom
- fri passasje på 0,9 m til dør og vindu i stue, kjøkken, sove- og arbeidsrom
- trinnfri tilgang til bod
- sideplass ved dør og automatisk åpning for tunge dører
- utforming og høyde på betjening av styringspanel, håndtak
- krav til felles avfallssystem (trinnfri atkomst, innkashøyde, kontrast, avstand)

16.2 TEK 17 § 8-10. Plassering av byggverk (opphevet)

Her gjengis innholdet i TEK 17 § 8-10. Plassering av byggverk. Bestemmelsen er opphevet og innholdet skal ivaretas i reguleringsplaner.

Kapittel 8 Opparbeidet uteareal

§ 8-10. Plassering av byggverk

(1) Byggverk skal ha god terrengmessig tilpasning ut fra hensyn til god arkitektonisk utforming, visuell kvalitet, naturgitte forutsetninger, sikkerhet, helse, miljø, tilgjengelighet, brukbarhet og energibehov

Veiledning til første ledd

Plan- og bygningsloven kapittel 29 legger føringer for utforming og utseende for tiltak og uteareal.

Etter bestemmelsene i pbl. § 29-1 og § 29-2 skal alle tiltak prosjekteres og utføres slik at de får en god arkitektonisk utforming i samsvar med sin funksjon, og inneha gode visuelle kvaliteter i seg selv og i forhold til omgivelsene. Begrepet arkitektonisk utforming omfatter både visuelle og funksjonelle kvaliteter ved tiltaket. Visuelle kvaliteter kan for eksempel være utsikt, dagslys, fasadeuttrykk, riktige forhold mellom byggverkets enkelte deler og helheten, samspillet mellom volum og høyder, tilpasning til landskapet og omgivelsene (tiltakets fjernvirkning), og tilpasning til terrenget og omgivelsene.

Funksjonelle kvaliteter kan for eksempel være at huset har en enkel og trygg atkomst som er sikker og lett å bruke, at huset har en god og helsefremmende utforming som tar hensyn til lys, luft, vind og nedbør, er lett å holde rent og varmt, at det er lett å bevege seg i og rundt huset, eller ta imot besøk.

Terrengtilpasning ut fra hensynet til arkitektonisk utforming, visuell kvalitet og naturgitte forutsetninger

For å oppnå god tilpasning til terrenget bør tiltaket tilpasses de viktige

naturelementene som er på stedet. Dette kan være koller, vegetasjon, utvalgte naturtyper, bekker, bygde omgivelser og lignende.

Karakteristisk og viktig vegetasjon bør bevares. Plantebelter kan brukes til skjerming mot kalde vinder og som beskyttelse mot støy og avskjerming mot nabolag. God terrengmessig tilpasning forutsetter at byggverket utformes og tilpasses etter mindre variasjoner i terrenget i både horisontal- og vertikalplanet. Dette reduserer behovet for oppfylling, utgraving og oppbygging av forstøtningsmurer.

Terrengtilpasning ut fra hensynet til sikkerhet

Ut fra hensynet til sikkerhet må tomte ha egnet kvalitet, størrelse, topografi og utforming vurdert i forhold til det påtenkte formålet for å kunne bebygges. Reglene skal også ivareta sikkerhet mot skader og ulemper fra omgivelsene. I tillegg inneholder plan- og bygningsloven regler som skal sikre at den ubebygde delen av tomte ikke utgjør en fare for omgivelsene, verken i seg selv eller ved bruken av den. Byggverket må plasseres slik at en tilstrekkelig stor del av tomte holdes ubebygd både ut fra hensynet til tilstrekkelig uteoppholdsareal og tilfredsstillende brannsikring.

Plan- og bygningsloven krever at det skal sikres så mye ubebygd areal at plassbehovene for beboerne selv og for kjøretøy av ulikt slag blir dekket i nødvendig utstrekning. I regulerings- og planbestemmelser vil det være fastsatt maksimal utnyttelse av tomte og det stilles ofte krav til antall biloppstillingsplasser og minste uteoppholdsareal (MUA).

Terrengtilpasning ut fra hensynet til helse og miljø

Byggverket skal plasseres og tilpasses terrenget slik at hensynet til godt inne- og utemiljø blir ivaretatt. En av forutsetningene for enbruksmessig god bygning er at den har tilfredsstillende dagslysforhold, utsyn og skjerming for innsyn. De beste tomtene i skrått terreng har helning i sektoren syd til vest. Enklest tilpasning til terrenget vil en ha med småhus. For arbeids- og publikumsbygninger kan en plassering i nord- og østhellinger gi et ønsket utsyn mot et solbelyst nabolag. Plassering, høyde og utforming av bygninger bør være slik at man unngår å skape kraftig trekk eller lokale vinder som kan oppstå når mellomrommet mellom ulike byggverk blir for smalt.

Terrengtilpasning ut fra hensynet til tilgjengelighet og brukbarhet

Byggverket skal tilpasses terrenget og ha en utforming med bevisst material- og fargebruk slik at tilgjengeligheten og brukbarheten blir god. For krav til gangatkomst, se §§ 8-5 til 8-7. Byggverket skal plasseres slik at uteoppholdsarealene blir gode. Utearealet på tomte skal kunne brukes av alle innenfor tillatelsens formål. Uteoppholdsarealet må ha en utforming som gir muligheter både for opphold og sosialt samvær, rekreasjon, lek og spill i de ulike årstidene. Arealene bør kunne brukes av ulike aldersgrupper og gi mulighet for samhandling mellom barn, unge, voksne og eldre uavhengig av funksjonsevne.

I utbyggingsområder kan det være tomter som ikke kan dekke alle behov. For å sikre at det blir opparbeidet tilstrekkelig med lekeplasser og utearealer for fysisk aktivitet, bør kommunen overveie å forhandle om arealer på tvers av tomtegrenser og tomteeiere. Kommunen kan lage lekeplassnormer eller andre designveiledere som for eksempel angir forholdet mellom tomtestørrelse, utbyggingsområdet størrelse og hvilken størrelse det skal være på ulike arealer til lek og annet opphold. Retningslinjene kan tas inn som bestemmelser til kommuneplan eller reguleringsplan, se også kapittel 5 Grad av utnyttning og kapittel 6 Beregnings- og måleregler.

Terrengtilpasning ut fra hensynet til energibehov

For å sikre energieffektiv plassering på tomten, må det tas hensyn til solforhold og andre meteorologiske forhold, samt skjermingseffekt i landskapsform og plantebelter.

- (1) Byggverk skal plasseres slik at det tas hensyn til lys- og solforhold, samt lyd- og vibrasjonsforhold.

Lys- og solforhold

Bygningen skal plasseres slik på tomta at uteoppholdsarealene har gode solforhold. Uteplassen bør derfor legges på husets solside. Det er viktig at uteoppholdsarealet ligger nær opp til og i god kontakt med bygningen. Alle boenheter og felles utearealer bør ha sol minst fem timer hver dag ved vår- og høstjevndøgn. Avstanden til tilstøtende bebyggelse bør være tre ganger lenger enn gesimshøyden på det tilstøtende bygget.

Ved plassering av byggverket på tomta bør det tas hensyn til god utnyttelse av solinnstrålingen og gode dagslysforhold i rom for varig opphold. Dette forholdet er spesielt viktig for byggverk med boenhet. Se også § 13-7. Lys.

Lyd- og vibrasjonsforhold

Bygninger må plasseres slik at det oppnås god skjerming mot støy og vibrasjoner. Dette gjelder både for innvendige oppholdsareal og byggverkets uteoppholdsareal. For krav til lyd- og vibrasjonsforhold, se § 13-6.

Visuelle kvaliteter

Etter pbl. § 29-2 skal alle tiltak prosjekteres og utføres slik at de visuelle kvalitetene blir gode. Forhold som har betydning for den visuelle kvaliteten kan være hvordan tiltaket er tilpasset landskapet, fjernvirkningen av tiltaket og hvordan tiltaket er tilpasset terrenget (nærvirkningen av tiltaket) og nabolag.

Byggverkets tilpasning til landskapet vil være avgjørende for hvordan vi opplever fjernvirkningen av tiltaket. På at mark vil byggverket bli lite synlig på avstand. Fjernvirkningen av byggverk i bratt og skrånende terreng vil bli mer synlig. Fordi byggverk i bratt terreng blir synlig over store avstander, vil det stille store krav til både utbyggingsstruktur og bygningsstruktur. Ved planlegging av tiltak i bratt terreng bør det gjøres landskapsanalyser for å klargjøre tiltakets fjernvirkning.

Alternative utbyggingsmønstre for boligbebyggelse kan være:

småhus jevnt fordelt i terrenget. Småhus er lettest å skjule i terrenget når det finnes vegetasjon og landskapsformer som bidrar til å skjule bebyggelsen og bebyggelsen ikke bryter horisontlinjen. Dette innebærer en åpen villamessig struktur med grad av utnytting høyst 20 % BYA.

småhus konsentrert i grupper. Når bebyggelsen konsentreres i grupper/tun vil det være lettere å opprettholde landskapets karakter. I områder med konsentrert småhusbebyggelse i form av rekkehus og kjedehus kan grad av utnytting være opptil 40-50 % BYA (BRA).

blokker, terrassert bebyggelse med høy grad av utnytting opptil 80 % BYA. På grunn av bygningenes størrelse kan det være vanskelig å skjule/dempe fjernvirkningen selv i områder med vegetasjon. Denne grad av tetthet vil normalt føre til at parkeringsanlegg må plasseres under felles uteareal. Overdekking av parkeringsanlegg bør bestå av minimum 800 mm jord for å sikre vekstmuligheter for vegetasjon.

www.universellutforming.no